TOPLUMSAL

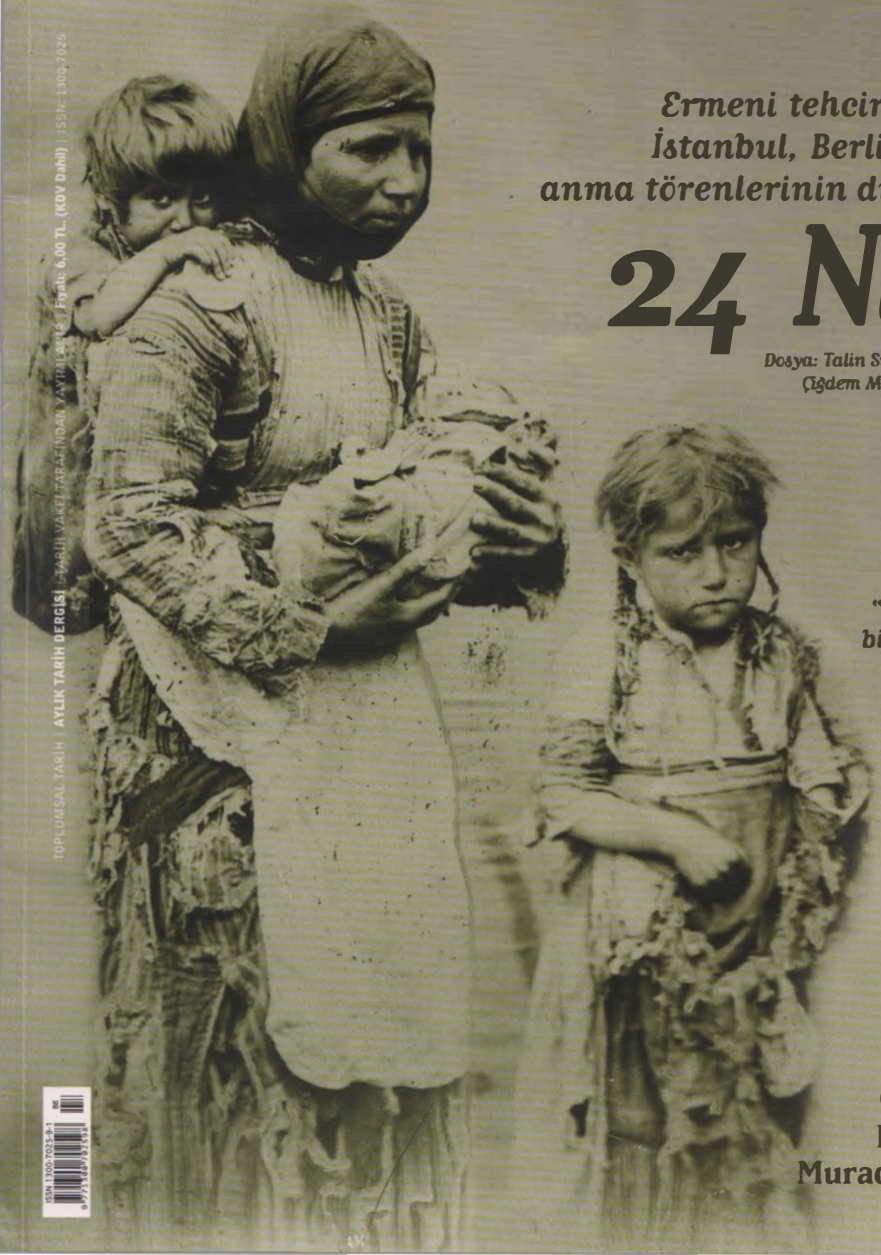
Tarih

199
TEMMUZ
2010

Arlette Farge ile söyleşi

Tarih, Feminizm, Foucault, Beden...

Ece Zerman

Ermeni tehcirinin 95. yılında İstanbul, Berlin ve Kudüs'teki anma törenlerinin düşündürdükleri

24 Nisan

Dosya: Talin Suciyan, Christoph Neumann ve Çiğdem Mater'in yazılarıyla, sayfa 14-25

"Ben evrende herhangi bir amaç sezemiyorum"

Tanrı Var mı?

Bertrand Russell
çev. Mete Tunçay

Cornelis De Bruijn (1652 - 1727)

Persepolis'in yeniden keşfi

Jan Willem Drijvers

1777-1778'de Osmanlı-Rus ilişkileri

Rumeli Kazaskeri Murad Mehmed Efendi

Canay Şahin

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANMAKTADIR | Fiyatı: 6,00 TL. (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025

ISSN 1300-7025-9-1

LÜTFEN BİLİNÇLİ TÜKETİNİZ

Türkiye'de bira bu kapağın altındadır.

Türk basketbolunun sıçramasında, futbolda Milli Takımımızın dünya çapında başarılara uzanmasında, Türk sinemasının büyük atağında, tiyatroların seyirciyle buluşmasında, Türk turizminin gelişmesinde, kültürel değerlerimizin arkeoloji ile gün yüzüne çıkmasında, blues ve rock festivallerinin coşkusunda, hep O'nun payı var.

Kısacası, bu kapağın altında; çok daha fazlası var!

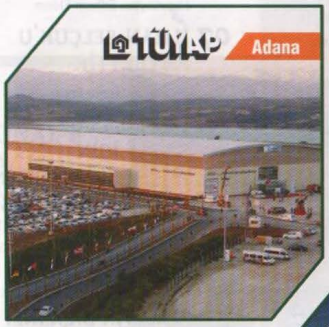
Anadolu Grubu

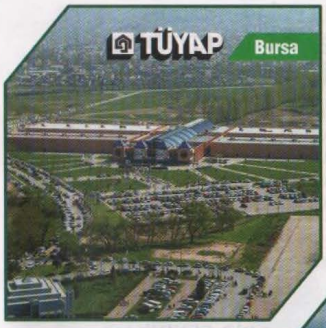
www.benimicinefes.com

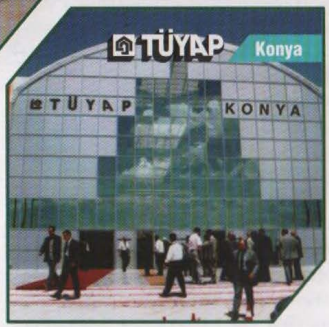
"Tüyap Beş Fuar Merkeziyle Ülkemiz Ekonomisine Hizmet Sunmaktan Gurur Duyuyor."

TÜYAP
www.tuyap.com.tr

TÜYAP İSTANBUL
Tüyap İstanbul Fuar ve Kongre Merkezi
E5 Karayolu, Gürpınar Kavşağı 34522
Büyükçekmece İstanbul, Türkiye
Tel: 0212 867 11 00 (Pbx) **Faks:** 0212 886 66 98
E-posta: info@tuyap.com.tr

TÜYAP BURSA
Tüyap Bursa Uluslararası Fuar ve Kongre Merkezi,
Yalova Yolu 4.km (Buttım Yanı), 16250 Bursa
Tel: 0224 211 50 81-89 (Pbx)
Faks: 0224 211 22 16 - 0224 211 27 22
E-posta: tuyapbursa@tuyap.com.tr

TÜYAP KONYA
KTO-Tüyap Konya Uluslararası Fuar Merkezi
Aksaray Yolu 1. Km - Konya
Tel: 0332 346 29 30 (Pbx)
Faks: 0332 346 29 47 (3 Hat)
E-posta: tuyapkonya@tuyap.com.tr

TÜYAP ADANA
Tüyap Adana Uluslararası Fuar ve Kongre Merkezi,
Kurtlepe Mahallesi Turgut Özal Bulvarı
No: 242 Çukurova Adana
Tel: 0322 256 90 90 (Pbx) **Faks:** 0322 256 90 50
E-posta: tuyapadana@tuyap.com.tr

TÜYAP DİYARBAKIR
Tüyap Diyarbakır Fuar ve Kongre Merkezi
Üçkuyular Mevkii Ergani Karayolu 10. Km Diyarbakır
Tel: 0412 339 00 55 (Pbx) **Faks:** 0412 339 00 44
E-posta: tuyapdiyarbakir@tuyap.com.tr

*Tüyap Fuarcılık Grubu olarak bugüne kadar yurtiçi ve yurtdışında toplam **1094** fuar düzenledik.*

*Bu fuarlarda **74** ülkeden **196.516** katılımcı kuruluşa ve **99** ülkeden **27.905.007** ziyaretçiye ev sahipliği yaptık.*

Bize inanan, güvenen tüm dostlarımıza şükranlarımızı sunarız.

Merkez Ofis ve Fuar Alanı
Tüyap İstanbul Fuar ve Kongre Merkezi
E5 Karayolu, Gürpınar Kavşağı
34522 Büyükçekmece İstanbul, Türkiye
Telefon : +90 212 867 11 00
Faks : +90 212 886 66 98

TÜYAP YURTİÇİ OFİSLER

TÜYAP ANKARA	Tel: 0312 440 89 92 (Pbx)	Faks: 0312 440 85 01	E-posta: tuyapankara@tuyap.com.tr
TÜYAP GAZİANTEP	Tel: 0342 232 34 00 - 04	Faks: 0342 232 95 95	E-posta: tuyapgaziantep@tuyap.com.tr
TÜYAP İZMİR	Tel: 0232 464 26 39 - 464 92 01	Faks: 0232 464 39 83	E-posta: tuyapizmir@tuyap.com.tr
TÜYAP KAYSERİ	Tel: 0352 222 86 68	Faks: 0352 222 86 99	E-posta: tuyapkayseri@tuyap.com.tr
TÜYAP SAMSUN	Tel: 0362 435 88 55 (Pbx)	Faks: 0362 435 88 50	E-posta: tuyapsamsun@tuyap.com.tr

E-Posta:
Bilgi: info@tuyap.com.tr
Satış: satis@tuyap.com.tr - sales@tuyap.com.tr
Proje Tanıtım: tanitim@tuyap.com.tr - promotion@tuyap.com.tr
İnsan Kaynakları: ik@tuyap.com.tr
Finans: finans@tuyap.com.tr
Bilgi Sistemleri: bim@tuyap.com.tr
Yurtdışı Fuarlar: tuyapoverseas@tuyap.com.tr
Fuar Alanı: fairarea@tuyap.com.tr

ufi Küresel Fuar Endüstrisi Birliği Üye Kuruluş
ICCA Member Üye Kuruluş Uluslararası Kongreler Birliği
Üye Kuruluş Uluslararası Ticaret Fuarlarına Ulusal Katılımlardan Sorumlu Organizatörler Birliği
TFYD Üye Kuruluş TÜRKİYE FUAR YAPIMCILARI DERNEĞİ
TS EN ISO 9001:2000

199. SAYIMIZLA MERHABA,

Temmuz sayımızda 24 Nisan 2010'da İstanbul, Berlin ve Kudüs'te Ermeni Tehciri'nin 95. yılı vesilesiyle yapılan anma toplantılarını değerlendiren yazılardan bir dosya oluşturarak kapağa taşıdık. Bu yazılar birer tarih makalesi değil fakat had safhada siyasallaşmış tarihsel bir konunun, Ermeni Tehciri'nin anmasıyla ilgili. Dosya Ermeni Tehciri gibi gayet ağır toplumsal sonuçları olan tarihsel bir olayın anmasıyla ve bugün özellikle Türkiye'de ama aynı zamanda dünyada, bu meselenin nasıl anılması gerektiği üzerine kafa yorduğundan, adı *Toplumsal Tarih* olan bir dergide yer bulması doğal.

Esasen Çiğdem Mater, Christoph Neumann ve Talin Suciyan'ın yazılarını bir adalet arayışı olarak okumak mümkün. Yaşadığı toprakları, kültürlerinin önemli bir kısmını, komşularını ve hayatlarını terk etmek zorunda kalan bir halktan geriye kalanlar acılarını ifade edebilmek, paylaşabilmek istiyor. İfade edemeden ve paylaşamadan insanlar ölülerini toprağa veremiyor; bu konudaki ısrarı böyle anlamak lazım.

Neumann'ın Berlin'deki anmayla ilgili gözlemlerini ve değerlendirmelerini özel bir dikkatle okumak gerekiyor. Bence Tehcir'in Holokost'tan kategorik olarak farklı bir felaket olduğu açık, ancak yine de ortada hesabı verilmesi gereken, insanlığa karşı işlenmiş büyük bir suç var. Bu hesabın görülmesinde Almanya deneyimi, özeleştiri kültürü gibi konuların Türkiye'deki tartışmalarda yer bulması önemlidir.

Ece Zerman Paris'ten Arlette Farge ile yapılmış bilgilendirici ve ufuk açıcı bir söyleşiyle döndü. Farge polis arşivindeki çalışmalarından bahsederken, çalışma yöntemini ve tarih anlayışını ortaya koyarken her cümlesinde yaslandığı birikimi hissettiriyor.

Geçen Haziran'daki Yayın Kurulu'nda Mete Tunçay, Bertrand Russell'ın daha önce Türkçeye çevrilmemiş olan bir makalesini bıraktı. Makale, Russell'ın olağanüstü zekâsı, Mete Tunçay'ın güzel Türkçesiyle insanı dinlendiriyor.

Toplumsal Tarih'te bu ay, aramıza yeni katılan Cansu Kılınçarslan'ın çevirdiği Jan Willem Drijvers'ın Netherlands Institute in Turkey (Hollanda Araştırma Enstitüsü)'de yaptığı konuşma da yer alıyor. Drijvers'ın konusu bir 17-18. yüzyıl seyyahı olan Cornelis de Bruijn'in Persepolis'i ziyareti ve burada gördüğü harabeleri yazıyla ve çizgiyle anlatırken gösterdiği hassasiyet.

Ağustos'ta görüşmek umuduyla.

Ahmet Akşit

04 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Hazırlayan: Emel Seyhan

06 *L'ILLUSTRATION*'DAN SEÇMELER
Hazırlayan: Edhem Eldem

07 İLHAN SELÇUK'U KAYBETTİK
Derleyen: Merve Erşın

08 TOPLUMSAL BARIŞ İÇİN EĞİTİMİN YENİDEN YAPILANDIRILMASI SEMPOZYUMU
Bahar Bilgen

11 *BOĞAZİÇİ'NDEKİ ALMANYA* BAŞLIKLI MAKALE DERLEMESİ VE SERGİSİ
Selçuk Akşin Somel

14 İSTANBUL, 24 NİSAN 2010
Talin Suciyan

18 24 NİSAN ANMASI, BERLİN DİYASPORA'NIN TAŞRASINDA ANMANIN İMKÂNSIZLIKLARI
Christoph K. Neumann

21 KUDÜS'TE 24 NİSAN
Çiğdem Mater

26 ARLETTE FARGE İLE SÖYLEŞİ
TARİH, FEMİNİZM, FOUCAULT, BEDEN...
Söyleşi: Ece Zerman

34 CORNELIS DE BRUIJN (1652 - 1727) VE PERSEPOLİS'İN YENİDEN KEŞFİ
Jan Willem Drijvers

42 "BEN EVRENDE HERHANGİ BİR AMAÇ SEZEMİYORUM" TANRI VAR MI?
Bertrand Russell

47 ALİ EKREM ERKAL'IN YENİ KİTABI "GİRİT BİZİM CANIMIZ..."
Zeki Arıkan

52 1777-1778'DE OSMANLI-RUS İLİŞKİLERİ VE RUMELİ KAZASKERİ MURAD MEHMED EFENDİ
Canay Şahin

60 TARİHİN İLK SİGORTACILIK İŞLEMLERİ: ANTİK DÖNEM DENİZ KREDİLERİ
Erkan Ildız

60 TÜRKİYE'DE DENİZ SENDİKACILIĞININ İLK YILLARI (1947-1963)
Can Şafak

74 ÖLDÜRÜLMESİNİN 30. YILINDA KEMAL TÜRKLER ÜZERİNE BİYOGRAFİK BİR NOT: MEVLİTTEN ENTERNASYONAL'E BİR SENDİKACI
Aziz Çelik

82 1914'TE RUMLARIN SÜRÜLMESİ YABANCI HEYETİN GÖZLEMLERİ VE SEYREK KÖYÜNÜN FOTO HİKÂYESİ
Fuat Dündar

87 *SMS GOEBEN*'İN "SIĞINMASI": OSMANLI HARB-İ UMUMİ YOLUNDA
Mustafa Aksakal

90 BİR ETİMOLOJİ SORUNU: "PEZEVENK" KELİMESİNİN KÖKENİ HAKKINDA
Edhem Eldem

92 GÜLTEKİN YILDIZ, *NEFERİN ADI YOK*
Kahraman Şakul

94 ZAMANA DİRENMEYE ÇALIŞAN BİR 17. YÜZYIL OSMANLI YAPISI YENİCE HAN
Ferhan Büyükyörük - Çaylan Ulutaş

48 **"GİRİT BİZİM CANIMIZ"**

Zeki Arıkan, Ali Ekrem Erkal'ın kaleme aldığı **Geleneksel Kültürüyle Türk Girit** *kitabını okuyucuya tanıtıyor.*

66 **TÜRKİYE'DE DENİZ SENDİKACILIĞININ İLK YILLARI**

Can Şafak, işçi sayısı bakımından Türkiye'deki en küçük işkollarından biri olan deniz taşımacılığında faaliyet gösteren sendikaların tarihini ele alıyor.

74 **MEVLİTTEN ENTERNASYONAL'E BİR SENDİKACI**

Aziz Çelik, Kemal Türkler'in sendikal ve siyasal yaşamındaki iki sembolik olaydan hareketle yazılmış biyografik bir notu sunuyor.

82 **1914'TE RUMLARIN SÜRÜLMESİ VE SEYREK KÖYÜ**

Fuat Dündar, Bursa'dan İzmir'e kadar olan bölgede konsolosluk temsilcilerinin gerçekleştirdiği inceleme gezisine katılan heyetin hazırladığı raporu ele almaktadır.

87 **OSMANLI HARB-İ UMUMİ YOLUNDA**

Mustafa Aksakal, SMS Goeben zırhlısının Osmanlı'ya sığınmasını ve bunun tarihsel etkilerini değerlendiriyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 199, Temmuz 2010

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoğlu

TARİH VAKFI
Zindankapı Değirmen Sokak No: 15
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Hakan Erdem, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Ayşe Hür, Yavuz Selim Karakışla, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Mutlu Öztürk, Mustafa H. Sayar, Selçuk Akşin Somel, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Mete Tunçay, Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen

S. YAZİİŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Cansu Kılınçarslan

REDAKSİYON VE DÜZELTİ
Eyüp Yıldırım

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK UYGULAMA
Harun Yılmaz (Myra)

SAYFA TASARIM/ UYGULAMA
Aysel Kazıcı

KATKIDA BULUNAN
Merve Erşin

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35
(Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
cansuk@tarihvakfi.org.tr

BASKI
G.M. Matbaacılık ve Ticaret A.Ş.
100. Yıl Mah. MAS-SİT
1. Cadde No: 88 Bağcılar
34204 İSTANBUL
Tel: +90 212 629 00 24

BASKI TARİHİ
Temmuz 2010

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 431 54 24

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
70,00 TL.

© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

Münasebetsiz Bir Müracaat

2 TEMMUZ 1910

İKDAM

Dün zat-ı hazret-i padişahi Salât-ı Cuma'yı ba'de'l-edâ [Cuma Namazı'nı kıldıktan sonra] saray-ı hümâyûnlarına avdet buyururken maariften kadro harici kalmış Hüseyin Hüsnü Efendi isminde biri bazı maruzatta bulunmak için arabanın önüne atılmak istemiş ise de derdest olunmuş ve ifadesi zapt edilmiştir.

Meşrutiyet-i idarede her işin mercii devair-i iadesi olup cenab-ı şevket-meâb-ı padişahinin bu nevi müracaat ile tasdî [rahatsız] edilmesi hem nâ-be-mahal luygunsuzl, hem münasebetsiz olduğu şimdiye kadar kerrât ile ilan edilmiş ve zaten bu hâl bir emr-i tabii bulunmuş iken hâlâ bu hakikatten gafletle münasebetsizliğe cüret edenler bulunması şayan-ı hayrettir. Bademâ olsun bu nevî bî-sûd ve hadd-i zatında gayr-i lâyık muamelattan tevakki edilmesi lüzumunu beyan ederiz.

Boykotaj

5 TEMMUZ 1910

İKDAM

La Turque gazetesi muharrirlerinden biri İstanbul Boykotaj Cemiyeti rüesasından Ziya Efendi ile mülâkat eylemiştir.

Muharririn boykotajın nihayet bulup bulmayacağı hakkındaki sualine cevaben Ziya Efendi şu sözleri söylemiştir: "Boykotaj asla ve hiçbir suretle hitam bulamaz. Zira onu millet arzu etmiştir. Hükümetin boykotajla bir işi yoktur. Boykotaj milletin arzusunun neticesidir. Devr-i sabıkta evamir-i hükümet aynen icra edilirdi. Fakat idare-i cedidede bu meşrutiyet içinde emreden millettir.

Mamafih her gün Yunanlılar hakkında tazyikat icra edilmemesi için talimat veriyoruz. Çevirdikleri büyük entrikalara rağmen Yunanlıları misafirimiz gibi telakki ediyoruz. Boykotaja sebebiyet veren yalnız Girit meselesi değildir. Girit meselesinde hiçbir alıp vereceği ve hakkı olmayan Yunanlılar ile münakaşaya girişmek istemeyiz. Yalnız boykotajı temdid etmekle Yunanistan'a ve bütün Yunanlılara anlatmak isteriz ki bademâ Atina entrikalarını tedvire ve mahud Etnik-i Eterya Cemiyeti idameye devam edemeyecektir. Artık her kesin anlaması lazımdır ki Türkiye'de yalnız bir Osmanlılık vardır. Buna karşı vuku bulacak tahrikata asla müsaade etmeyeceğiz. Yunanistan Türkiye ile hüsn-i münasebat idame etmedikçe duçar olabileceği zayiat-ı azimeyi anlamalıdır.

İşte bu zaman Yunanlılarla hakiki kardeş gibi yaşayacağız. Boykotajı temdid etmekle Osmanlı bahriye şirketlerine de hakiki bir ticaret filosu teşkil etmeleri için vakit bırakmak istedik. Daha uzun müddet Yunan bayrağının sahillerimizde temevvüc etmesini görmek istemeyiz. Daha şimdiden bir çok Yunan vaporları Osmanlılar tarafından iştirâ edilmiştir. Bittabi daha da alınacaktır. Bu suretle bir ticari filoya malik olduğumuzu göreceğiz. Bu şerait ifâ edildiği vakit boykotaj nihayet bulacaktır. Aksi takdirde Dahiliye Nezareti'nin bütün tahriratları fâidesiz kalacaktır."

Talat Bey boykotaj rüesasını nezdine davet etti. Fakat giden kimseler size söylediğim sözleri, boykotajın millet tarafından arzu edilmekte olduğunu beyan eylemişlerdir.

İzmir'den İstanbul gazetesine yazılan bir mektupta meyhane ve birahanelerin akşam alafranga saat dokuzdan sonra kapatıldığı bildirilmektedir. Bu tedbir sâika-i işretle Giritlilerle Yunanlılar arasında bir hadise vukuuna meydan verilmemesi için ittihaz edilmiştir.

Cemiyet-i Hafiye

19 TEMMUZ 1910

TANİN

Tahkikat devam ediyor:

Cemiyet-i Hafiye hakkındaki tahkikat devam ediyor. Bunu söylemeye lüzum yok. Yalnız şurasını söyleyelim ki tahkikata memur olan heyet şimdiye kadar pek mühim ip uçları elde etmiştir. [....]

Bu gün tahakkuk ediyor ki bu cemiyet oldukça mühim işler görmek hayal-i hâmıyla tesis edilmiştir, bazı kurnaz reziller, vicdansızlar kendilerini perde arkasına saklayarak ileriye bir takım safdilleri (?) sürmüşler. Programlar yapmışlar nizamatında kable'l-inkılâb İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin yapmış olduğu gibi bir takım numaralı usuller kullanmışlar, teşkilat yapmışlar, s... tesis etmek istemişler. Ve hatta bunların azası sekiz ondan ziyade olmayan on tanesi de İstanbul'da vücuda getirmişler .....ler yapmışlar muhaberelere girişmişler. . .

Cemiyet teşkilatı oldukça ilerlemiş fakat cemiyeti teşkil eden adamların faaliyete girişecek hiçbir kabiliyeti olmadığını temin edebiliriz.

Vilâyâtta elleri var mıydı?

Evvelce de yazdığımız gibi cemiyet vilâyâta da kol salmak istemiş, fakat henüz bu hususta muvaffakiyet elde edemeden yakayı ele vermiştir. En ziyade kök salmak istedikleri yer Bursa olmuştur. Bittabi Bursa'nın yakınlığı da en evvel o tarafa tevecciih etmelerine sebep olmuştur. Bursa'da bu cemiyetle münasebetleri oldukları anlaşılan iki kişi ile yine bu işle alakadar olmakla maznûn [sanık] bir kolağası mütekaidi tevkif edilmiştir. Bunlardan birisi İstanbul Vilayeti'nden, ikincisi de diğer bir daireden kadro harici bırakılmıştı. Bunların her ikisi de cemiyetin keşfinden bir hafta evvel Bursa'ya gitmişler, orada işe başlamak istemişlerse de nihayet yakayı ele vermişlerdir.

Yine orada tevkif edilmiş olan kolağalıktan mütekaid İzzet Efendi'nin de bunların orada ilk kandırdıkları taraftar olduğu zannediliyor.

Bunlardan maada sair bazı yerlerde bir iki kişi tevkif edilmişse de bunlar hakkında kat'î malumat yoktur. Her hâlde anlaşılan bir şey var ki bu din ve vatan düşmanları henüz daire-i

fesatlarını uzak vilâyâta kadar uzatmış değillerdi.

İhtilal Programı

Evvelki Cuma günü Kadıköyü'nde tahkikata memur olan heyet tarafından bir hanede bazı taharriyyat icra edilmiş olduğu malumdur. Bu taharriyyat Kemâl namında birisinin zevcesinin evinde icra edilmiştir. Kemâl kimdir ? Dünyanın en sefil, en edepsiz bir herifi. . . Bu cemiyet-i menhûsenin en mühim erkânından olan bu alçak rüsûmâttan kadro harici kalmış serseri serseri şuralarda buralarda dolaşmış, hatta bir aralık Atina'ya giderek sâika-i menfaatle tenassur etmiş [Hıristiyan olmuş] bir rezildir. Bu alçak, geçenlerde Paris'e gitmişti. İcra edilen tahkikat ve ele geçebilen evrak ile tahakkuk etmiştir ki bu herifin Paris'e gitmesinin sebebi orada Şerif'i bulmak, Şerif'in tanzim ettiği ihtilal programını alıp getirmekti. İşte cemiyetin asıl iş göreceği zaman bu ihtilal programından sonraya kalmıştı ki çok şükür hiçbir zararları dokunmaksızın hepsi de yakalanmıştır.

Herif elan Paris'tedir.

İşte kadınlar da var mı?

Dünkü gazeteleri okuyanlar Noye Fraye Prese'in yazdığı bazı havadisler meyanında –ki bunların mübâlâgalı olduğunu altına kaydetmiştik– Cemiyet arasında kadınlar da mevcut olduğu sözleri vardı. Filhakika bu havadis de mübâlâgalı olmağla beraber esassız değil, hatta pek mühimdir. Bir takım kadınlar değil, bir yahut iki kadın vardır.

Bu kadınlar kimdir? Bunlardan bir tanesini söyleyebileceğiz: Şerif mel'ûnunun karısı! . . . Evet, bu kadın bundan bir ay evvel İstanbul'a gelmiş, bu Cemiyet-i Hafiye erkânını toplayarak kendilerine kocasının talimatını tebliğ etmiş ve oldukça mühim mebâliğ bırakmıştır. Fakat bu kadın da bütün korkaklar gibi İstanbul'da çok durmaya cesaret edememiş, hemen Paris'e dönmüştür.

Mustafa Namık

Cemiyet-i Hafiye'nin teşekkülü için en ziyade çalışmış olan adam Mustafa Namık'tır. Cemiyet-i Hafiye'nin bu mühim azası bu gün pençe-i adalete geçmiş bulunuyor. Mustafa Namık devr-i sabıkta mirliva idi. Mirlivalıktan miralaylığa indirilmiş, ahiren kadro harici bırakılmıştı. Şimdilik bu kadar kâfi.

10 Temmuz Şenlikleri

25 TEMMUZ 1910

İKDAM

10 Temmuz yevm-i mübecceli bu sene İstanbul'da hakikaten fevkalade bir şetâretle, pek müstesna bir neşe ile geçmiştir. Gündüz icra edilen tezyînâtı, geceki tenvîrâtı aynen yazmaya, bihakkın tasvir eylemeye gazetemizin hacmi kifayet edemez. [....]

Şehre Bir Nazar

Evvelki sabah İstanbul afâkına nazar-endâz olanlar payitahtımızı büsbütün değişmiş bir hâlde görmüşlerdir. Filhakika günlerden beri icra edilen tertibat ve istihzarat [hazırlıklar] ikmâl olunmuş, şehrin her tarafı bir kisve-i meserrete bürünmüştü.

Daha erkenden bütün İstanbul ahalisi sokaklara dökülmüş, daire-i resmiye emâkin-i hususiye, dükkânlar, ticarethaneler bilâ istisna kâffesi pek mükemmel surette tezyin edilmişti. Her çehrede alâim-i meserret meşhud oluyor, bu yevm-i muazzezi herkes biri birine tebrik eyliyordu.

Şehrin meydanları, sahiller resm-i geçidi temâşâ için şitâb ahali ile mâl'â-mâldi [doluydul. Hele Sarayburnu'nda sabah saat birden itibaren ahali ahz-ı mevki etmişti. Burada cesim tak-ı zaferler inşa edilmiş, her taraf reng-i millimiz üzere tezyîn olunmuş, kadınlara erkeklere mahsus mahaller ayrılmıştı.

Sarayburnu'ndan Makrıköyü'ne kadar mümted [uzayan] olan sahilde de resm-i geçidi temâşâ etmek üzere binlerce ahali ahz-ı mevki etmişti. Hele Kadıköy, Moda ve Haydarpaşa cihetleri geçilemeyecek bir hâl kesb etmiş, Moda Çayırı arabalarla dolduğu gibi, Mühürdar'daki boş arsalarda, rıhtımda, Haydarpaşa İstasyonu'nda pek çok kimseler, güneşin tesirine rağmen toplanmıştı.

Denizde

Cumartesi günü İstanbul denizi de karaya rekabet edecek bir letafet, şimdiye kadar görülmemiş bir faaliyet arz eylemiştir. Resm-i geçit münasebetiyle daima Harem İskelesi önlerinde demirli duran şilepler kaldırılmış, resm-i geçidi temâşâ için gelecek zevatı hamil gemilere mahsus mevkiler tahsis edilmişti. Tulû-i şems ile beraber bir çok sandallar, römorkörler, istimbotlar, hatta kotralar Haydarpaşa ve Kadıköy piş-gâhında toplaşmaya başlamışlardı. Denizde inzibatı muhafaza için müteaddid istimbotlar, polis sandalları toplanıyordu. [....]

Zat-ı şahanenin vürudu

Saat yediye çeyrek kala atılan toplar cenab-ı şevket-meâb padişahinin vürudunu ihbar etmekte idi.

Zat-ı şahane amiral üniformasını lâmis oldukları hâlde saray-ı hümâyûn rıhtımından saltanat kayığına râkib olmuş ve Ertuğrul vaporunu teşrif buyurmuştu.[....]

Ertuğrul yatı sahildeki ahalinin alkışları vaporların selamları arasında Ahırkapı önlerine kadar gitmiş ve badehu dönerek mahall-i mahsusunda ahz-ı mevki eylemiştir. [....] zat-ı şahane vaporun güvertesinde bulunmakta ve ahaliye, vaporlardaki zevata iltifatlar etmekte idi.

Resm-i geçide ibtidâr Ertuğrul yatı mevki-i mahsususnu işgal eylediği vakit filo da Ada açıklarından yarım yol ile harekete başlamıştı.

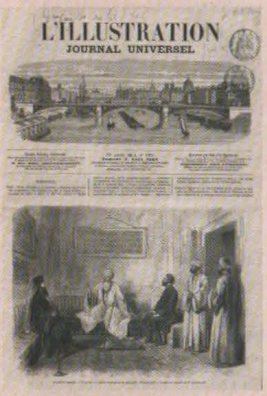
Amele Sendikası

30 TEMMUZ 1910

İKDAM

Cibali'de Reji Fabrikası amelesi bir sendika yaparak fabrikaya karşı bazı metâlibede bulunacakları ve bunlara Pollidis isminde bir avukatın pîşvâ [önder] olduğu zabıtaca haber alınarak teşebbüsat-ı lâzımeye tevessül olunmuştur.

ŞEYHÜLİSLAM İLE PATRİĞİN GÖRÜŞMESİ

L'Illustration dergisinin 3 Ağustos 1867 tarihli ve 1275 numaralı sayısının kapağında yer alan gravürde, dönemin Şeyhülislamı Mehmed Refik Efendi (1813-1871, Şeyhülislamlığı Ağustos 1866-Nisan 1868) ile 1835-1840 arasındaki ilk döneminden sonra Şubat 1867'de tekrar Rum Ortodoks Patriği olan ve bu görevde Eylül 1871'e kadar kalan Grigorios VI (Georgios Furtuniadis, 1798-1881) arasındaki görüşmeden bir sahne resmedilmişti. Derginin de üstüne basa basa belirttiği üzere, bu görüşme bir ilk niteliğindeydi ve Osmanlı İmparatorluğu'nda hissedilen reform havasının önemli bir işareti olarak algılanıyordu.

Gravürün resmettiği mekânın sadeliği dikkat çekicidir. Asılı birkaç hat dışında tek obje olarak bir duvar saati, yeri kaplayan hasırın üzerine serilmiş küçük bir halı ve odayı çevreleyen bir sedirden ibaret mobilya, geleneksel bir konak dekorasyonu hakkında fikir vermektedir. Şeyhülislam sedirin üzerinde, yemenilerini ayaklarından çıkarmış, ayaklarını da altına almış bir şekilde kurulmuş, çubuk içmektedir. Aynı şekilde çubuk ikram edilmiş olan Patrik ise resmî kıyafetinde sedire yerleşmiş, karşısına da Patrikhane'nin hukuk işlerinden sorumlu Kostaki Efendi setre ve stambulinle dimdik oturmakta. Kapıdaysa iki görevli el pençe divan durmaktadır.

Resmin meşhur Polonyalı ressam Stanislaus Chlebowski (1835-1884) tarafından yapılmış olması ilginçtir. 1864'te İstanbul'a gelerek on iki sene boyunca Sultan Abdülaziz'in hizmetinde kalmış olan Chlebowski, dönemin önemli oryantalistleri arasında yer almaktadır. Makaleye imza atan Nassi B. Cussa'nın ise kim olduğu pek anlaşılamamakla beraber, Osmanlı bürokrasisinde muhtelif görevler almış olan Franco Cussa ailesiyle bir alakası olabileceği akla gelmektedir.

İSTANBUL'DA EKÜMENİK PATRİĞİN ŞEYHÜLİSLAM TARAFINDAN KABULÜ

Geçenlerde İslam dünyasının başkentinde büyük bir dini hoşgörü olayı meydana gelmiştir. İlk defa olarak, Müslümanların en yüce lideri konumundaki Şeyhülislam hazretleri, yeni Ekümenik Patriği resmen kabul etmiştir. Hukuk işleri müdür yardımcısı Kostaki Efendi ile beraber gelen Patrik hazretleri, Şeyhülislam hazretlerinin konağında en yüksek merasimle kabul edilmiştir. Bu iki önemli şahsiyet arasında ne gibi fikir teatisi olduğunu söylemek imkânsız. Bilinen tek şey, bu görüşmede Şeyhülislam hazretlerinin takdire şayan bir hoşgörü sergilemiş olduğudur. Şeyhülislamın "Elimizdeki bütün imkânları seferber edip dinin genel esasını kurtarıp, ayrıntılarda hoşgörü sahibi olalım" dediği nakledilmektedir.

Bu yeni olaydan evvel, Şeyhülislam hazretlerinin padişah hazretlerinin Avrupa'ya yapacağı seyahatin haberini aldığı bakanlar kurulunda ellerini göğe doğrultarak bu yolculuk için Allah'ın rızasını dilediğini hatırlayınca, Türkiye'de siyasi ve dini hoşgörünün göstermiş olduğu ilerleme karşısında hayranlık duymamak elde değildir.

Nassi B. Cussa

İLHAN SELÇUK'U KAYBETTİK

DERLEYEN:
MERVE ERŞİN

Cumhuriyet gazetesi imtiyaz sahibi, başyazarı ve aynı zamanda gazetenin Yayın Kurulu Başkanı olan İlhan Selçuk, bir süredir tedavi gördüğü Vehbi Koç Vakfı Amerikan Hastanesi'nde ameliyata girmeden önce köşesinden okuyucularıyla fark etmeden vedalaşıyordu:

"Bugün Pazar!..

Pazartesi günü yürekten ameliyat olacağız, söylenenlere bakılırsa epey gıllı gışlı bir operasyonmuş, nalları havaya dikersek bozulmayalım, olur böyle şeyler.

.....

Nalları dikmezsem...

Daha görüşürüz...

Dikersem, her ne kadar kusurumuz da olsa, affola...

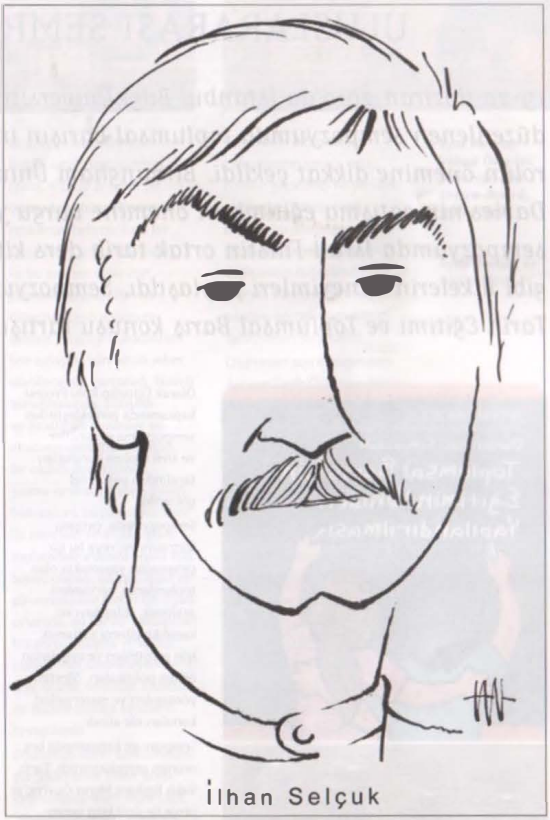
İkisine de eyvallah..."

Gazeteci ve yazar İlhan Selçuk, 1925 yılında Aydın'da doğdu. Babası subaydı, bu yüzden Aydın'da başlayan hayatı Yıldızeli ve Keskin'de devam etti. Şişli 43. İlkokul'da ilköğretim eğitimi aldıktan sonra; ortaokul ve liseyi İstanbul, Silifke ve Adana'da okudu. 1950 yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olduktan sonra avukatlık, matbaacılık, dergi ve gazetelerde yazı işleri müdürlüğü yaptı. İlk yazısı 1941 yılında ağabeyi Turhan Selçuk'la çalıştığı *41 Buçuk* isimli mizah dergisinde yayımlandı. Ayrıca ağabeyi ile birlikte *Dolmuş* isimli mizah dergisinde de çalıştı. 1958'de *Karikatür*, 1959'da *Taş-Karikatür* dergilerinin yayıncıları arasına katıldı. Semih Balcıoğlu ile birlikte *Ulus*'un mizah sayfasını düzenledi. 1961'de *Akşam* gazetesinde başlayan gazetecilik hayatı, 1962 yılı Nisan ayından itibaren *Cumhuriyet* gazetesinde köşe yazıları ile devam etti.

1989'da Çağdaş Gazeteciler Derneği'nden "Onur Ödülü" ve 1994 yılında Türkiye Gazeteciler Cemiyeti'nden "Basın Özgürlüğü Ödülü" aldı. 1997'de de "Sertel Demokrasi Ödülü"ne layık görüldü.

12 Mart sonrasında "Hoş Geldin Tanzimat Kafası" başlıklı yazısı nedeniyle sıkıyönetim tarafından gözaltına alınan ve mahkemede aklanan İlhan Selçuk; bir süre sonra yeniden gözaltına alınıp Ziverbey Köşkü'nde işkence gördü. 21 Mart 2008 günü de Ergenekon davası ile ilgili olarak gözaltına alındı; ancak iki gün sorgulandıktan sonra tutuksuz yargılanmak üzere serbest bırakıldı. 14 Ağustos 2009 günü, beyin damar tıkanıklığına bağlı olarak kısmi felç geçirdiği saptanarak yoğun bakım ünitesinde tedavi altına alınmıştır. Tedavisinin ardından 10 gün sonra yoğun bakım ünitesinden çıkan İlhan Selçuk 21 Haziran 2010'da hayatını kaybetmiştir.

Cumhuriyet gazetesinden derlenmiştir.

İlhan Selçuk

Karikatür.

21 Haziran 2010 *Taraf* gazetesi.

Turhan Selçuk ve İlhan Selçuk.

Cumhuriyet gazetesi arşivi.

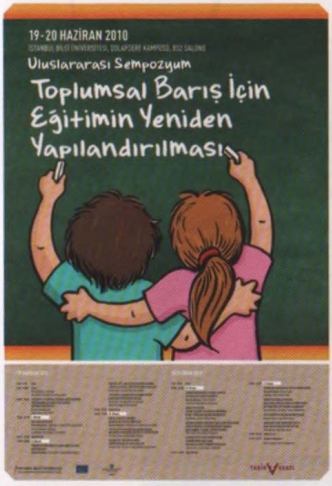

İlhan Selçuk'un eserlerinden bazıları

- Uzak Komşu Rusya'dan Gezi Notları, 1967
- Mustafa Kemal'in Saati,1969
- Yüzbaşı Selahattin'in Romanı, (2 cilt, 1973-75)
- Güzel Amerikalı, 1976
- Sovyetler, İran, Amerika İzlenimleri, 1976
- Yeni Krallar, Yeni Soytarılar, 1976
- Ağlamak ve Gülmek, 1982
- Düşünüyorum Öyleyse Vurun, 1984
- Görülmüştür, 1986
- Ziverbey Köşkü, 1987
- Japon Gülü, 1988
- İskele Sancak Sol-Sağ-Şeriat, 1996

TOPLUMSAL BARIŞ İÇİN EĞİTİMİN YENİDEN YAPILANDIRILMASI ULUSLARARASI SEMPOZYUMU

19-20 Haziran 2010'da İstanbul Bilgi Üniversitesi Dolapdere Kampüsü'nde düzenlenen sempozyumda toplumsal barışın inşasında eğitimin oynayabileceği rolün önemine dikkat çekildi. Birmingham Üniversitesi'nden Prof. Lynn Davies'nin çatışma eğitiminin önemine vurgu yapan açış konuşmasıyla başlayan sempozyumda İsrail-Filistin ortak tarih ders kitabı çalışması ve İspanya, Almanya gibi ülkelerin deneyimleri paylaşıldı. Sempozyumun son oturumunda Türkiye'de Tarih Eğitimi ve Toplumsal Barış konusu tartışıldı.

BAHAR BİLGEN

Tarih Vakfı ve İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, 19-20 Haziran 2010 tarihlerinde üniversitenin Dolapdere kampüsünde Toplumsal Barış İçin Eğitimin Yeniden Yapılandırılması Uluslararası Sempozyumu'nu gerçekleştirdi.

Tarih Vakfı tarafından, Avrupa Birliği Komisyonu ve İstanbul İsveç Başkonsolosluğu'nun malî desteğiyle 2009 yılının Şubat ayında yürütülmeye başlanan Toplumsal ve Siyasal Çatışmaların Yaşandığı Toplumlarda Uzlaşma Aracı Olarak Eğitimin Rolü Projesi kapsamında gerçekleştirilen sempozyuma eğitimciler ve sivil toplum kuruluşları tarafından yoğun ilgi gösterildi.

Sempozyumda, çatışma sonrasını ve/veya bu tür çatışmaları yaşamakta olan toplumlarda, gerilimleri azaltmak, uzlaşmayı ve karşılıklı güveni sağlamak için geliştirilen ve uygulanan eğitim politikaları, öğretim yöntemleri ve materyalleri konuları ele alındı.

Sempozyum kapsamında beş oturum gerçekleştirildi. Tarih Vakfı Başkanı Murat Güvenç'in proje ile ilgili bilgi veren açış konuşmasından sonra İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Başkanı Arus Yumul konuşmasını gerçekleştirdi. Yumul, eğer barış insan doğasına içkin bir özellik değilse, o zaman barış için kendi doğamızı aşmak zorundayız vurgusunu yaptı. Sonrasında, Toplumsal ve Siyasal Çatışmaların Yaşandığı Toplumlarda Uzlaşma Aracı Olarak Eğitimin Rolü Projesi, proje yürütücüleri Gamze Rezan Sarışen ve Sevim Çiçek tarafından tanıtıldı.

Sempozyumun açılış konuşmasını, "Eğitim, Barış ve İhtilaf" başlıklı konuşması ile İngiltere Birmingham Üniversitesi'nden Lynn Davies yaptı. Konuşmasına "'barış eğitimi' tabiri ile ilgili sorunlarım var" diyerek başlayan Davies, buraya uygun düşen tabirin "çatışma eğitimi" olduğunu vurguladı. Bu eğitimin sadece sosyal bilgiler ya da tarih derslerinde değil, örneğin matematik dersinde de önemli olduğunu vurguladı. Irak'ta bir matematik dersinden örnek veren Davies, "bir mücahidi öldürmek için şu kadar kalaşnikof gerekiyorsa, on mücahidi öldürmek için ne kadar kalaşnikof gerekir?" sorusuyla matematik dersinde bile çatışmacı dilin oluşturulmasının aslında ne kadar kolay olduğuna işaret etti. Bosna deneyiminden örnekler veren Davies, BM'nin tarih dersleri ile ilgili olarak, kitapların milliyetçi öğelerden temizlenmesi gerektiği önerisinin insanların bu öğelere daha çok bağlanmasına neden olduğunu vurguladı. Bu anlamda, barış ile ilgili bir söylentinin yayılmasının, çatışma ile ilgili bir söylentinin yayılmasından daha zor olduğu ve çok daha fazla insana ihtiyaç duyulduğu vurgulandı. Yine tartışmalı konuların derslerde nasıl ele alınacağına ilişkin öğretmenlerin yetersiz olduğu vurgulandı. Bunun İngiltere'de de aynı olduğu ifade edildi. "Birbirimize saygılı olalım" fikrinin ötesine geçmek gerektiği ifade edildi. Yani, insan hakları ve demokrasi kültürüne aykırı bir fikirle karşılaşıldığında bununla başa çıkma yollarının da öğrenilmesi gerektiği vurgulandı. "Farklılıklar ne zaman önemlidir ve ne zaman öğrenilmelidir?" sorusuna karşılık olarak, "diğer"lerinin hakları sınırlandırıldığında öğrenmenin çok daha etkili olacağı ifade edildi. Bu anlamda, İngiltere'de farklı kültürlere karşı farkındalık yaratmak için okullarda camilere geziler düzenlenmesinin ya da yemek ve kıyafet üzerinden bir kültürün öğrenilmesinin de sorunlar yarattığı, öğrencilerin birbirlerini bu kodlara göre tanımlamaya başladıkları ifade edildi.

Türkiye'de Toplumsal Uzlaşma Aracı Olarak Eğitimin Rolü başlıklı ikinci oturumda İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü öğretim üyesi Kenan Çayır "Yeni Bir 'Biz' Anlayışı Geliştirme Yolunda Türkiye'de Eğitim, Ders Kitapları ve Okullar" başlıklı sunumunda vatandaşlığın yeniden tanımlanmasının önemini vurguladı. Toplumsal bellekte çoğulcu yeni bir muhayyile yaratmanın gerekliliğini ifade etti. Çayır, sunumunda farklılıkları nerede/ne kadar tanımlayacağız sorusunun zorluğunu vurguladı ve bir 7. sınıf öğrencisinin "insan haklarına saygı gösterirsem

Eyal Naveh, Vahap Özpolat, Joke van der Leeuw-Roord, Dilek Latif.

Lynn Davies ve Aydın Uğur.

güçsüz kalırım" ifadesinin, toplumsal belleğin tezahürü bir örnek olarak kabul edilebileceğini ifade etti.

Aynı oturumda, İstanbul Bilgi Üniversitesi'nden Bahar Fırat ve Boğaziçi Üniversitesi'nden Altay Atlı proje kapsamında yürüttükleri alan araştırmasının bulgularını katılımcılarla paylaştılar.

Sempozyumun "Eğitim, Barış ve Çatışma: Almanya ve İspanya Örnekleri" başlıklı üçüncü oturumunda, Heinrich Böll Vakfı'ndan Marianne Zepp ve Carlos III Madrid Üniversitesi'nden Alfredo Lopez Serrano sunum yaptı.

Marianne Zepp, "Demokratikleşmenin Bir Unsuru Olarak Holokost Sonrasında Eğitim ve Yeniden Eğitim" başlıklı konuşmasında, 1945 sonrası Almanya'yı ele aldı. Bu anlamda, çatışmalı konuların ele alınması konusunda Almanya'nın izlediği tarihsel süreci analiz etti. Bu kapsamda, sunumunda temel tarih anlatılarının yorumlama/ya da yaratma kalıplarını şekillendiren esas aktörler kimlerdi? Hangi toplumsal aktörler dâhil oldu ve bu deneyimler ne tür eğitim kurumları kazandırdı? sorularına cevap aradı. Bu süreçte, ilk yirmi yıl boyunca, eğitim sistemini tanımlayan temel kavramların barış ve toplumsal birlik olduğunu vurgulayan Zepp, Demokratik Almanya Cumhuriyeti'nin yıkılmasından sonra DAC Gizli Servis dosyalarının özel olarak belirlenmiş kurumlar kurularak kamuya açık hale getirildiğini ve erişim için resmi kurallar düzenlendiğini belirtti. Bugünlerde Alman hafızasının yeni sorunlar ve meydan okumalarla karşı karşıya olduğunu ifade eden Zepp; "Gelecekte Alman geçmişi üzerine yaygın anlatı nasıl müzakere edilecektir ve bunun toplumun normatif düzeni üzerine etkileri neler olacaktır?", "Farklı kültürel geçmişleri olan genç Almanları, Alman ve Avrupa tarihi ile tanıştıracak kavramlar nelerdir?" sorularının önemine işaret etti.

Alfredo López Serrano, "İspanya'da Toplumsal Barış: Eğitim Mevzuatı ve Uygulamaları" başlıklı konuşmasına, Franco'nun ölümünden sonra Bask sorunu özelinde yaşanan siyasi ve yasal değişimleri vurgulayan bir tarihsel arka plan özeti ile başladı. Lopez, okulun ideolojik bir "savaş alanı" olmaması gereğini ifade etti. Aksine, diyalogun güvence altına alınması gereğini vurguladı. Bunun, eğitimdeki geleneksel anlayışı değiştirmek anlamına geldiğini ifade etti. Ancak, İspanya'da ders kitaplarındaki ve ders programlarındaki son değişikliklerin sadece küçük resmi değişiklikler olduğunu vurguladı.

Sempozyumun Çatışma Yaşayan ve Çatışma Sonrası Ortamlarda Barış İçin Eğitim başlıklı dördüncü oturumunda, Tel Aviv Üniversitesi'nden Eyal Naveh "İsrail ve Filistin: Devam Eden Bir Çatışmanın Ortasında 'Öteki' Tarih Anlatısının Öğrenilmesi" başlıklı konuşmasında iki taraf arasında şiddetli çatışmalar hâlâ devam ederken, özgün bir adım olarak ortak bir İsrail-Filistin tarih ders kitabının yazılması sürecini anlattı. Naveh, projedeki katılımcıların, çatışma sonrası ortamlarda iki eski düşman tarafından yazılan ortak tarih ders kitaplarından farklı olarak, kendilerinin ancak ikili bir anlatım şeklini ortaya koyabilecceklerini fark ettiklerini belirtti. Yani bir taraf kendi anlatısını yazar ve bu anlatıyı diğerinin yanında sergiler. Naveh, diğerinin tarih anlatısını tanıma sürecinin kendisinin bile uzlaşma için bir ilk adım olabileceğini vurguladı. Naveh konuşmasında, Filistinli ve İsrailli öğretmenler ve akademisyenlerden oluşan bir ekibin ders kitabını yazma ve üretme sürecinden bahsetti ve bu çalışmanın her iki taraftaki ve uluslararası toplumdaki etkisini analiz etti. Sonuç olarak; sunum, işgal ve güvensizlikten ibaret bir siyasi ortamda, bu tür bir yaklaşımın hoşgörü, uzlaşma ve kabul atmosferini destekleyen bir araç olarak ne kadar anlamlı ve geçerli olduğu sorusuna cevap aradı.

Oturumun ikinci konuşmasını gerçekleştiren Yakın Doğu Üniversitesi'nden Dilek Latif, "Çatışma Sonrası Ortamda Tarih Ders Kitaplarını Gözden Geçirme ve Yeniden Gözden Geçirme: Kuzey Kıbrıs'ta Barış Eğitimi Deneyimi" başlıklı konuşmasında, 1971'den 2004 yılına kadar kullanılan eski Kıbrıs tarih ders kitapları ile 2009 sonrası yeniden yazılan tarih ders kitaplarının karşılaştırmalı analizi üzerine odaklandı. Bu kitaplar 2004 Annan Planı'nın referandumundan sonra gözden geçirilerek yeniden yazılan Kıbrıs tarih ders kitapları ile Ulusal Birlik Partisi'nin (UBP) Nisan 2009 genel seçimlerindeki zaferinden sonra bugünkü UBP hükümetinin himayesinde hazırlanan yeniden gözden geçirilmiş Kıbrıs Türk Tarihi ders kitaplarıdır. Çalışmasının amacı, eski, gözden geçirilmiş ve yeniden gözden geçirilmiş tarih kitaplarını uzlaşmacı eğitim prizmasından karşılaştırmak, değişimleri değerlendirmek ve Kıbrıslı Türklere tarih eğitimi üzerine gerçekleşen güncel tartışmaları sunmaktır.

Oturumun son konuşmasını Avrupa Tarih Öğretmenleri Derneği'nin (EUROCLIO) kurucu başkanı ve yöneticisi olan Joke van der Leeuw-Roord gerçekleştirdi. "Tarihin Kötüye Kullanımına Karşı Tarihin Doğru Kullanımı, Bir Araç Olarak Yenilikçi Metodoloji" başlıklı konuşmasında Avrupa Tarih Öğretmenleri Derneği EUROCLIO'nun çalışmalarını, çatışma alanlarında tarih öğretimi metodolojisine özel referansla inceledi. Bu anlamda, EUROCLIO'nun amaçlarından bir tanesinin öğretmenlerin, öğrencilerinin geçmişe farklı bakış açıları ile bakmalarını sağlamaları konusunda teşvik etmek olduğunu vurguladı. Bu demokratik iletişim ağı örgütünün 1993 yılında, Berlin Duvarı'nın yıkılmasından ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra kurulduğu ifade edildi. EUROCLIO projelerinin, farklı etnik ve dini toplulukların arasında geçmişte ve bugün yaşanan gerilimleri konu alan tartışmalı tarihleri ele almayı amaçladığının altı çizildi. Derneğin son çalışmalarının Bosna-Hersek, Hırvatistan, Kıbrıs, Estonya, Gürcistan, Letonya, Makedonya Cumhuriyeti ve Sırbistan'daki çalışma arkadaşları ile birlikte devam etmekte olduğu ifade edilmiştir. Tüm bu çalışmalardaki temel anlayışın,

Tarih Vakfı Başkanı Murat Güvenç.

özellikle çatışma sonrası toplumlar ya da ülkelerde veya gerilimli ilişkilerin hâkim olduğu topluluklar arasında ve ülkelerde, güven oluşturmak olduğu vurgulandı.

Sempozyumun son oturumu olan Türkiye'de Tarih Eğitimi ve Toplumsal Barış başlıklı beşinci oturumda, Karadeniz Teknik Üniversitesi'nden Semih Aktekin "Türkiye'de Tarih Eğitiminde Toplumsal Barışın Tarafları Kimlerdir? Bir Öğretmen Eğitimcisinin İzlenimleri" başlıklı konuşmasında Eğitim fakültelerinde öğretmen yetiştirilmesi sürecini anlattı. Aktekin, bu eğitim sürecinde öğretmenlerin niteliğinin kilit önemde olduğunu vurguladı. Öğretmenin değişen programları kavramadıkça ve içselleştirmedikçe, bu programların sınıf ortamına ya çok sınırlı yansıdığını ya da hiç yansımadığını belirtti. Bu anlamda, pozitivist bilgi anlayışının eleştirel düşünmeyi engellediği ifade edildi ve kitaptaki bilgileri mutlak kabul etme anlayışının değiştirilmesi gereği vurgulandı. Tarih eğitimi ve inkılâp tarihi hakkında tartışmanın geçmişi değil, bugünü tartışmak anlamına geldiği ifade edildi. Resmi tarih eğitiminin aslında başarısız olduğunu belirten Aktekin, bu eğitimin başarısızlığını sistemin dışında kalan tüm kesimlerin Kürtlerin, solcuların, Alevilerin, liberallerin kendi tarih yazımları olmasına dayandırdı. Mevcut eğitim sisteminin kurbanlarının da sistemin dışladıkları değil, sisteme samimi bir şekilde inanan insanlar olduğu ifade edildi. Tarih eğitiminde hassas ve tartışmalı konuları ele alan öğretmenlerin üç tarzda davranabileceğini ifade eden Aktekin, bunları kaçınanlar, durumu kurtaranlar ve risk alanlar olarak sınıflandırdı. Risk alanların çoğalmasının demokratik gelişim için kilit önemde olduğu vurgulandı. Ancak bu davranışın, ülkedeki siyasal gelişmeler ve demokratik ortamla da doğru orantılı olduğu ifade edildi. Yine demokratik anlayışın gelişmesi için öğrencilerin kendisini ilgilendiren bir konuda özgürlükçü bir tavır geliştirirken, kendisini ilgilendirmeyen bir konuda yasakçı davranışlar ortaya koymasının önüne geçilmesi gereği ifade edildi. Bu anlamda, resmi ideolojinin toplumun farklı kesimleri arasında karşılıklı şüphe ve güvensizlik geliştirme yolunda başarılı olduğu ifade edildi.

Gazi Üniversitesi'nden Hüseyin Köksal, oturumun ikinci konuşmasında, "Tarih Eğitimi ve Kültür Okuryazarlığı" başlıklı bir konuşma yaptı. Bugün Türkiye'de tarih öğretiminin üç boyutta tartışıldığını vurguladı. İlk boyutta, ders kitaplarının tarih öğretiminde temel metinler olduğu yanılgısının geliştiğini, bu durumun da ders kitaplarının gerçekte sahip olmadıkları bir etki gücünü barındırdığı yanılgısını beraberinde getirdiğini vurgulamıştır. İkinci boyutta, tarih eğitiminin pedagojik boyutunun yetersizliğine ilişkin tartışmaların yürütüldüğü vurgulandı. Bu boyuttaki tartışmaların, tarih öğretiminin başlı başına bir araştırma alanı olarak ortaya çıkmasına olanak tanıdığını vurgulayan Köksal, ancak bu durumun tarih öğretmenlerinin kendilerini yetersiz hissetmelerine de neden olacağı vurgulanmıştır. Üçüncü boyutta tarih öğretiminin değişen dünya paradigması ile birlikte ortaya çıkan kimi temel kavramlar (barış, çok kültürlülük, çoklu bakış açısı, kültürel farkındalık vb) eşliğinde tartışılmakta olduğu vurgulandı. Bu kavramların her ne kadar tarih öğretimine yeni problematikler kazandırsa da, bir meydan okuyuş havası yarattığı ve tarih öğretimi üzerinde çalışanlar için yeni etiketler hazırladığı ifade edildi.

Beşinci oturumun son konuşmasını "Barış İçin Tarih, Barış İçin Eğitim: Garp Cephesinde Yeni Bir Şey Yok" başlıklı konuşmasıyla Mutlu Öztürk gerçekleştirdi. Öztürk konuşmasında, Hüseyin Köksal'ın konuşmasına gönderme yaparak, ders kitaplarının elbette tek belirleyici unsur olmadığını, ancak yine de politik iradenin bir göstergesi olduğunu ifade etti. Resmi toplumun, devletin vardığı konsensüsün sonucu olarak kullanışlı, çok değerli tarihsel malzemeler olduğunu ifade etti. Aynı zamanda, özellikle alternatif malzemelere ulaşımın sınırlı olduğu yerlerde, ders kitaplarının öğretmenler ve öğrenciler tarafından halen kullanılan malzemeler olduğunu belirtti. Modern zamanların kilisesinin, zorunlu eğitim olduğunu, bunun da en önemli ayaklarından bir tanesinin tarih eğitimi olduğunun altını çizdi. Elbette, esas kritik unsurun sınıfa giren öğretmenin pedagojik yeterliliği olduğunun altını çizdi. Bugün de dün de tarih eğitiminde öğrencilerin efendinin kim olduğunu öğrenmekle yükümlü olduğunu ifade eden Öztürk, efendinin Türk milleti olarak kurgulandığını vurguladı. Öğrencilerin Türk kültürünün simgelerini öğrenmek durumunda olduğunun altını çizdi. Ortak, demokratik bir vatanda nasıl bir tarih eğitimi yapılması gerekir? sorusuna cevaben, masada herkes eşit şekilde oturmazsa, bir toplumsal çözülmeye doğru gidilebileceğini ifade etti. Tarihte mutlak gerçekler olmadığını, ama herkesi kucaklayan bir müfredat konusunda acele edilmesi gerektiğini vurguladı.

Sempozyumun kapanış konuşmasını gerçekleştiren Mithat Sancar, sempozyum başlığı olarak Toplumsal Barış İçin Eğitimin Yeniden Yapılandırılması ifadesinin seçilmesinden, aslında eğitimin toplumsal barışın sağlanmasında önemli olduğuna dair bir ön kabulle başlandığını ifade etti. Sancar, konuşmasında pozitif barış ve negatif barış anlayışı ayrımı yaptı. Pozitif barışın siyasal, hukuksal ve kültürel tedbirler ve yöntemlerle gerçekleştirilebileceğini ifade ederken, negatif barışın militer güçlerle yapıldığını ifade etti.

Toplumsal Barış İçin Eğitimin Yeniden Yapılandırılması Uluslararası Sempozyumu, Almanya, İspanya, İsrail, Kıbrıs, Türkiye gibi farklı ülke deneyimlerinin paylaşılmasına ortam sağladı. Farklı kesimlerden öğretmenlerin, öğrencilerin, sivil toplum örgütü temsilcilerinin, Milli Eğitim Bakanlığı temsilcilerinin ve akademisyenlerin tartışmasına olanak yaratıldı.

BOĞAZİÇİ'NDEKİ ALMANYA BAŞLIKLI MAKALE DERLEMESİ VE BEYOĞLU BELEDİYESİ SANAT GALERİSİ'NDE AÇILAN "BOĞAZİÇİ'NDEKİ ALMANYA" SERGİSİ

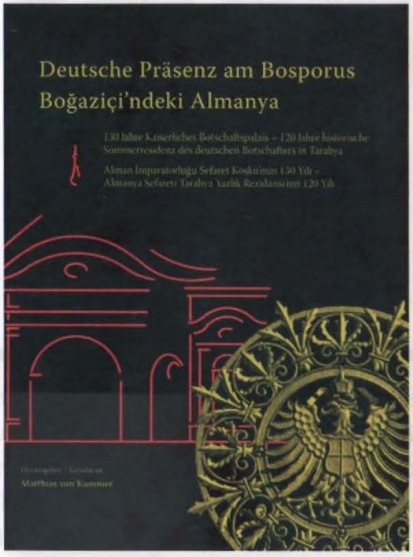
Bu tanıtım yazısının amacı 2009'da iki dille basılan **Deutsche Präsenz am Bosporus Boğaziçi'ndeki Almanya** *makale derlemesini* tanıtmak ve bu yayınla bağlantılı olarak 8-26 Haziran 2010'da Almanya Federal Cumhuriyeti (AFC) İstanbul Başkonsolosluğu ile Beyoğlu Belediyesi işbirliğiyle Beyoğlu Belediyesi Sanat Galerisi'nde açılan "Boğaziçi'ndeki Almanya" sergisinden söz etmek olacaktır.*

SELÇUK AKŞİN SOMEL

1870'ler öncesinde Osmanlı siyasal ve kültür bilincinde "Almanya" deyince akla türlü krallıklar ve prensliklerden oluşan muğlak bir Orta Avrupa coğrafyası gelmekte ve belki daha somut olarak Almanca konuşulan kısımlarıyla uzun yüzyıllar Osmanlı Devleti'nin bir hasmı konumundaki batı komşusu Avusturya zihinlerde canlanmaktaydı. Ancak 1870 Fransa- Prusya Savaşı'nın Osmanlı kamuoyu açısından beklenmedik bir sonucu olan Fransa yenilgisi neticesinde Avrupa'nın göbeğinde büyük ve güçlü bir Almanya İmparatorluğu'nun (AI) zuhur etmesi Osmanlı yönetici elitti ve aydınları açısından kocaman bir "bilinmedik" teşkil etmiştir. Dolayısıyla bu "yeni" Almanya'nın Osmanlı ricali açısından daha bildik, aşina bir siyasi, sosyal ve kültürel varlığa dönüşmesi ancak zaman içerisinde ve kısmen gerçekleşmiştir. Söz konusu tanışma ve ilişkinin gelişim süreci *Boğaziçi'ndeki Almanya* makale derlemesinde Almanya sefaret köşkünün 130. yıldönümü ve Almanya sefareti Tarabya yazlık rezidansının 120. yıldönümü vesilesiyle mimarlık, sanat, sosyal yaşam, siyasal ilişkiler, askeri reformlar bağlamlarında toplam on altı Alman ve Türk akademisyenin makalelerinde değerlendirilmiştir.

Almanya birliğinin gerçekleşmesinden sonra AI'nin İstanbul'da inşa ederek 1877'de kullanıma açtığı ilk sefaret binası, günümüzde AFC'nin Gümüşsuyu'ndaki İstanbul başkonsolosluğu mekânını oluşturmaktadır. Bu yapı Osmanlı Devleti'nin varlığının son kırk yılını oluşturan I. Meşrutiyet, Mutlakiyet ve II. Meşrutiyet devirlerinde Almanya'yı payitahtta fiziksel olarak temsil etmiştir. Boğaz'daki Alman varlığını temsil eden diğer bir yapı Tarabya'daki Alman elçiliği yazlık rezidansıdır. Rezidans arazisi üzerinde daha eski dönemlerden kalma yapılaşmalar mevcut olmakla birlikte, rezidansın hâlihazırdaki mimari şekli 1887 yılından itibaren belirginlik kazanmaya başlamıştır.

Oldukça kritik ve çalkantılı bir devre olan bu 1877-1918 zaman diliminde payitaht diplomasisinde giderek önemli yer tutan AI sefaret köşkü ve AI sefareti Tarabya rezidansı çevresinde gelişen son dönem İstanbul sosyal tarihi, İstanbul'daki Alman sosyo-ekonomik varlığı ve Osmanlı-Alman ilişkileri konuları AFC İstanbul eski başkonsolosu Matthias von Kummer'in hazırladığı ve Ulrich Münch'ün çok büyük emeğinin geçtiği *Deutsche Präsenz am Bosporus. Boğaziçi'ndeki Almanya* makale derlemesindeki makalelerde etraflıca ele alınmıştır.

Aşağıda göreceğimiz makale başlıkları konuların kapsam ve çeşitliliğini ortaya koymaktadır. Birinci grup makaleler, Osmanlı son dönemindeki Alman varlığına ilişkin genel ve kapsayıcı bir giriş niteliğindedir: Sönke Neitzel, "Büyük Siyaset: 1900'lerde Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu" makalesinde, AI'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki (OI) ekonomik ve siyasal nüfuz politikasının nihai kertede çok da başarılı olamadığı, "Alman nüfuzu" teriminin daha çok bir propaganda sloganı

Dolmabahçe kartpostal ve fotoğraf.

Boğaziçi'ndeki Almanya.

düzeyinde kaldığı, buna karşın Ol'nin bu ilişkide, reformlar ve altyapı yatırımları dolayısıyla daha çok kârlı çıkan taraf olduğunu tespit etmektedir. Klaus Kreiser, "Eski İstanbul'da Türk-Alman İzleri: Bir Gezinti" başlıklı denemesinde 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başı İstanbul'unu bir Alman seyyahın gözüyle betimliyor. Selçuk Akşin Somel'in "Almanlar Dersaadet'te: 1870-1918 Devresi İstanbul'unda Almanlarla Osmanlıların Kültürel ve Toplumsal Buluşma Deneyimi" incelemesinde son dönem Osmanlıların gözüyle Almanlar ve Alman kültürü ile yaşam biçiminin Osmanlılar üzerinde yaptığı etkiler irdelenmekte ve sonuçta Osmanlı-Alman siyasi yakınlaşmasının İstanbullular üzerindeki toplumsal ve kültürel yankısı tartışılmaktadır.

İkinci grup makale Alman-Osmanlı ilişkilerine mimarlık ve şehircilik tarihi açısından yaklaşıyor: Barbara Schwantes'in "Alman İmparatorluğu Sefaret Köşkü ve İnşaat Yılları" başlıklı araştırmasında elçilik binasının inşaat süreci ve mali portresi, etkilendiği mimari stiller ve bunun zamanında Almanya'da yarattığı tartışmalar ele alınmıştır. Orhan Esen'in "İstanbul'un Kentsel Dönüşümü Bağlamında Alman İmparatorluğu Sefaret Köşkü" çalışması 19. yüzyıl İstanbul'unda kentsel dönüşüm dinamiklerini, konut alanları ve modernleşmenin farklı biçimlerini, Beyoğlu'ndaki sefaret ikametgâhlarının kentleşmedeki yerini ve Al sefaret köşküyle birlikte başlayan ikinci gelişim halkasını tartışmaktadır. Martin Bachmann'in "Boğaziçi'nde Çağ Dönümü. Alman Sefareti'nin Tarabya Yazlık Rezidansı'ndaki Mimari Gelişim" incelemesinde Tarabya'daki orijinal Rum yalısının 1820'lerde kamulaştırılması ve 1880'e değin gelişimi ele alınmakta, 1880'de arazinin II. Abdülhamid tarafından Al sefaretine hibe edilmesinden sonra Alman yazlık rezidansının hangi evrelerde inşa edildiği ve kazandığı mimari nitelikler değerlendirilmektedir. Ceren Göğüş'ün "Boğaz'da Yaz" makalesinde yüzyıllar boyunca bir dinlenme mekânı olarak Boğaziçi ve sefaret yazlıklarının sosyal tarihi betimleniyor.

Bunu izleyen yazı grubu Osmanlı-Alman diplomatik ilişkilerini konu almakta. Tilman Lüdke, "Baron Colmar von der Goltz Türkiye'de – Otuz Üç Sene Süren Bir Aşk Hikâyesi" incelemesinde Goltz Paşa'yı kişiliği, İstanbul'daki ikameti esnasında Osmanlı kültürüne olan ilgisi ve Osmanlı subaylarıyla olan ilişkisi eksenlerinden ele almaktadır. Gül Tokay, "Osmanlı Belgelerinde Baron Marschall von Bieberstein'in İstanbul Büyükelçiliği (1897-1912)" araştırmasında Al büyükelçisi Bieberstein'in bir diplomat olarak bir yandan Al'nin çıkarlarını korurken öte yandan da, diğer büyük devletlerin Ol'yi gözden çıkardığı bir dönemde bölgesel statükonun devam etmesini savunduğu hususu vurgulanmaktadır. Cemil Koçak, "1835-1918 Yıllarında Türkiye'deki Almanların Rapor, Hatırat ve Anılarına Dair Notlar" makalesinde Moltke, Goltz Paşa, Kutschbach, Sternberg, Rohde, Sanders gibi Alman askeri ve sivil yetkililerin anıları ve notlarını ele almakta ve söz konusu kaynakların Türk tarihyazımında nasıl iktibas edildiğini veya edilmediğini eleştirel bir bakışla değerlendirmektedir.

Bundan sonraki makale grubu ağırlıklı olarak gelişen Türk milliyetçiliğinin artan Alman nüfuzu karşısındaki farklı düzlemlerdeki tepkilerini kapsıyor: Erol Köroğlu'nun "Milliyetçi İdeolojiler Birbirleriyle Dost Olabilir mi? 20. Yüzyıl Başı Osmanlı-Türk Edebiyatında Türk-Alman İttifakı" çalışması, Türk milliyetçiliğinin boy gösterdiği II. Meşrutiyet döneminde Türkçülerin Almanya'ya bakışları, bu konuda Ziya Gökalp'in Halide Edip'le girdiği polemik ve Ömer Seyfettin'in hikâyelerinde Alman imgelemini tartışıyor. Eberhard Demm, "İstanbul'daki Alman Subayları" araştırmasında Osmanlı

1877-1918'de payitaht diplomasisinde önemli yer tutan Al sefaret köşkü ve Al sefareti Tarabya rezidansı çevresinde gelişen son dönem İstanbul sosyal tarihi, İstanbul'daki Alman sosyo-ekonomik varlığı ve Osmanlı-Alman ilişkileri konuları AFC İstanbul eski başkonsolosu Kummer'in hazırladığı ve Ulrich Münch'ün emeğinin geçtiği **Deutsche Präsenz am Bosporus Boğaziçi'ndeki Almanya** *kitabında ele alınmıştır.*

ordusunda görev yapan Alman subaylarının izlenimlerini ve Türk subaylarla anlaşmazlık ve çatışmalarını Alman arşivlerine dayanarak belirlemekte. Tobias Heinzelmann, "Osmanlı Karikatürlerinde Almanya'nın 'Gezgin Kayzeri'" incelemesinde Jön Türk devrimiyle birlikte ilan edilen basın özgürlüğü ortamında yayınlanan *Kalem* ve *Karagöz* gibi mizah dergilerinde Osmanlı-Alman ilişkilerini hicveden çeşitli siyasi karikatürleri tahlil etmektedir.

Sonuncu grup makale ise Ol'deki Alman nüfuzunun toplumsal ve ekonomik alanlardaki değişik tezahürlerine odaklanmakta: Malte Fuhrmann'ın "Alman Hastanesi" başlıklı makalesi 1852'de bir Protestan rahibeler mezhebinin açtığı sağlık ocağının zaman içerisinde Al'nin İstanbul'daki başlıca prestij sembollerinden birine dönüşme sürecini, hastanenin Alman komünitesi açısından önemini ve söz konusu kurumun Osmanlılar tarafından nasıl algılandığını irdelemekte ve Alman Hastanesi'nin Cumhuriyet döneminde geçirdiği kimlik değişimini ele almaktadır. Sabine Böhme, "Türk-Alman Dostluk Yurdu: Birinci Dünya Savaşı'nda Divan Yolu'ndaki Alman Kültür Misyonu" adlı çalışmasında bir barışçıl kültür emperyalizmi örneği olarak İstanbul'un tarihi yarımadasında büyük bir Türk-Alman Dostluk Yurdu'nun kurulması projesini, projenin siyasi, finansal ve mimari arka planını ve başarısızlık nedenlerini tartışıyor. Derlemenin son makalesi Günther Seufert'in "Alman Dirijizmi ve Osmanlı Girişimciliği: Bir Türk Burjuvazisi'nin Oluşumunda Almanya'nın Rolüne Dair Notlar" başlıklı analizidir. Burada Seufert kapsamlı bir bakış sunarak gerek Kayzer II. Wilhelm'in politikaları, gerekse Alman-Rus asıllı sosyalist kuramcı Parvus Efendi'nin (Alexander Helphand) *Türk Yurdu*'ndaki makaleleriyle 1908 sonrasında milli iktisat siyasetinin gelişiminde oynadıkları rolleri incelemektedir.

Türk tarihyazımına bakıldığında genelde Osmanlı/Türk-Alman ilişkilerinin iki aşırı kutupta değerlendirildiği görülmektedir. Daha eski ve marjinal olan birinci kutupta konu esas olarak Türk-Alman "silah arkadaşlığı" bağlamında ele alınmaktaydı. Nispeten daha yeni olan ve 1960'lardan itibaren güç kazanan ikinci kutupta ise Osmanlı-Alman ilişkileri ağırlıklı olarak Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yayılmacı emperyalist emelleri çerçevesinde irdelenmiştir. Bu derlemede ise söz konusu kutupsal yaklaşımlardan hiçbirinin rehavetine kaçmaksızın Osmanlı-Alman ilişkilerinin haylı karmaşık, yer yer çatışmalı ve yer yer de yakın işbirliğini içeren yönleri akademik bir titizlikle yeniden değerlendirilmiş ve hayli orijinal sonuçlara varılmıştır.

Söz konusu kitabın yayınlanmasından sonra 8-26 Haziran 2010 tarihlerinde Beyoğlu Belediyesi ile AFC İstanbul Başkonsolosluğu tarafından Beyoğlu Belediyesi Sanat Galerisi'nde "Kültürler Arası Sanat Diyalogları" kapsamında "Boğaziçi'ndeki Almanya" sergisi açılmıştır. Sergiinin temeli *Deutsche Präsenz am Bosporus. Boğaziçi'ndeki Almanya* eseri olmasına karşın burada ayrıca eski İstanbul'a ait orijinal fotolar, gravürler, tablolar, objeler gösterilmektedir. Bu meyanda sergilenen fotoğrafların son dönem İstanbul tarihi açısından oldukça ilginç olduğunu belirtmek gerekir. Bu sergi ziyaretçiler açısından 1870 sonrası İstanbul'unda, özellikle de Beyoğlu ve çevresinde bir zamanlar var olmuş Alman etkisinin hatırlarının ve İstanbul şehir tarihine meraklı olanlar bakımından görmeye değerdir. Sergi daha sonra Edirne ve Bursa'da da gösterilecektir.

CONSTANTINOPLE — Caserne d'Artillerie du Taxim, apres le combat du 24 Avril 1909

1909'daki çatışmadan sonra Taksim kışlası (kartpostal).

Boğaziçi'ndeki Almanya.

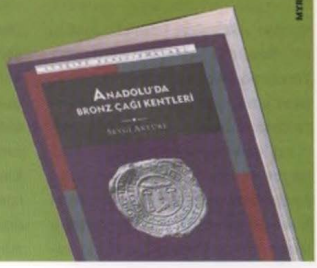
DİPNOT

* *Deutsche Präsenz am Bosporus. Boğaziçi'ndeki Almanya. 130 Jahre Kaiserliches Botschaftspalais – 120 Jahre historische Sommerresidenz des deutschen Botschafters in Tarabya.* Alman İmparatorluğu Sefaret Köşkü'nün 130. Yılı – Almanya Sefareti Tarabya Yazlık Rezidansı'nın 120. Yılı. Yayınlayan: Matthias von Kummer (İstanbul, Almanya Federal Cumhuriyeti Başkonsolosluğu); Zero Prod. Ltd. Şti., 2009).

ANADOLU'DA BRONZ ÇAĞI KENTLERİ
SEVGİ AKTÜRE

Kentler, tarih boyunca en devingen öğe oldu, toplum yaşantısında belirgin izler bıraktı. Sevgi Aktüre, Anadolu'da kent ve kentleşme tarihi üzerinde yapılmış çeşitli araştırmaların sonuçlarını bir araya getirip bunlardan yeni sentezler üretti. Anadolu kentlerinde mekânsal yapı değişimi ile bu yapıyı belirleyen sosyo-ekonomik süreçler arasındaki nedensellik ilişkilerinin irdelendiği bu kitap, araştırmacılar, özellikle kent plancıları için önemli bir kaynak.

Tarih Vakfı Yurt Yayınları
ISBN-975-333-01, Ocak 1997, İnce Kapak, 12,00 YTL

MYRA

TOPLUMSAL ANMA PRATİKLERİ ŞEKİLLENİRKEN:

İSTANBUL, 24 NİSAN 2010

TALİN SUCİYAN

95 yıllık yaşanmışlıkların gerçekliğinin, sadece bu 24 Nisan'da yapılan anma etkinliklerinin yarattığı duygu durumuyla ortadan kaldırılamayacağının akılda tutulması gerek. Adalet, tarihin yazboz tahtası değildir, yok olanı geri getiremez, ama kalanların bir nebze olsun rahatlamasını, kuşaktan kuşağa geçen, inkârla derinleşen bir yaranın tedavisine başlanmasını sağlar. 1915'ten sonra adalet yerini bulsaydı, bugün Türkiye bambaşka bir ülke olurdu ve o Türkiye'de Hrant Dink'in öldürülme ihtimali de pek olmazdı.

Taksim Meydanı'ndaki anmadan bir görüntü, 24 Nisan 2010.

Fotoğraflar: TalinSuciyan

Bundan iki sene önce, 2008'in 19 Ocak'ında, küçük bir grupla Yerevan'daki Soykırım Anıtı'na gitmiş, çiçek bırakmıştık. Aynı yıl, yüzbinlerce insanın Soykırım Anıtı'nı ziyaret ettiği 24 Nisan'da, yaşlı bir kadın, elinde, üzerinde Hrant Dink'in resmi olan bir poster tutuyordu. İki sene sonra, 24 Nisan'da, İstanbul'da, Balıklı Ermeni Mezarlığı'nda, Dink'in mezarının başındaydık. 50-60 kişiydik. Okunan dualardan sonra Rakel Dink toplananlara birkaç sözle hitap etti. 24 Nisan'da evlerinden alınıp götürülen, yollarda öldürülen, Gomidas gibi yaşadıkları sonucu ruh sağlığını yitiren, dönemin Ermeni cemaati içinden yetişip, halkının ve birlikte yaşadığı insanların önünü açmak için düşünen ve üreten 236 kişinin ölüm yolculuğunu çıkarıldığı gün, biz de 95 sene sonra, bizlerin önünü açmak için verdiği mücadeleyi hayatıyla ödeyen Hrant Dink'e ruhani borcumuzu ödemek için oradaydık.

Hrant Dink'in mezarından sonra, Balıklı Mezarlığı'nda 1895 ile 1908 yılları arasında öldürülen Ermenilerin anısına yapılan anıt mezarın önünde dualar okundu, çiçekler bırakıldı.

Orada bulunanlar olarak, bundan sonra, her 24 Nisan'da önce Hrant Dink'in mezarını, sonra da Anıt'ı ziyaret etme kararı aldık. Böylece, 95 yıldır bizim dışımızda bütün dünyadaki Ermenilerin andığı ölülerimizi anmak için bir ritüel geliştirme cesareti bulduk.

Buradan sonra Cumartesi İnsanları'nın 24 Nisan anma eylemini takip etmek üzere, Galatasaray'a geldik. 265. haftasında evlatlarını, yakınlarını "kaybedenler" eylemlerine bu defa 95 yıl önce "kaybedilenleri" evlatlarının resimleriyle yan yana tutarak, hesaplaşılmamış tarihin tekerrüründen kaçış olmadığının mesajını veriyordu. Onların evlatlarını "kaybeden" inkârın ta kendisiydi. Onlar bunu çok iyi biliyordu.

Haydarpaşa'da İnsan Hakları Derneği'nin İstanbul Şubesi'nin Irkçılığa ve Ayrımcılığa Karşı Komisyonu'nun düzenlediği anmaya katılanlar, Agnuni'nin, Zohrab'ın, Gomidas'ın, Dağavaryan'ın ve daha nicelerinin ölüm yolculuğuna çıkartıldığı yerden, "Soykırım insanlık suçudur, bir daha asla!" diyorlardı. Verdikleri mesaj çok netti: "Bir grup Ayaş'a, bir grup Çankırı'ya götürüldü. Ayaş'a götürülen 70 kişiden 58'i, Çankırı'ya götürülen 150 kişiden 81'i öldürüldü. Söz konusu ırkçı anlayış ve uygulamalar sonucunda, Ermenilerin sadece canlarına kastedilmedi, Mallarına, mülklerine, tarihlerine el konuldu. Bu anlayışı sürdürenler, bizlere yalana dayalı bir resmi tarihi dayatarak gerçeği unutturmak istiyorlar. Bizler 95 yıldır bu yalana inanmıyoruz. Gerçeğin ortaya çıkmasını istiyoruz. Soykırım insanlık suçudur ve bir daha asla diyoruz."

Haydarpaşa'daki eylemi protesto edenler oldu. Tabii ki, en çok ilgiyi basın yine onlara gösterdi. Türkiye'de medyanın anmaya, sansasyondan, olay çıkaranlardan daha fazla önem atfettiği gün, bu ülkede hakikaten birtakım değerlerin değişmekte olduğundan bahsedebiliriz. Henüz onun pek yakınında olmadığımız, 24 ve 25 Nisan'la müteakip günlerin yayınlarında belli oldu.

Haydarpaşa'dan sonra, bu 24 Nisan'ı düzenlenen tüm anma etkinliklerinden farklı kılan bir toplantıya katıldık. 24 Nisan anma etkinlikleri ve Ankara'da düzenlenen konferans için, Ermeni Devrimci Federasyonu'nun yayın organlarından *Armenian Weekly*'nin genel yayın yönetmeni Khatchig Mouradian, anma etkinlikleri ve Ankara'da düzenlenen konferansa katılmak için Boston'dan İstanbul'a gelmişti. Khatchig, Beyoğlu'nda sınırlı sayıda dinleyicinin katıldığı toplantıda konuştu. 2000 - 2007 yılları arasında Beyrut'taki Ermenice gazetelerden *Aztag*'da çalışmıştı, oradan da Boston'daki *Armenian Weekly*'ye geçti. Mouradian, bu haftalık İngilizce derginin genel yayın yönetmeni, aynı zamanda da Clark Üniversitesi'nde Soykırım Çalışmaları Bölümün'de doktora çalışmasını sürdürüyor. Khatchig lafı hiç dolandırmadan: "1915'te olanlardan dolayı, bugün Türkiye'de yaşayanlar doğrudan suçlu değildir ama inkârdan sorumludurlar" diyordu. Ermenilerin de, bugün Türkiye'de yaşayanların kendi yaşadıklarını anlamalarını beklemediğini, beklenen şeyin, adalet ve tanınma olduğunu söylüyordu. Türkiye'nin inkâr üzerine kurulu politikaları karşısında, soykırımdan kurtulanların binlerce kez, yaşadıkları korkunç şeyleri anlatmak zorunda bırakıldıklarını, bunun da aynı acıyı binlerce kez yaşamakla eşdeğer olduğunu anlatıyordu. Türkiyelilerin, Ermenilerin ne yaşadığını biraz olsun görebilmek, hissedebilmek için yapabilecekleri en iyi şeyin, Der Zor çölüne gitmek olduğunu söylüyordu. Gidenler bilir, Der Zor, neredeyse çölleşmiş, çok az sayıda insanın yaşadığı bir bölgede üç dört saat gidip,

Hrant Dink'in mezarından sonra, Balıklı Mezarlığı'nda 1895 ile 1908 yılları arasında öldürülen Ermenilerin anısına yapılan anıt mezarın önünde dualar okundu, çiçekler bırakıldı. Orada bulunanlar, her 24 Nisan'da önce Hrant'ın mezarını, sonra Anıt'ı ziyaret etme kararı aldık. Böylece, 95 yıldır anamadığımız ölülerimizi anmak için bir ritüel geliştirme cesareti bulduk.

Taksim'de karanfiller.

bir çöle varmaktır. Uçsuz bucaksız bir hiçliktir Der Zor. Otobüsle saatlerce giderek vardığınız bu çölün, Anadolu'nun içlerinden yürüyerek gelinen bir yol olduğunu düşünmek dehşete kapılmaya yeter. Bunu en iyi oraya giden anlar.

Khatchig Mouradian'ın İstanbul'da olması, bunları anlatması, konuşması, Türk dinleyiciler açısından sanıyorum iki açıdan önem taşıyordu. Mouradian, Türkiye'de çok ironik bir biçimde sıklıkla ve rahatlıkla "aşırı milliyetçilikle" itham edilen, "diyaspora" olarak anılan bir grubun temsilcisidir. Ayrıca, Ermeni Devrimci Federasyonu Taşnaktsutyun'un yayın organının genel yayın yönetme-

nidır. Konyalı ve Adanalı bir aileden, diyasporanın en kuvvetli cemaatlerinden biri sayılan Beyrut'ta doğmuş büyümüş tür. Bütün bunları yan yana koyduğunuzda, Türkiyeli dinleyici/okuyucu için Khatchig, hiç karşılaşılmak istenmeyenin ta kendisidir. Onun için 24 Nisan'da bu karşılaşma, karşılaşılmak istenmeyenin kim olduğunu anlamak açısından çok ama çok önemli bir ilkti. İkincisi ise hiç şüphesiz söylediklerinin etkisidir. Soykırım kelimesini kullansın ya da kullanmasın, o salonda oturan herkes, Khatchig'in söylediklerinde kendine bir karşılık buldu. Bir de tabii, bir Türkiyeli Ermeni olarak benim için, Khatchig'in 24 Nisan'da aramızda olması çok ama çok tarihi bir olaydı. Onun varlığı 95 yıl önce ve 95 yıl boyunca, bizden alınan halalarımızın, teyzelerimizin, annelerimizin, babalarımızın, dedelerimizin, ninelerimizin bizlerle yeniden buluşması ve dertlerini anlatabilmeleri anlamına geliyordu. Bu, bizi bize yabancılaştıran, bizi bize düşman gösteren sistemin tersine döndürülmesiydi.

Bu konuşmadan sonra, endişeli ve korkak adımlarla Taksim Meydanı'ndaki anmaya gittik. "Irkçılığa ve Milliyetçiliğe Dur De" grubunun organize ettiği anma etkinliğine yaklaşık bin kişi gelmişti. Aynı gece tüm haber bültenlerinde, en yakından çekilmiş karelerle, 100 ile 150 kişi arasında katılımcı olduğunun söylenmesi, bunun karşısında "koskoca" protestoların yapıldığının iddia edilmesi ya da anmalarla protestoları eşitleyen bir dil kullanılması inkârın yeniden üretilmesinden başka bir şey değildi.

Etten polis duvarlarıyla çevrildik, Taksim'de bir köşeye sıkıştırıldık, çelik barikatlarla sıkı sıkıya, çepeçevre sarıldık. Bin kişilik katılımcıyı korumak için, herhalde on bin kişilik polis ekipleri vardı. Birkaç protestocu grup geldi. Ama anma etkinliğini bozmalarına izin verilmedi. Yine bir Türkiye klasiği olarak, istendiği zaman her şeyin mükemmelen yapılabildiğine şahit olduk. Elbette ki, yapılmak istenmediği zaman da nelerin olabileceğini hiç unutmadık.

"Dur De"nin etkinliği, katılımın en yüksek olduğu anma etkinliği olduğu için çok önemli. Şehrin orta yerinde, böyle bir anma etkinliği düzenlemenin ne demek olduğunu, düzenleyenlerin hiç de azımsanmayacak zorluklarla bu anmayı organize ettiğini biliyoruz. Bırakın böyle bir anma düzenlemeyi, bu anmaya sıradan bir katılımcı olarak gitmek bile Türkiye'de hâlâ cesaret işi. Bununla birlikte, anma sırasında da okunan metnin içeriğini, tüm bunlardan ayrı tutarak değerlendirmenin gerekli olduğunu düşünüyorum.

"Bu acı bizim acımız. Bu yas hepimizin.... 1915'te, nüfusumuz henüz 13 milyonken, bu topraklarda 1,5 - 2 milyon Ermeni yaşıyordu. Trakya'da, Ege'de, Adana'da, Malatya'da, Van'da, Kars'ta... Samatya'da, Şişli'de, Adalar'da, Galata'da... Mahalle bakkalımız, terzimiz, kuyumcumuz, marangozumuz, kunduracımız, yan tarladaki rençberimiz, değirmencimiz, sınıf arkadaşımız, öğretmenimiz, subayımız, emir erimiz, milletvekilimiz, tarihçimiz, bestekârımız... Arkadaşlarımızdılar. Kapı komşularımız, dert ortaklarımızdılar. Trakya'da, Ege'de, Adana'da, Malatya'da, Van'da, Kars'ta... Samatya'da, Şişli'de, Adalar'da, Galata'da... 24 Nisan 1915'te 'gönderilmeye' başlandılar. Onları kaybettik. Artık yoklar. Çok büyük çoğunluğu aramızda yok. Mezarları bile yok. 'Büyük Felaket'in vicdanlarımıza yüklediği 'büyük acı' ise olanca ağırlığıyla var. 95 yıldır büyüyor. Bu 'büyük acı'yı yüreğinde hisseden bütün Türkiyelileri 1915 kurbanlarının anısı önünde saygıyla eğilmeye çağırıyoruz. Siyahlar içinde, sessizce, ruhlarına yakacağımız mumlarla, çiçeklerle...Çünkü bu acı bizim acımız. Bu yas hepimizin."

Cumartesi İnsanları kendi kayıplarıyla birlikte 1915'te öldürülen Ermenilerin resimlerini de taşıdılar.

Bu metnin ilk akla getirdiği düşünceler "Demek ki, bizim Ermeni komşularımız varmış, 1915'te alınıp götürülmüşler, yok olmuşlar." Böyle söylendiğinde, bugünden bakarak, metnin hitap ettiği kitle, bu durumu düşünecek, buradan yola çıkarak bir hassasiyet oluşturacak, hiç komşusu olmayan insanların bir zamanlar komşusu olduğu gibi, kendi yaşamında karşılığı olmayan bir deneyimi anlamaya çalışacak ve metne göre 'yok olan' insanlar için yas tutacak, üzülecek. Metin, bir taraftan, olmayan bir hassasiyeti yaratmaya çalışırken, bir taraftan da itinayla öznelerden arındırılmış. "1915'te gönderilmeye başlandılar..." "Artık yoklar..." Onlar yok, ama "yüreğimizde büyük bir acı var." Bu acı niye var? Komşularımızı kaybettiğimiz için mi var? Komşularımızın yok edilişiyle ilgili tarihi bir suskunluğu sürdürdüğümüz için mi, onların bugün burada olmamasıyla ilgili herhangi bir şeyden sorumlu olduğumuz için mi, inkar suçuna ortak olduğumuz için mi? Bunun gibi sorular çoğaltılabilir. Başka bir deyişle, bu metnin en temel sorunu, hiç kimseyi, hiçbir şeyden sorumlu tutmayan, var olan durum karşısında üzüntü duyan, romantik, naif bir tavırla yetinmesi. Bunu söylerken, elbette ki, iyi niyetle yazılmış bir metin

olduğundan şüphe duymadığımın yeniden altını çizmeliyim. Ama 95 yıldır devam eden bir suçun, sadece iyi niyetle ve sorumluluk duygusundan arındırılmış bir şekilde anılması, işlenen suçun büyüklüğünü ve bir halkın, bir tarihin, bir kültürün, bir dilin ortadan kalkmasıyla sonuçlanan bir süreci feci bir kazaya indirgemekten kendini kurtaramadığı da açık.

Türkiye'nin askeri zaferler, 30 Ağustos, 23 Nisan, 19 Mayıs gibi resmi bayramlar ve Mustafa Kemal'in ölüm yıldönümü gibi "resmi anmalar" dışında bir anma kültürüne sahip olduğunu düşünmemi gerektirecek pek bir neden göremiyorum. Aynı şekilde, "özür dileme" kültürünün de hiç gelişmemiş olduğu aşikâr. Tartıştığınız, kavga ettiğiniz herhangi birinden ne zaman özür dilediğinizi, ya da sizden ne zaman özür dilendiğini düşünürseniz, bu anların pek fazla olmadığını hemen fark edersiniz. Kaydetmemiş olduğum için, ismini yazamayacağım, Türkiye'nin önde gelen sosyologlarından biri, dört sene önce yaptığımız bir konuşmada, "Bu toplumun öyle özür dileme, hakikatle yüzleşme gibi bir kültürü yok. Biz olanlara bakacağız, ama çok da uzun uzadıya değil, bakıp yola devam edeceğiz" demişti. Onun bu rahatlıkta söyleyebildikleri, bir an için adeta beynimi durdurmuştu. Türkiye'de özür dileme, hakikatle yüzleşme gibi bir kültür olmadığı doğru, ama bu toplumun, bu kültürü bir yerinden tutup kendine uyarlamaktan başka çaresi olmadığı gerçeği, Kürt sorunu üzerine çalışan bu parlak akademisyenin aklından hiç geçmiyor olması çok katmanlı anlamlar taşıyordu. Bunları söylerken, altına binlerce imzanın konduğu "Özür Kampanyası"nı unuttuğum sanılmasın. Ancak 90 küsur sene sonra, Dur De'nin metninde olduğu gibi, çok benzer sorunları olan bir metinle özür dilemek, yüzleşme kültürü olmayan bir toplum için ancak bir başlangıç olabilir.

Türkiye toplumunun bir kısmının, özür dileme, askeri/milli zaferden/kayıptan başka bir şeyi anma gibi kavramlarla son üç yılda tanışmış olduğu gerçeğini düşünürsek, bu yaşadıklarımızın Hrant Dink'in öldürülmesiyle ne kadar yakından ilgili olduğunu da anlayabiliriz. Daha öncesinde ve daha sonrasında olanları bir kenara koyalım, çünkü bu devlet daha 6-7 Eylül için bile özür dilememiştir, ama 1915 ve Hrant Dink'in öldürülmesi bu toplumun hiç değilse bir kesimine özür dilemeyi ve resmi/milli anmalar dışında toplumsal örgütlülükle, sesini duyurmak isteyen ve daha önce bu toplumda hiç oluşmamış bir duyarlılığı oluşturmaya çalışan anma pratiklerini getirdi.

Haydarpaşa'da İnsan Hakları Derneği'nin İstanbul Şubesi'nin Irkçılığa ve Ayrımcılığa Karşı Komisyonu'nun düzenlediği anmada Eren Keskin konuşuyor.

Bugün artık, Dink davası gözümüzün önünde karanlıklara itilmeye çalışılırken, gözümüzün görebildiği alanın çok gerisinde kaldığını sandığımız 1915'in karanlıklara itilmesinin ne kadar kolaylıkla yapılabildiğini artık herkes tahmin edebilecek ve hatta kendi kişisel tarihinden bilebilecek durumda. Dink davasında "katili tanıyoruz, adalet istiyoruz" diyenlerin, 1915 için de, adalet isteyecekleri günün gelmesini bekleyen milyonlarca insan var. Bu nedenle, 24 Nisan'dan sonra, dünyanın dört bir yanından Ermeniler şaşkınlık ve merak içinde, İstanbul'daki anmaları izleyip, olanlara bir anlam vermeye çalışıyorlardı. Khatchig Mouradian, Boston'a döndükten sonra, 24 Nisan'da yaşadıklarını çeşitli yerlerde anlattı, çünkü gelen soruların ardı arkası kesilmiyordu. Anmalardan sonra, Almanya'ya geldiğimde tanıdığım Ermeniler merakla İstanbul'da neler olduğunu soruyor, televizyondan gördüklerinin gerçek olduğunu teyit etmek istiyor, duyduklarında ise, yine de inanamıyorlardı.

Burada ifade ettiğim ve bir kısmı eleştirel de olan görüşlerden düzenlenen anma etkinliklerinin kıymetini azaltmaya çalıştığımın düşünülmesini hiç istemem. Bu 24 Nisan'da İstanbul'dan başka bir yerde olmayı düşünemezdim dahi. Ve biliyorum ki, dünyanın dört bir yanında ve yanıbaşımıza pek çok Ermeni için bu 24 Nisan, hiç değilse, yüreklere biraz su serpilen bir yıl oldu. 24 Nisan'dan sonra, 1 Mayıs'ta, Ermenice pankartın yakınında duran ve hayatının en mutlu iki gününü yaşadığını söyleyen Bitlisli bir Ermeni tam da bunu dile getirmekteydi.

Bu duygu durumunun ne kadar önemli olduğunu, inkârın, karartmanın ipotek altına aldığı hayatlarımızda, nasıl önemli bir ışık olduğunu vurgulamakla beraber, 95 yıllık yaşanmışlıkların gerçekliğinin sadece bu duygu durumuyla ortadan kaldırılamayacağının akılda tutulması gerek. Adalet, tarihin yazboz tahtası değildir, yok olanı geri getiremez, ama kalanların bir nebze olsun rahatlamasını, kuşaktan kuşağa geçen, inkârla derinleşen bir yaranın tedavisine başlanmasını sağlar. 1915'ten sonra adalet yerini bulsaydı, bugün Türkiye bambaşka bir ülke olurdu ve o Türkiye'de Hrant Dink'in öldürülme ihtimali de pek olmazdı.

TALİN SUCİYAN
LMU MÜNİH

24 NİSAN ANMASI, BERLİN

DİYASPORA'NIN TAŞRASINDA ANMANIN İMKÂNSIZLIKLARI

CHRISTOPH K. NEUMANN

Anılan bir felaketse, kaybın farkına varmak, acısını dindirmeden o kayba hayatta yer açmak ve onu başka bir şeye dönüştürerek yeni bir amaç edinmekten ibaret olur ancak. Küçük bir cemaat olan Berlin Ermenilerinin kimliği Büyük Felaket'e endeksli olduğu derecede, bu kaybı bugünün Almanya'sında yaşatmak, yeni bir gayeye dönüştürmek neredeyse imkânsız göründüğü için, cemaat matemde bile kendini bulamaz, kendini ifade edemez olur.

Berlin'de diyaspora şatafatlı bir yerde toplanıyor: Şehrin ta merkezinde olan Jandarma Pazarı'ndaki Huguenotların kilisesinde. 1780'den sonra İkinci (nam-ı diğer Büyük) Frederik yanına muhteşem kubbeli bir kule koydu, alın size Fransız Katedrali Kitabesi var: "Tanrı'nın şerefine, cemaatın hayrına Hohenzollern koruması altında 1705'te inşa, 1905'te tecdit edildi." Huguenotlar Calvin'ci Protestanlardan olduğu için kilisenin içi çıplak denilecek kadar süssüz, herhangi bir tasvire izin yok: Planı eliptik olan mekân, bu sadeliği ile bir kaybı anmaya çok müsait.

Cemaat toplanıyor, en formel kıyafetleri içinde, siyah siyah. Topluluk her gün bu yerde toplanamıyor, bundan dolayı da burada olmayı önemsiyor. Önemli bir gün. Cemaat küçük olduğundan herkes birbirini tanıyor.

Anma programı zengin: Berlin'in sabık büyükşehir belediye başkanı ve şimdiki eyalet meclisi başkanı Walter Momper'in nutku, 1915'te çocukken Deir ez-Zor'a yürüyerek sürülen Şuşanig Gamberian'in kızına yazdığı bir mektubun okunması, Nazi temerküz kampları Buchenwald ile Mittelbau-Dora'da ihdas olunan anma kurumlarının müdürü Volkhart Knigge'nin konferansı, Ermenistan Büyükelçiliği başkâtibinin konuşması, öncesinde, aralarda ve sonunda Gomidas ve diğerlerinin bestelerinden müzikler – ve o müziklerin icrası sırasında, Reformist-Protestan kilisenin çıplak fakat pürüzsüz sıvalı duvarına Türkiye'de harap halde, zar zor ayakta duran Ermeni kiliselerinin resimleri yansıtılıyor. Bazen bir taş yığınına dönmüş bu binaların hali, Türkiye'de Ermenilerin kaybına nasıl bir ehemmiyet atfedildiğini gayet sarih bir şekilde ortaya koyuyor.

Fransız Katedrali'nde törene katılanlar.

Fotoğraflar: Merlyn Solakhan

Önce Ermeni cemaatinden Vartes Alyanak söz alıyor. Bu kısa bir hoşamedi değil, uzun ve sert konuşuyor; Alyanak tartışmaların yanlış yöne gittiğinden şikâyetçi: Ermeni soykırımını anmak, diyasporaya dağılmış Ermenilerin mazi, hal ve istikbalinin, Ermeni kültürünün hatırlanmasının artık mevzubahis edilmediği, bunların yerine tarafların uzlaşıp barışması, Türkiye'nin Avrupa'da saygıdeğer bir ortak haline getirilmesi istendi-

ğini söylüyor. Oysa fail ile kurban arasında farkını bulandıracak. Ermenilere uygulanan soykırımın anmasına yer bırakmayacak bir barışmanın, Batı Ermenilerine ihanet olduğunu vurguluyor. Bu durumda "uzlaşıp barışma fikrine hayır demek zorundayız." Alyanak, diyasporaya kendilerini ve kimliğini yaşatacak, Türkiye'de de yerleri olacak bir anma gerçekleşmesini istiyor (söylediklerinin metni http://www.armenische- gemeinde-zu-berlin.de/24_ 2010obegruessung. pdf adresinde bulunabilir).

Bunlar Almanya'da da kolay yenilir yutulur şeyler değil. Zaten Alyanak bu sene önemli bir konuşmacı bulmakta hiç olmadığı kadar zorluk çektiklerini söyledi. Almanya'da özür ve telafiyi çok değerli addeden hâkim siyasi kültür göz önünde tutulursa bu çok şaşırtıcı değildir. Soykırımın kıyas kabul edilemezliği, adalet için çabaların devam zorunluluğu konusunda ısrar, Almanya'da, Yahudilerden gelirse haklı bulunuyor; fakat Holokost'un tekilliği de, diyaspora Ermenilerine sahip çıkan güçlü bir devletin bulunmaması da, aynı şeyi sıra onlara geldiğinde imkânsız kılıyor. Böyle bir ortamda tavizsiz tavırları anlaşılmaz, kabul edilmez oluyor... Kimse de tavizsizliğin sebebini merak etmiyor. Fransız katedralinin kitabesi ironik bir mana kazanıyor: Hohenzoller'lerin koruması bu kadardır!

Walter Momper Almanya'da daha ziyade duvarın yıkılışı esnasında Berlin büyükşehir belediye başkanı olarak o zaman çekilen fotoğraflarda hep gözüktüğü için ve genellikle giydiği uzun kırmızı atkı dolayısıyla tanınıyor. O atkı bu törende ortada yok elbet, fakat Momper her zamanki Momper: Hafiften sevimli, emekliliğe geçişini iyi niyetli söz ve hareketlerle anlamlandırmaya çalışan, bu sayede emlakçılık alanındaki faaliyetleriyle siyasî nüfuzu arasındaki ilişkiyi unutturmaya kalkışan, kısaca sanki başta kendisi olmak üzere herkesi toptan masumiyeti konusunda ikna etmeyi başaran, itidal abidesi, geç yetmişli yıllarını süren tipik bir sosyaldemokrat. Alyanak nasıl aslında toplanmış cemaattan çok, pek oralı olmayan Alman kamuoyuna seslenmişse, Momper sanki daha ziyade (Türkiye'de yayımlanan özür beyanının pek mütenezzil tabiriyle) Ermeni "kardeşlere", Alman toplumunun tesellilerini ve nasihatlarını iletmeye gelmiş amca rolünde.

Önce gönül alıyor: Evet, kimliğini yaşamakta ısrar eden bir Ermeni'nin Türkiye Cumhuriyeti'nde tutunması pek mümkün değildi. Oysa "anma, kültürümüzün bir parçası," ve Ermeniler için millî, kültürel ve Hıristiyan kimliklerinin korunması için mücadele anlamına geliyor, çünkü jenosit, sırf bedenî yok etmekten ibaret değil, kimliğin tahribiyle gerçekleşiyor. Momper'in bundan sonra söylediği her şey, mutedil ibarelerle ifade edilmiş de olsa "üzerinize düşeni yapın, köşenizde bekleyin, her şey iyi olacak" anlamına geliyor: ABD'de ve İsveç'te alınan kararlarla Türkiye'de bazı gelişmeler aslında cesaret vericiymiş; zaten AB üyesi olmak isteyen bir Türkiye inkârdan vazgeçmek zorundaymış ve kendisinin olduğu gibi, Türkiye'nin dostu olan herkes Türkiye'yi bu konuda uyarma hakkına sahipmiş. Ancak tarihi deşme çağrısı siyasi mesuliyetleri de perdelememeliymiş; zaten dünyada tarihçilerin çok büyük çoğunluğu jenosit teşhisinde hemfikirmiş.

Momper bundan sonra 1915/16'da Almanların oynadığı rolden dolayı Ermeni halkından özür diliyor ve – bütün zorluklara rağmen – gerekli peşin hükümsüz ve şartsız diyalogun başlatılmasını istiyor. Momper bir anlamda Alyanak'ın söylediğinin tam tersini söylemiş oluyor ve üstelik herhangi bir biçimde istediği diyalogun mahiyeti hakkında bir fikir de öne sürmüyor. Tam tersi, yer yer baş gösteren şarkiyatçı kalıplar, Momper'in ibraz ettiği rutin iyi niyetin sınırlarını da gösteriyor: Türkiye'de "nispeten liberal ve modern insanların" da Ermeni meselesi konusunda aşırı tepki ve inkâr tavrından söz ettiğinde, o ülkede kendisinden daha liberal veya modern birisinin varlığının tasavvur edilemez olduğunu söylemiş oluyor.

Walter Momper.

Şuşanig Gamberian'ın kızına yazdığı mektuptan uzun pasajlar okunuyor; bu yürek parçalayan bir metin. Çocukluk ile genç kızlık arasındaki eşikteyken tehcire tabi tutulup yola çıkmadan ve uzun yolda annesi ve kardeşlerinin ölümünü teker teker seyretmeye mecbur bırakılan bu kurbanın kendi kızına anlattıkları, bir katliamı anmanın ne kadar sınırlı, ne kadar nispetsiz bir faaliyet olmak zorunda olduğunu bir kez daha gösteriyor. Anılana benzer bir şey yaşamadan hatırlamak anan insanı anılanla ortak kılmaz; ancak birbirine müşabih şeyler tecrübe etmiş insanlar arasında böyle bir beraberlik mümkün olur. Bunun için Berlin'de bulunanlar ortak olamadan ve biraz seyirci konumunda anıyorlardı, kendi dışlarında bir şey hatırlamanın merasimine iştirak ediyorlardı. Belki de bundan dolayı anmanın yerine siyasi bir tavırdan ibaret bir duruşa geçmeyi tercih etmek çoğu insanın hoşuna (ve kolayına) gider.

Volkhard Knigge, Weimar yakınlarında ünlü Buchenwald'la onun 80 kilometre kuzeyinde Harz Dağlarının altında ve yerin dibinde olan tünellerde binlerce insanın roket yapımında çalıştırılarak öldürüldüğü Mittelbau-Dora temerküz kamp-

larında tesis edilen anma vakfının müdürü ve sosyal hafıza konusunda uzmanlaşmış, tanınmış bir tarihçidir. Alyanak sanki daha ziyade Alman toplumunu muhatap almıştı, Momper de Ermenilere yönelik mesaj ve tavsiyeler ifade etmeye çalıştı. Knigge'nin söyledikleri ise aslında en fazla Türkleri ilgilendiriyor. Çok dikkatli ve bilumum hassasiyetlere saygı gösteren bir konferans veriyor. Holokost üzerine yoğunlaşan birisinin Ermenilerin Büyük Felaket'i hakkında konuşmasının, Almanların işledikleri günahı azaltmaya yönelik olmamasına mesela çok dikkat ediyor. Holokost ile Büyük Felaket arasında ilişki ve yapı benzerlikleri üzerinde duruyor: Ermenilerin öldürülmesine iştirak eden Bronsart von Schellendorf ve Wolffskehl von Reichenberg gibi yüksek rütbeli subayların rolü veya Hitler'in 1939 Ağustos'unda sorduğu ünlü "Bugün Ermenilerin yok edilmesinden söz eden kaldı mı?" sorusu Holokost ile Ermenilerin "Büyük Felaketi" arasındaki ilişkilere, öldürülenlerin sırf vücutlarının değil, kültürlerinin de ortadan kaldırılması ise yapı benzerliklerine örnek gösteriliyor. Knigge yine de Nasyonalsosyalistler'in İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin yolunu takip etmediği, Holokost'un da Büyük Felaket'e özenmediğini vurguluyor. Knigge'nin bütün bu türden kuyud-ı ihtirazîye arasında asıl üzerinde durduğu husus, suç, cinayet, günah ve mahcubiyet gibi olumsuz şeyleri referans alan bir hatırlamanın nasıl olumlu bir tutuma yol açabildiğidir. Knigge'ye göre, özeleştiri müspet kabul edilen gayelere hizmet ederse, örneğin insan haklarına daha uygun ve ahlaki bir yönelimi desteklerse, yeni ve maziyle daha barışık bir kimliğin inşasına yardımcı olur. Bu bakımdan suçla mesuliyet, tarihi külliyetiyle göz önünde tutmak için bir hareket noktası bile olabiliyor. Bu görüş, Knigge'nin Hrant Dink ve Ermenilere reva görüleni dile getiren Orhan Pamuk'la birlikte, Hrant Dink'in cenazesine katılanlarla, özür beyanına imza atanlar karşısında saygı ile eğilmesine sebep oluyor. Aynı zamanda jenoside karşı koyan "sessiz sedasız kahramanların" tazimi, sadece faillerin ortaya çıkarılması ve onlardan mevrus suçun itirafıyla mümkün olduğunu hatırlatıyor.

Eğer bir müşterek varsa, o da yad etmenin asıl yerinin Anadolu olduğu konusunda herkesin hemfikir görünmesiydi. Anılan bir felaketse, kaybın farkına varmak, acısını dindirmeden o kayba hayatta yer açmak ve onu başka bir şeye dönüştürerek yeni bir amaç edinmekten ibaret olur ancak.

Knigge'nin söyledikleri, yarım yüzyıldan uzun bir zamandır tarihi veballeriyle cebelleşen ve bu yolda sık sık kazaya uğrayan bir toplumdan çıkma iyi bir entelektüelin ve mahir bir tarihçinin olabildiğince nikbin bir değerlendirmesi (ve aynı zamanda da Almanların sakınmadığı bir iletişim şekli olan uzun bir öğüt) idi. Söz ettiği kimlik inşasının bir toplumda gerçekleşmesi için o toplumda eşitlikçi bir demokrasi için ortak bir irade değilse bile o türden bir demokrasinin görüntüsüne atfedilen ortak ve neredeyse mutlak bir güven şarttır bence, yoksa her bir vatandaşın diğerinin kurdu çıkması muhtemeldir. Türkiye'de (eşitlikçi demokrasiden vazgeçmeyip de şimdilik sarf-ı nazar etsek) onun tahayyülündekine benzer bu kabil bir itimadın mevcudiyetinden söz etmek anlamlı mıdır?

Son konuşmacı olarak Ermenistan Büyükelçiliği'nin başkâtibi Kuren Mkrtchyan (Türkiye'de daha meluf olunan Batı Ermenice telaffuzuyla Mıgırdiçyan) vardı. Ermenistan'ın Türkiye ile anlaşmasına diyasporanın tepkisi, Türkiye'nin sonra aldığı tutumdan dolayı anlaşmanın uygulanmaması üzerine biraz soğumuşsa da belli ki ilişkiler hâlâ gergin. Mkrtchyan'ın 1915'te olanlara sebep olarak Ermenilerin o zaman bir devletinin olmamasını göstermesi, Berlin Ermenilerine "biz sizin çıkarınızı koruyamazsak bile sizi sadece biz koruyabiliriz, başka bir yere bakmayın" manasına gelmiş olmalıdır.

Gelirken 18. yüzyılın şahane mekânının anmaya elverişli olduğunu söylemiştim. Fakat sanki anmaya pek sıra gelemedi; her bir konuşanın gündemi başka, muhatabı başka: Alyanak daha ziyade Almanlara, Momper Ermenilere, Knigge neredeyse Türklere seslenmiş, ortak bir yad gerçekleşmemiştir. Eğer bir müşterek varsa, o da yad etmenin asıl yerinin Anadolu olduğu konusunda herkesin hemfikir görünmesiydi. Anılan bir felaketse, kaybın farkına varmak, acısını dindirmeden o kayba hayatta yer açmak ve onu başka bir şeye dönüştürerek yeni bir amaç edinmekten ibaret olur ancak. Küçük bir cemaat olan Berlin Ermenilerinin kimliği Büyük Felaket'e endeksli olduğu derecede, bu kaybı bugünün Almanya'sında yaşatmak, yeni bir gayeye dönüştürmek neredeyse imkânsız göründüğü için, cemaat matemde bile kendini bulamaz, kendini ifade edemez olur. Türkiye'de bu sene düzenlenen 24 Nisan anması da çare olamaz ve olamadı. Çünkü Türkiye'nin geneli İstanbul'daki anmaya ne kadar uzaksa, Berlin'deki nice küçüklü büyüklü Türkiye'ler de, Fransız Kubbesi altındaki anma törenine o derece uzak değildi. Anmanın mekânı olarak Anadolu'yu özleyenler için, Türkiye'de bu sene meydana gelen gelişmeler erişilmez, bilinmez uzaklarda cereyan ediyordu. Böylece Ermeni cemaati bir yersizlik haline düşmüş olur. Garip ve eğreti duruyor tarife sığmaz, anlatılamayan dertler. Oysa bütün bu acılar kendiliğinden geçecek değil.

CHRISTOPH K. NEUMANN
LMU MÜNİH

GİTMEK, GÖRMEK, TANIŞMAK, ÖZÜR VE BARIŞMA...

KUDÜS'TE 24 NİSAN

ÇİĞDEM MATER

Khatchig Mouradian'ın Agos'*ta çıkan sözlerini Suriye çöllerinde yaşadım: "... bir Türk Der Zor'a gitmemişse, soykırımdan sağ kalan biriyle tanışmamışsa, onun yaşadıklarını anlatırken yüzündeki ifadeleri görmemişse, Ermenilerin ne yaşadığını anlayamaz. Bazı şeyler kitaptan okuyarak öğrenilmiyor. Gidip ayaklarınla yürüyeceksin Der Zor'da. Elinde dondurma, başında şapkayla git istersen, fark etmez. Orada toprağı eşelediğinde eline kemikler geldiği an aynı şeyleri hissedeceksin. Beklenen şey Ermenilerin acısını hissetmek değil, tanıma ve adalettir."*

Arkadaşım Talin Suciyan'ın "Kudüs'teki 24 Nisan anmalarıyla ilgili bir yazı yazmak ister misin?" diye sorduğu e-postasını okuduğumda, Muş'ta, Muş Kalesi'nin eteklerindeki eski Ermeni mahallesinde, harabe halindeki Meryem Ana Ermeni Kilisesi'nin hemen yanındaki Bedros Ağa'nın bahçesinde, bahçenin şimdiki sakinleri Saim Abi ve Pervin Abla ile oturuyor, Bedros Ağa'dan ve torunlarından söz ediyorduk.

Saim Abi'nin babası oturduğumuz kocaman bahçeyi, 1940'ların sonunda CHP iktidarı sırasında, İskânsız Emlak çerçevesinde satın almış ama çocuklarına hep "o bahçenin aslında Bedros Ağa'nın ailesinin bahçesi olduğunu" anlatmış. 2000'lerin başında dedelerinin toprağına dünyanın bir ucundan el, yüz sürmeye gelen Bedros Ağa'nın torunları, muhtemel ki bizimle aynı yerde, Saim Abi ve Pervin Abla ile otururken, Saim Abi "biz" demiş, "buraya para verip aldık, evet. Ama burada kiracı olduğumuzu hiç unutmadık. Bu toprak sizindir." Saim Abi sözlerini bitirdiğinde Bedros Ağa'nın torunları ağlıyormuş, sarılarak ayrılmışlar. Biz de Saim Abi bize bunları anlattığında ağladık ve biz de sarılarak ayrıldık...

Talin'in e-postasını okuduktan sonra, Kudüs'le ilgili yazacağım her satırın aslında ne çok Anadolu olacağını düşündüm... Bu yıl, Nisan ve Mayıs aylarını Tehcir yolunu tersten de olsa takip ederek geçirdim. Arkadaşlarımla birlikte ilk durağımız Nisan başında Suriye'ydi. Halep ve Der Zor'dan oluşan zor gezimizde, üzerine yaklaşık 5 yıldır kafa yorduğum Ermeni Soykırımı bir başka türlü vücut buldu benim için. Ardından Kudüs'e gittik, son olarak da Erzurum'dan Karkamış'a kadar 15 Mayıs 1915'te başlayan tehcir yolunu takip ettik.

Kudüs'teki anmadan.

Fotoğraflar: ÇiğdemMater

Kudüs'teki anmada Hrant Dink'in fotoğrafları da taşındı.

"... yani bir Türk Der Zor'a gitmemişse, soykırımdan sağ kalan biriyle tanışmamışsa, onun yaşadıklarını anlatırken yüzündeki ifadeleri görmemişse, Ermenilerin ne yaşadığını anlayamaz. Bazı şeyler kitaptan okuyarak öğrenilmiyor. Gidip ayaklarınla yürüyeceksin Der Zor'da. Elinde dondurma, başında şapkayla git istersen, fark etmez. Orada toprağı eşelediğinde eline kemikler geldiği an aynı şeyleri hissedeceksin. Beklenen şey Ermenilerin acısını hissetmek değil, tanıma ve adalettir."[1]

Mouradian haklı. Ermeni soykırımını kitaplardan okumakla, yollarda giderek, insanlarla konuşarak, kurtulanları dinleyerek ve kalanları görerek anlamak başka şeyler. Hele ki, Der Zor... Suriye'nin bugün bile bir çöl kenti olan Der Zor'a gitmek, ardından 100 kilometre daha yapıp, Margadeh'e ulaşmak, işte bu tam olarak Mouradian'ın anlatmaya çalıştığı durum bence. Acıyı hissetmeye çalışmak ama aslen tanıma ve ada-

Hintlian: "... Kavaslar Osmanlı zamanından beri âdetimizdir. Ermeniler bir yürüyüş yapacakları zaman, paskalyada ya da yeni yılda, Osmanlı zamanında, iki Osmanlı askeri yürüyüşün başında, ellerinde asalarıyla yol açarlarmış ki, din adamları yolda rahatça ilerleyebilsin. Buraya geldikten sonra da bu âdete devam ettik... bu âdeti uzun yıllardır Arap aileler devam ettiriyor."

Bir kere, öncelikle şu on yılların meselesine kendi tarafımdan bir açıklık getirmek isterim. Yaklaşık beş yıldır, çeşitli seyahatler yapıyorum, azımsanmayacak sayıda Ermeni'yle pek çok yerde tanışıyor, konuşuyor, tartışıyor, dertleşiyorum. Bu seyahatlerin ve konuşmaların şimdiye kadar hiçbirinde, çocukluğumuzdan itibaren kafamıza kazınan "dışarıdaki Ermeniler fanatikler, kötüler, saldırganlar" bilgisine uygun kimseyle tanışmadım. Karşılaşmadım. "Sana rast gelmemiştir" cevabını cevap olarak kabul etmem, zira bana bu kadar dolaşmadan sonra rast gelmediyse, başka birine denk gelmesi de çok mümkün değil. Ama bütün bu seyahatlerde bana anlatılan kişisel hikâyelerdeki, bellek aktarımlarındaki tehciri, göçü, felaketi ve Der Zor vahşetini gördüm işte. Çünkü bu anlatılanlar, çok uzakta değil, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde, Maraş'ta, Zeytun'da, Hacin'de, Erzurum'da ve daha pek çok ilde ve sınırın hemen dışında, Der Zor'da. Kısa bir yolculukla hepimizin tanık olması mümkün yaşanmışlıklar...

Bu yıl 24 Nisan'da Türkiye'ye gelen ve ne yazık ki konuşmasını kaçırdığım, *Armenian Weekly* Genel Yayın Yönetmeni Khatchig Mouradian'ın *Agos*'ta yine Talin Suciyan'a verdiği röportajda söylediği şu cümleleri ben Nisan başında Suriye çöllerinde tam olarak yaşadım:

let! Der Zor çöllerinde bu yolculuğu yapan herhangi birinin bunu anlayamayacağını düşünemiyorum. O yolu gören, o yoldaki tehciri ve vahşeti hayal edebilen, kendini o yolda aç, susuz, çıplak yürüyen yüz binlerce insanın yerine koyabilen herkes, acıyı da hisseder, adalet ve tanıma da beraberinde gelir.

Der Zor'un üzerimizde yarattığı ağır etki bitmeden, birkaç hafta sonra, bu kez istikamet Kudüs'tü. 24 Nisan'da Kudüs'te olmayı planladık. Biz Kudüs yolculuğumuzun programını yaparken, 95 yıl sonra İstanbul'da ardı ardına 24 Nisan anmalarıyla ilgili programlar açıklanmaya başladı. Bir Türkiyeli Türk olarak 23 Nisan ak-

Margadeh Kemik Tepesi.

şamüstü Tel-Aviv uçağına çok da istemeden bindiğimi itiraf etmeliyim. İstanbul'da bu kadar tarihi bir günü kaçırmak can sıkıcıydı ne de olsa.

Sevgili Hrant Dink'in "23,5 Nisan" yazısı[2] aklımda, uçakta giderken, genelde Ortadoğu'da, özelde Kudüs'te 24 Nisan anmalarına dair bulabildiklerimi okudum. Ama bir sonraki gün yaşadıklarım Mouradian'ın haklı tespitinde olduğu gibi, okumakla olacak bir şey değildi.

Kudüs'e iner inmez kendimizi Ermeni Mahallesi'nin giriş kapısında bulduk. Giriş kapısı lafı sizi şaşırtmasın. Kudüs'ün eski kentindeki Ermeni Mahallesi'ne, Saint James Manastırı'nın girişinden, kocaman ve olağanüstü güzel bir demir kapıdan geçerek giriyorsunuz. Kapı, sabah saat 08.00 sularında açılıyor, akşam saat 19.30'da da kapatılıyor. 2001 yılı bilgilerine göre sayıları 2 bin 500 civarında olan Kudüs Ermeni toplumu şu sıralarda yaklaşık bin kişiye düşmüş durumda. Kudüs Ermenilerinin hemen hemen tamamı eski kentin surları içindeki dört mahalleden (diğerleri Rum, Yahudi ve Müslüman mahalleleri) en küçüğü olan Ermeni Mahallesi'nde yaşıyorlar ve evet, yaşadıkları mahallenin kapıları her gün saat 19.30'da kilitleniyor.

Bu eski mahalle, aslında Saint James Manastırı'nın din görevlileri, öğrencileri ve Kudüs'e hacca gelen hacıların kalması için kurulmuş bir çeşit odalar bütünü. Ama 1915 tehcirinden sonra, canlarını zor kurtaran ve Kudüs'e kadar çeşitli şekillerde gelmeyi başaran, çoğunluğu yetim çocukların oluşturduğu kalabalıklar manastıra gelince, Kudüs'ün o dönemki küçük Ermeni toplumu çareyi Manastır'daki din insanlarını ve konukları başka yere alarak, toplam 999 odadan oluşan mahalleyi Osmanlı Ermenilerine vermekte bulmuş. Halen Kudüs'te soykırımdan kurtulan Ermenilerle, eski Kudüslü Ermenileri ayırt etmek için kullanılan temel soru bu: "Nerede oturuyorsun?". Eğer cevap Manastır sınırları içindeyse, bu ailenin soykırım kurtulanı olduğunu anlıyorsunuz, eğer dışındaysa, eski Kudüslü olduklarını...

1967'de Kudüs'ün ve Batı Şeria'nın İsrail tarafından işgal edilmesi ile sonuçlanan 6 Gün Savaşları[4] sonrasında İsrail Devleti Kudüs'te yaşayan Müslüman ve Hıristiyan Araplara, Rumlara ve Ermenilere Mavi Kimlik adında bir kimlik belgesi verdi. Jerusalemite olarak anılan Kudüslü bu gruplar 1967 yılından beri "Filistinli" statüsünde, İsrail Devleti pasaportu olmaksızın, bu "Mavi Kimlik"lerle seyahat ediyorlar. Kudüs Ermeni toplumundan konuştuğum bazı insanlar da "Filistin- İsrail meselesinde kendinizi nerede görüyorsunuz" sorusuna şöyle yanıt veriyorlar: "Bizler Mavi Kimlikle yaşıyoruz, yani İsrail Devleti'ne göre bizler Filistinliyiz. Filistinli Arapların yaşadığı bütün sorunları biz de yaşıyoruz, o yüzden Filistin tarafındayız."

Kudüs'te Ermeni Mahallesi'nde İstanbul'dan getirdiğimiz selamları sahiplerine iletmek için dolanırken, Arapça ya da Ermenice bilemediğimizden elbette, İngilizcenin çözüm olmadığı yerlerde Türkçeye yaslanıyoruz başlarda. Yaşlısı, genci herkes, az ya da çok, Antep ya da Maraş şivesiyle ama bir şekilde Türkçe konuşuyor, üstelik de doğal olarak 1915 tarihli bir Türkçe konuşuyor, avratlı, heriflı... Yüzümüzde gülümsemeler oluşarak sohbet etmeye başlıyoruz... Selamlarımızı iletecek isimleri bulduktan sonra, kendimizi bildik bir yerde hissetme duygumuz artıyor. Anma töreninin 24 Nisan günü sabah 10.00'da başlayacağını öğreniyoruz.

24 Nisan sabahı, aklım İstanbul'da, Haydarpaşa Garı'nda, Cumartesi Anneleri'nde, akşamki meşaleli yürüyüşte, Ermeni Mahallesi'nin kapısında buluyorum kendimi. Genci, yaşlısı, çocuğu, kadınlı erkekli, Ermeni Mahallesi'nin kapısında toplanmış, ellerinde Türkiye'nin soykırımı tanımasını talep eden pankartlar, "ben Muş'luyum, ben Ağrılıyım, ben Urfalıyım, ben Erzurumluyum" yazan dövizler ve Hrant Dink... Üç yıldır elimizden düşürmediğimiz, her anmada, her mahkemede elimizde tuttuğumuz Hrant Dink'in o güzel fotoğrafı Kudüslü ama aslen Erzurumlu, Karslı, Antepli Ermeni çocukların elinde...

Saint James Katedrali'nde soykırım kurbanlarını anmak için yapılan özel ayin devam ediyor. Yarım saat kadar sonra Ermeni Mahallesi'nin girişinden, yaklaşık 500 metre uzaklıktaki Ermeni mezarlığına doğru yürüyeceğiz hep birlikte. Türkiyeli dört kişi, yakamıza, üzerinde Ermenice "24 Nisan 2010, Ermeni Soykırımı'nın 95. Yıldönümü" yazan rozetlerden takıyoruz, yürüyüşü bekliyoruz. Bir önceki akşam tanıştığımız, 1960'lardan beri Kudüs'te yaşayan, aslen İstanbul Modalı din adamı yüzünde büyük bir şaşkınlık ifadesiyle yanımıza geliyor. "Siz bunu nasıl taktınız?" diye soruyor, sorunun sebebi sadece şaşkınlık değil, Türkiye'ye dönüşte başımıza bir şey gelir mi endişesi de var. Cevap olarak İstanbul'da planlanan anma etkinliklerini anlatıyorum, şaşkınlığı daha da artıyor, üstelik de şöyle diyor: "Aslında uydudan izlerken Türkiye kanallarını gördüm ama inanmadım, siz söylediğinize göre olacak böyle bir şey gerçekten..."

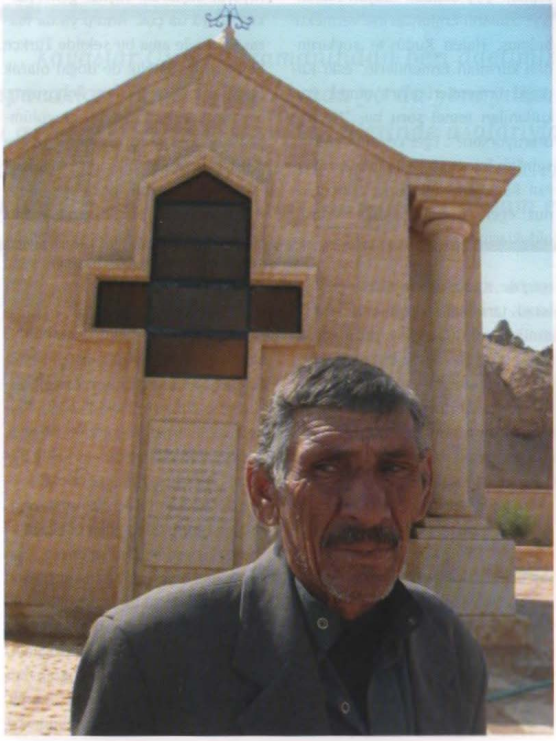
Yürüyüş başlamadan önce, İstanbul'dan selam getirdiğimiz isimlerden birinin, tarihçi George Hintlian'ın yanına gidiyoruz. George Ahparigs bizi herkesle tanıştırmaya başlıyor. Her bir ismin başına da geldiği kenti ekliyor. Maraşlılar, Zeytunlular, Antepliler, Kilisliler... Ermeni diasporasındaki tanışıklıkların öğrettiği bir önemli coğrafi bilgi: Soykırımdan ancak Suriye çöllerine, Halep'e yakın yerlerdeki insanlar çoğunlukla kurtulabilmiş. Yani dünyanın herhangi bir yerinde Antepli ya da Maraşlı ya da Muşlu bir Ermeni'yle tanışma ihtimaliniz Adapazarlı ya da Edirneli bir Ermeni ile tanışma ihtimalinizden çok daha yüksek...

Tanıştığımız herkes, coşkulu bir halde, Türkçe konuşmaya başlıyor. Sonraki günlerde, saatler süren bir Türkçe sohbetin sonunda bir Ermeni dostum Türkçe konuşmasının sebebini açıklıyor: "Ben sizinle zor da olsa Türkçe konuştuğumda, bir şekilde babamla yeniden iletişim kuruyorum. Çünkü benim için Türkçe, babamın dili..."

Tanıştığımız herkes, coşkulu bir halde, Türkçe konuşmaya başlıyor. Sonraki günlerde, saatler süren bir Türkçe sohbetin sonunda bir Ermeni dostum Türkçe konuşmasının sebebini açıklıyor: "Ben sizinle zor da olsa Türkçe konuştuğumda, bir şekilde babamla yeniden iletişim kuruyorum. Çünkü benim için Türkçe, babamın dili..." Karşılaştığım Ortadoğu Ermeni toplumlarında Türkçeyle ilişki ilginç. Çok yüksek sesle Türkçe konuşmayın diye uyarıldığımız da oluyor, uyarının gereksiz olduğunu hızlıca anlasak da, yanımıza gelip Urfa türküleri söyleyenler de... Türkçe 95 yıldır sevilen ile sevilmeyen arasında gidip geliyor. Varlığıyla da yokluğuyla da çok şey anlatıyor...

Hep birlikte yürüyüşe başlıyoruz. En önde Hrant'ın resmi. Resmin altında "ırkçılık kurbanı" yazıyor. Doğru söze ne denir?

Yürüyüşün önünde, Osmanlı kıyafetleri giymiş iki kişi var. Ellerinde birer uzun asayla yol açan bu adamlar, tören prosedürünün birer parçası. George Hintlian anlatıyor: "Biz Ka-

Marşadeh'teki bekçi.

vas deriz bunlara. Kavaslar Osmanlı zamanından beri âdetimizdir. Ermeniler bir yürüyüş yapacakları zaman, paskalyada ya da yeni yılda, Osmanlı zamanında, iki Osmanlı askeri yürüyüşün başında, ellerinde asalarıyla yol açarlarmış ki, din adamları yolda rahatça ilerleyebilsin. Biz buraya geldikten sonra da bu âdete devam ettik. Tabii artık burada Osmanlı Türk olmadığı için bu âdeti uzun yıllardır Arap aileler devam ettiriyor."

Kavasların açtığı yolda sessizce ilerliyoruz. Slogan yok, sadece Saint James Manastırı'nın neredeyse tamamı Ermenistanlı Ermenilerden oluşan din öğrencileri ilahi okuyorlar usulca. Kudüs Ermeni toplumunun üyeleri yaklaşık 300 kişi, Kudüs Amerikan Başkonsolosluğu yetkilileri, Süryani, Rum ve Arap Ortodoks cemaatinin temsilcileri, gazeteciler, hep birlikte ilerliyoruz. Anma için diğer cemaatlere ya da devletlere bir davet yapılmadığını söylüyor Hintlian, "ama" diyor, "24 Nisan'da anma olduğunu herkes bilir ve gelir."

Hava çok sıcak, mezarlık gölgesiz, katılımcılar yaş almış... Kudüs Ermeni Mezarlığı'nın tam ortasındaki 1915 Soykırım Kurbanları Anıtı'nın etrafında toplanıyoruz. Önce ilahilerle devam ediliyor, dualar okunuyor, ardından Kudüs Ermeni toplumu adına bir konuşma yapılıyor. Ve Anma bitiyor... Ben tam "bu kadar mı" diyecekken, birkaç dakika önce tanıştığım Boghos Aharig "Akşam manastırın salonunda anmavar, gelmek ister misiniz?" diyor. Elbette diyoruz. Manastır bahçesinde köpüklü kahvelerimizi içip, Muş'tan, Diyarbakır'dan, Maraş'tan konuştuktan ve soykırım dediğimizi duyunca bizim için endişelenen Kudüslü Ermenileri teskin ettikten sonra, saat 19.30'da ikinci anmada buluşmak üzere sözleşiyoruz. Kudüslü Ermeni arkadaşlarımızla birlikte kendimizi Ermeni lokantası Bulgurcu'ya atıyoruz. Şahane ayran içip, İstanbul'daki iki anmadan, Haydarpaşa ve Galatasaray'dan haber bekleyerek, Anadolu'dan söz ediyoruz.

Mahallenin sokak aralarında dolaşıyoruz, vakit nasıl geçiyor anlamıyoruz. Saat 19.00'da Saint James Manastırı'nın salonuna giriyoruz.

Aynı saatlerde İstanbul'da iki anma tamamlanmış, çok da iyi geçmiş. Üçüncüsüne başlamak üzereler. Cep telefonu mesajlarıyla haberleşiyorum İstanbul'daki arkadaşlarımla.

Kudüs'teki anma da başlıyor. Ermeni soykırımından kalma az sayıdaki fotoğrafın bir bölümü projeksiyondan gösterilirken, Kudüslü genç bir Ermeni grup Gomidas'tan şarkılar söylüyorlar. Konuşmalar başlıyor. Çoğunluğu Ermenice konuşmalar, anlayamıyoruz elbette. Arada Haydarpaşa, Galatasaray, Taksim laflarını duyuyorum, ne dediklerini anlamak için sabah konuştuğumuz Modalı din adamının yanına gidiyorum. "Ne anlattılar İstanbul'la ilgili?" diyorum. "Kalabalık olmuş, güzel olmuş, 95 yıl sonra ilk kez olmuş. Senin arkadaşların da var değil mi orada?" diyor. "Evet" diyorum. "Burada olmasaydım ben de orada olacaktım." "Onların gözlerinden öperim, teşekkür ederim" diyor, gözleri yaşarıyor. Benim de... Uzaklaşıyorum yarımdan, salonun da dışına çıkıyorum, telefonumu çıkarıp İstanbul'da, anmada olduğunu bildiğim arkadaşlarıma mesaj gönderiyorum, "gözlerinizden öpüyor Modalı bir amca" diye, "sen de ellerinden öp, selam söyle" diye yanıtlar alıyorum...

24 Nisan'da tanıştığım bir başka kıymetli Kudüslü Ermeni, Albert Aghazarian ile sohbet ediyoruz anmadan birkaç gün sonra. Annesinden söz ediyor, şimdilerde doksanlarında olan Eliz teyzeden. "Biz" diyor, "annemin bir anadilinin de Türkçe olduğunu beş yıl önce anladık". "Ziyaretine gidebilir miyiz?" diyorum, "tabii" diyor, "Çok sevinir. Baskın Oran da gelmişti, hatta yazdı da annemi."[6]

Sonraki gün Kudüs'ün ilk haute-couture kadın terzilerinden Eliz Aghazarian'ın evindeyiz. Eliz Hanım, 90'larında ama hafızası müthiş. Her cümlesinin başına "sizi üzmek istemiyorum, canınızı sıkmak istemiyorum" ekleyerek ailesinin yok olmasını anlatıyor bize. 15 çocuklu bir ailenin en küçüğü, Hatay Dörtyollu, zengin bir ailenin kızı. Ablası ve annesiyle birlikte, aileden soykırımda kurtulan üç kişiden biri. Eliz Hanım Der Zor, Halep ve Ürdün'den geçen, Kudüs'te sonlanan yolculuğunu anlatıyor.

Şimdi Eliz Hanım'ı düşününce Mouradian'in ne kadar haklı olduğunu görüyorum. Ermeni soykırımı ile ilgili okuyacağımız hiçbir şey Eliz Hanımı'n anlattıkları kadar etkili olamaz. Çünkü Eliz Hanım orada, ayakta, biliyor ve anlatıyor. "Ben" diyor, "bu size anlattığım her şeyi, zamanında dükkânıma, Türk konsolosu gelmişti, ona da anlattım." Konsolosa anlattığı için içi rahat, devlete söylemesi gerekenleri söylemiş. "Ne yazık ki bir işe yaramadı" diye geçiriyorum içimden ama keyfi kaçmasın diye bir şey demiyorum. Eliz Hanım, biz geliniyle sohbet ederken, bizi oraya götüren Kudüslü Ermeni arkadaşımıza dönüyor: "Kaç Ermeni var şimdi Türkiye'de" diyor. 40-50 bin civarında yanıtını alınca, olanca samimiyeti ve içtenliğiyle "Bari onları öldürmeseler" diyor korkarak...

Hrant'ı biliyor mu diye geçiriyorum içimden, bir şey demiyorum...[7]

DİPNOTLAR

1 Khatchig Mouradian: "Soykırımı tanımak sadece demokrasi sorunu değil, bir adalet sorunudur." Söyleşi: Talin Suciyan. Agos gazetesi, 7 Mayıs 2010.

2 http://bianet.org/bianet/insan-haklari/106507-hrant-dinkten-yeniden-23-5-nisan

3 http://en.wikipedia.org/wiki/Armenian_Quarter

4 1967 yılındaki 6 Gün Savaşları'nda Kudüs ve Batı Şeria'nın yanı sıra İsrail Mısır'ın Sina Yarımadası'nı, Suriye'nin Golan Tepeleri'ni de işgal etti. 1978'de Camp David'de Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat ile yapılan anlaşma sonrasında İsrail Sina Yarımadası'ndan çekildi. Diğer yerlerde işgal hâlâ devam ediyor.

5 Ermenice Ağabey.

6 Prof. Dr. Baskın Oran 2006 yılında Kudüs'e yaptığı geziyi Agos ve Birgün gazetelerinde Yahudileri, Müslümanları, Ermenileriyle Kutsal Kudüs başlıklı bir yazı dizisiyle kaleme almıştı. Yazılarına http://baskinoran.com/dizi_yazilar.php adresinden ulaşılabilir.

7 Bütün bu yolculukları yapmalarında 19 Ocak 2007'de katledilen sevgili Hrant Dink'in çok önemli bir payı var elbette. O olmasaydı 1915'i, Ermeni Soykırımı'nı, tehcirı bu kadar öğrenmeye çalışır mıydım, bu yolculukları yapar mıydım bilmiyorum. O varlığı ve kaybıyla çok önemli bir kapı açtı. O kapıdan geçmek hepimize düşüyor, Türklere, Kürtlere, Ermenilere...

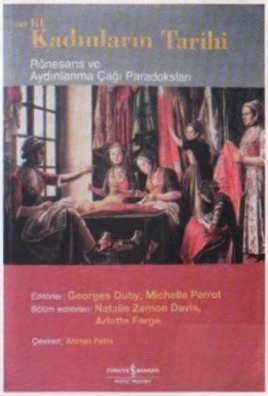
ARLETTE FARGE İLE SÖYLEŞİ

TARİH, FEMİNİZM, FOUCAULT, BEDEN...

18. yüzyıl tarihi üzerine çalışan Arlette Farge'ın çalışmalarının ana eksenini polis arşivlerinden yola çıkarak ele aldığı gündelik yaşam, suçlar, kadın-erkek ilişkileri, kadınların tarihi gibi konular oluşturuyor. Son olarak geçtiğimiz yıl "Essai pour une histoire des voix au dix-huitième siècle" (18. Yüzyılda Seslerin Tarihi Üzerine Bir Deneme) (Paris: Bayard, 2009) adlı çalışması yayınlanan Farge ile tarihyazımı, arşiv ile ilişkisi ve Fransa'da öncülük ettiği kadın tarihi çalışmaları üzerine konuştuk...

Arlette Farge.

Beş ciltten oluşan "Kadınların Tarihi" serisinin Arlette Farge ve Natalie Zemon Davis tarafından derlenen 3. cildi.

SÖYLEŞİ: ECE ZERMAN

Arşivle kurduğunuz ilişki üzerine genel bir soruyla başlayalım. Yazılarınızdan birinde arşivi "gerçekliği yanıltan bir ayna" olarak tanımlıyorsunuz. Genel olarak arşiv ve özel olarak üzerinde çalıştığınız polis arşivi sizin için ne ifade ediyor?

Başlangıçta 18. yüzyılın polis ya da yargı arşivi hiç açılmamış, okunmamış, yorumlanmamış bir kaynaktı. Bu; azınlığın, "küçük insanların" kaynağı olarak görülüyordu ve diplomatik ya da krallığa veya senyöre ait belgelere göre pek de önem taşımadığı düşünülüyordu. Bu, belgelerin Archives Nationales (Ulusal Arşivler)'deki saklanma biçiminden dahi anlaşılıyordu: Kötü muhafaza edildiklerini söyleyemesek de polis arşivleri neredeyse 1985 yılına kadar diplomatik arşivler gibi ciltlenmiş, özen gösterilmiş bir durumda değildi. Daha bu noktada bir hiyerarşi görüyoruz. Bir yandan büyük, önemli arşivler, öte yanda bir tortu, kalıntı gibi görülen bu arşiv vardı. Uzun bir süreci özetleyecek olursam ben ilk defa, tezimi yazmak üzere, suçun tarihi üzerine çalışmak isteyen bir profesör sayesinde polis arşivine girdim. Burada çok etkileyici bir malzeme ile karşılaştım: Bir tarihçi olarak insanların hayatını görüyordum. Oysaki o güne kadar hep art arda gelen olaylardan oluşan bir geçmişle karşılaşmıştım. Burada arka plandaki insanların belirdiğini görüyordum. Bu ilk etkisiydi. Hemen farkına vardım ki bunları bir yanda nicel bir veri, bir dizi olarak ele almak; cinayet, hırsızlık gibi belirli suçlar üzerine çalışmak mümkündü. Ama benim için daha ilginç olan polis arşivinden yola çıkarak buradaki suçların ötesine geçmek, burada söylenen ve başka hiçbir yerde göremeyeceğimiz sözlerin anlamını aramaktı. Burada yalnızca insanların sorguları değil, tanıklıklar; bir olayı tanık olanların komisere anlattıkları da vardı. Bu noktada artık tarihyazımının önemli bir eksenini oluşturan suç tarihi üzerine çalışmaktan ziyade polis arşivini halktan insanların düşünme, birbirleriyle iletişim kurma biçimlerine, kadın-erkek ilişkilerine, çocuklarla ilişkilerine biraz da olsa

Transport des filles de joye à l'hôpital (Fahişelerin hastaneye taşınması) 1770'lerden bir Fransız gravürü.

Görseller için Evin Cemil Schick'e teşekkür ederiz.

sızabilmemi sağlayacak bir kaynak olarak kullanmak istiyordum.

Karşımda iki tuzak vardı: Bu kaynaklar o denli heyecan vericiydi ki ve o kadar canlı şeyler görüyordunuz ki (yaşayan, acı çeken, ölen, birbirini seven, birbirini öldüren, isyan eden insanlar ...) gerçeği tutabildiğinizi sanıyordunuz. "Tamam, gerçekten neler olup bittiğini söyleyebileceğim!", diyorsunuz. Bir tür baştan çıkma hali, baş dönmesi ve hırs ortaya çıkıyor: "Evet, gerçek burada, bunu bir tek kopya etmek kalıyor." diye düşünüyorsunuz. Bu, içine düşmemem gereken ilk tuzaktı ve kısa zamanda buradakinin aslında gerçeklik olmadığının farkına vardım. Polis teşkilatı bir iktidar mekânıydı ve polis arşivinin gözümüzün önüne serdiği şey öncelikle iktidarın karşılaştıklarını sunma biçimiydi. Bu; bir kurumun, polislerin denetiminin, kontrolünün ürünüydü. Her şeyden önce arşivin gerçekliğin doğrudan bir yansıması olmadığının bilinciyle yola çıkmadan çalışamazdım. Onları iktidarın mekânı, iktidarın öznesi içinde doğru bir şekilde çerçevelemek, bir bağlama oturtmak gerekiyordu. Benim ve onların arasında bir kurum olduğunu hiç unutmamak gerekiyor: Tüm bu veriler benim önüme gelmeden önce bir polisin karşısına çıkmışlardı.

Üzerinde çalıştıklarını aynı zamanda bazı tarihçilerin "hassas belgeler" diye tanımladıkları şeydi; bu, bir duyarlılık yaratabiliyor zira gördükleriniz polisin karşısına çıkan, sorunlar yaşayan insanlar... Bu bağlamda ikinci bir zorluk ise -bu aynı zamanda, kadın tarihi çalışmalarını başlattığımız döneme denk gelir.- bu arşivleri "kadınsı duyarlılıklarımla" hassas, duygusal bir şekilde yorumladığımın düşünülmesiydi. Bunlara karşı, duyguları inkâr etmektense bu konuda hak ileri sürüyordum: Duygunun bir tür zekâ biçimi olduğunu, dişil veya erkek olabileceğini ve bunun yalnızca basit bir içlilik olmadığını söyledim. Sürekli olarak suçlu olmadığımı ispat etmeye çalışmak yerine "bunu bir güç olarak görüyorum." dedim.

Arlette Farge'ın çalışmaları

18. yüzyıl tarihi üzerine çalışan Arlette Farge CNRS (Centre National de la Recherche Scientifique-Ulusal Bilimsel Araştırma Merkezi)'te araştırma direktörü ve EHESS (École des hautes études en sciences sociales-Sosyal Bilimler Yüksekokulu)'te öğretim üyesidir. Başlıca kitapları arasında "La vie fragile: Violence, pouvoirs et solidarités à Paris au XVIIIe siècle" (Kırılgan Hayat: 18. Yüzyıl Paris'inde Şiddet, İktidar ve Dayanışma) (Hachette, Paris, 1986); Michel Foucault ile birlikte yazdığı "Le Désordre des familles, lettres de cachet des Archives de la Bastille"(Ailelerin düzensizliği. Bastille arşivlerinde tevkif emirleri), (Gallimard Julliard, Paris, 1982) ve Natalie Zemon Davis'le derlediği "Kadınların Tarihi"nin üçüncü cildi (Rönesans ve Aydınlanma Çağı: Paradoksları) (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları) sıralanabilir.

Paris'te bulunan Archives Nationales'den (Ulusal Arşivler) belgelerin saklandığı depo bölümünden bir görüntü.

Fotoğraf: Ece Zerman

Fransız jandarması 19. yy'ın ikinci yarısı.

Bu uzun bir süreçti, ancak on beş yıl kadar sonra tarihçiler duyguların ve duyarlılıkların tarihi üzerine çalışmaya başladılar. En nihayetinde bu duyuldu ancak başlangıçta bunun güç bir mesleki mücadele olduğunu söylemem gerekir. Bir yandan kadın tarihi çalışmalarını yürütürken öte yandan benim özellikle ilgilendiğim polis arşivleri üzerindeki çalışmalarım hakkında da bunun ne de olsa birer kadın çalışması olduğuna yönelik bir önyargı vardı.

Anlattıklarınızdan iki düzlem çıkarmak mümkün görünüyor: Tarihin bir nesnesi, konusu olarak duygular, yani duyguların tarihi ve öte yandan tarihçinin çalıştığı konu karşısında kendi duyguları. Bunu biraz açar mısınız? Duyguları nasıl kullanmak gerektiğini düşünüyorsunuz?

Elbette arşivler heyecan verici. Ama kadın veya erkek, herhangi biri onları açmaktan ve okumaktan heyecanlanabilir. "Ben duygularımı yazmak için kullanacağım," dedim. Elbette bu noktada dikkat etmek gerekiyor, bunun tarihi fazla öznel kılma riski var. Bu mesele işçi tarihi bağlamında çok tartışıldı, bu "militan" bir tarih dendi. Ben de halk üzerine çalışıyorum, solcuyum; bütün kusurlara sahibim! Duygunun göz yaşartan yanını bir tarafa bırakalım... Duygu yalnızca hafif bir şey değildir, duygu *(émotion)* kelimesinin içinde hareket *(mouvoir)*, sarsıntı var. Duygudan, zekâyı açtığı, bu duyguları hissetmezsek sormayacak olduğumuz soruları sordurduğu noktada yararlanmamız gerekiyor. Diğer taraftan ikinci bir katman ise, -bu polis arşivlerinde benim ilgimi çeken bir şey- insanların duyguları üzerine çalışmak, duyguyu tarihyazımının nesnesi haline getirmek.

Başlangıçta emniyet teşkilatının bir iktidar mekânı olduğundan söz ettiniz. İkinci bir sorunsal olarak, polise ya da yargıya intikal eden olayların genellikle olağandışı durumlar olduğunu düşünebilir miyiz; sizce bu tip bir arşivden hayatın sıradan akışına ulaşmak ne derece mümkün?

18. yüzyılın polisi yalnızca baskıcı bir polis değil, aynı zamanda kimi gündelik problemler konusunda akıl danışılan bir polis. Çok basit kazalar, taşınma gibi oldukça sıradan olayların anlatıldığı kaynaklara rastlıyoruz. Daha yaygın olarak, karşımıza çıkan çok sayıda tanıklıklar var: Basit bir gündelik vakada bile sekiz on tanık olduğunu görüyoruz, bunların hepsi farklı şeyler anlatacaklar. Evet, bir kurumun, polis teşkilatının karşısındalar ama genellikle korkmuyorlar çünkü suçlanan onlar değil, tanıklık yapıyorlar. Dolayısıyla onların betimledikleri şeylerde toplumsal varlıklar ve insanların var oluşlarını tasvir biçimlerini görürüz. Benim yaptığım tam olarak İtalyan *microhistoria*'sı gibi değil, daha ziyade antropolojik bir yaklaşım. Tek bir olaydan toplumsal durumu gözlemleyebileceğim bir örnek çıkarmak değil, tüm bu tekilliklerden, benzersiz var oluşlardan; insanların birbirleriyle, iktidarla nasıl karşılaştıkları, nasıl iletişim kurdukları üzerine bir anlatı oluşturmak. Beni en çok motive eden buydu. Bunlar da benim hayranlık duyduğum çalışmalar ancak benim istediğim Carlo Ginzburg gibi bir davayı alıp oradan bir tablo çıkartmak değildi. Benim bugün bile kafamı kurcalayan bir mesele insanların sözlerine gereken önemi vermememiz. Burada binlerce sözcük var ve onları olaylar haline getirmek, onlar aracılığıyla olaylara ulaşmak için ne yapmalı? Dolayısıyla, polis arşivini birçok filtre, düşünce ve sorunsal ile birlikte ele almak gerekiyor.

Bu bağlamda, siz kimi zaman polisin kendisini de çalışmanızın bir parçası haline getiriyorsunuz...

Ben polis memurunu aynı zamanda herkes gibi kendi yolunda yürüyen biri olarak görüyorum. Örneğin kitaplarımdan birinde ele aldığım, Champs Élysées'de bekçilik yapan Federici oldukça alt sosyal sınıflardan gelen ama aynı zamanda yukarıdan gelen emirleri, toplumsal düzeni içselleştirmiş biri. Öte yandan kendisinin köpekleri, karısıyla, Champs Elysées'de kulübede geçen bir hayatı var. Aynı zamanda sıklıkla pazarlık ediyor; karşımızdaki uzlaşılamaz, kötü niyetli bir polis figürü değil. Eşcinselleri, oğlancıları gördüğü zaman "ama bu utanç verici; bakın bu böyle olmaz." vs. diyor. Bu çok enteresan...

Aslında bu örnek oldukça ilgi çekici zira genellikle polisi doğrudan ve yalnızca emniyet teşkilatının yani bir kurumun temsilcisi olarak görme eğilimi vardır, siz

onu aynı zamanda başlı başına bir birey olarak da ele alıyorsunuz...

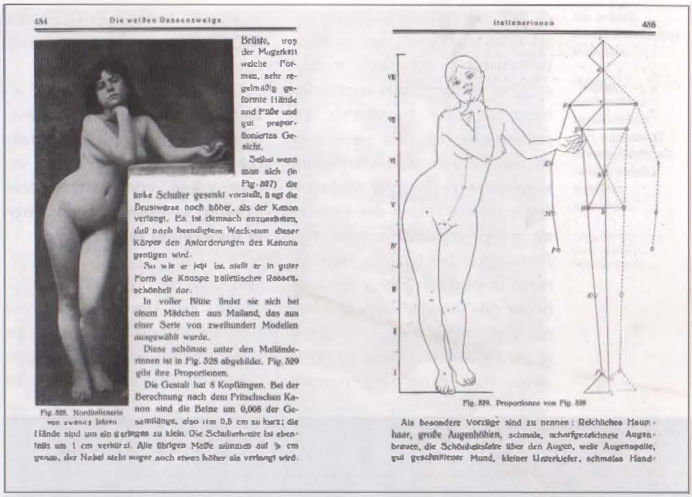
Federici'nin durumunda bu özellikle çarpıcı. O aslında Champs Elysées'nin bekçisi yani suçluların peşine düşen diğer polis memurları gibi değil. Yalnızca Champs Elysées'de işlerin yolunda gitmesinden sorumlu ama suçların ortasına düşüyor. O zaman ne yapıyor? Bir çıkarı var mı? Suçluyu bir komisere götürecek mi? Birini evet, çünkü onunla kavga ediyor; bir başkasını hayır çünkü... Her zaman stratejiler mevcut. Bunlar iktidar içinde pazarlıklar. Ekonomik menfaatler de söz konusu. Hayatının karmaşık bir dokusu var ama bunu belli durumlar üzerinden adım adım incelememiz mümkün.

Sizce Federici gibi polisler dönem için olağan mı yoksa bu özel bir durum mu?

Hiçbir zaman Federici'ninkiler kadar belirgin notlara rastlamadım, bu gayet sıra dışı. Ama gizli polis raporlarını okuduğumuz zaman insanların ne denli pazarlık ettiklerini görüyoruz. Kurumsal bir kesinlik, kesin sorular ve cevaplar yok.

Peki, bu ve benzeri kayıtları, olayları yeniden yarattıktan ve çalışmanızı tamamladıktan sonra, bunların okuyanlar tarafından algılanışı hakkında ne düşünüyorsunuz? Özellikle cinsellik, suç vb. konularda bunların yalnızca heyecan verici anekdotik hikâyeler olarak anlaşılma olasılığı sizi endişelendirmiyor mu?

Bu önemli bir soru. Ciddi yayınevlerinde dahi yayınladığınızda, genellikle tarih dergilerinde değil ama büyük gazetelerde yayınlanan değerlendirme yazılarında kimi zaman kitabın hoş hikâyelerden oluştuğu, eğlenceli olduğu gibi yorumlar yer alır. Her kitapta bu algının kaybolması için uğraşıyorum. Tabii okuyucu kitlesi çok farklı oluyor. Tarihçi olmayan yakınlarınız, arkadaşlarınız bazen gelip "Bu yazdıkların ne kadar komik, değil mi?" diyebiliyorlar. Öğrenciler

454 Die weiben Rassenzweige

Brüste, trop der Muskelkett welche Formen, sehr regelmäßig geformte Hände und Füße und gut präparfonierten Gesicht.

Selbst wenn man sich (in Fig. 327) die linke Schulter gesenkt vorstellt, liegt die Brustwarze noch höher, als der Kanon verlangt. Es ist demnach anzunehmen, daß noch beendigtem Wachstum dieser Körper den Anforderungen des Kanons genügen wird.

So wie er jetzt ist, stellt er in guter Form die Knospe italienischer Rassenschönheit dar.

In voller Blüte findet sie sich bei einem Mädchen aus Mailand, das aus einer Serie von zweihundert Modellen ausgewählt wurde.

Diese schönste unter den Mailänderinnen ist in Fig. 328 abgebildet. Fig. 329 gibt ihre Proportionen.

Die Gestalt hat 8 Kopflängen. Bei der Berechnung nach dem Pritschschen Kanon sind die Beine um 0,008 der Gesamtlänge, also um 0,5 cm zu kurz; die Hände sind um ein geringes zu klein. Die Schulterbreite ist ebenfalls um 1 cm verkürzt. Alle übrigen Maße nähmen auf 9 cm genau, der Nabel steht sogar noch etwas höher als verlangt wird.

Fig. 328. Nordmailänderin von zwanzig Jahren

Italienerinnen 455

Fig. 329. Proportionen von Fig. 328

Als besondere Vorzüge sind zu nennen: Reichliches Haupthaar, große Augenhöhlen, schmale, scharfgezeichnete Augenbrauen, die Schönheitsfalte über den Augen, weite Augenspalte, gut geschnittener Mund, kleiner Unterkiefer, schmales Hand

Bir "bedenin tıbbileştirilmesi" örneği. Yirmi yaşında bir Kuzey İtalyalı genç kadının fotoğrafı ve "orantıları".

C.H. [Carl Heinrich] Stratz, Die Rassenschönheit des Weibes (Stuttgart: Verlag von Ferdinand Enke, 1911).

genellikle anlamaya çalışıyorlar. Ben yazım tarzının güzel ve güçlü olmasını severim ama arka plandaki teori hiçbir zaman terk edilmemeli. Bunun keşfedilmesini sağlamanın entelektüel bir çaba olması gerektiğini düşünüyorum. Artık çok farklılaşan bir algı var; insanlar durumu çoğu zaman banliyöler vb. güncel sorunlar üzerinden anlamlandırıyor, anekdotun arkasında bir şeyler olduğunu fark ediyorlar.

Yazım tarzından bahsettiğinizde akla gelen bir başka temel tarih-yazımı meselesi kurgu/öyküleme ile tarih arasındaki sınırlar. Siz bu sınırları nerede görüyorsunuz?

Paul Ricœur sayesinde anladık ki yazdığımız tarih, en "düz" tarih kitapları bile bir anlatı *(narrative)* dır. Paul Ricœur yaklaşık on yıl önce bunu yazdığında tarihçiler yaptıklarının kesin bir bilim olmadığının ve ne tür bir tarih olursa olsun -ordu, donanma, sanayi tarihi gibi daha "katı" görünen konularda bile- anlatısal bir yapı olduğunun güçlü bir şekilde farkına vardılar. Bu açık bir durum. Öte yandan, gündelik olaylar üzerine çalışan bir tarihçi olarak dilimin bir tarihi romancınınki gibi olmaması gerektiğini düşünüyorum. Öncelikle, kanıtlar öne sürmeli, öne sürülen her şey doğrulanabilir olmalıdır. Bu anlamda arşiv ve okuyucu ile bir tür doğruluk antlaşması yapıyorum. Yazma süreci çok çalışılmış olmalı. Michel Foucault'nun bir tür lirizm ile saf ve zor diye nitelendirebileceğim bir felsefe arasında çok etkileyici bir dili vardır. Onunla yazdığımız süreçte, yazı üzerine sohbetlerimizde benim anladığım bir şey var: Bu da; kelimlerin, cümlelerin okuyucuda her defasında bugüne veya geçmişe dair sorgulamaları üzerine tavır almalarını kışkırtacak şekilde inşa edilmesi gerekliliğidir. Michel Foucault "Deliliğin Tarihi"ni ya da "Hapishanenin Doğuşu"nu yazarken aralara neredeyse sinematografik bir şok yaratacak bölümler koymaktan çekinmez. Ya da örneğin Jacques Rancière'in *La Nuit des prolétaires*'inde metnin gövdesi aynı zamanda hem poetik hem felsefidir. Benim için yazmak çok fazla felsefe, edebiyat okumak her zaman gösteri, patlama ve şok yaratmak anlamına geliyor.

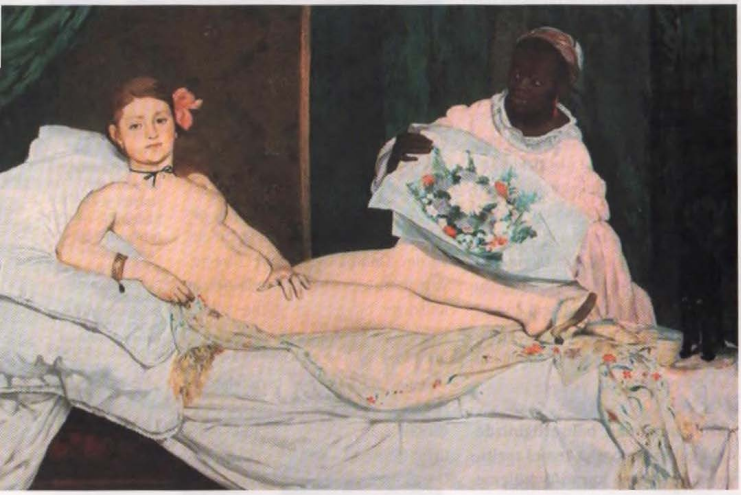
Foucault ile yaptığınız sohbetlerden bahsetmişken biraz da kişisel mesleki süreciniz ve Michel Foucault ile çalışmanızdan söz etmek ister misiniz?

Ben hukuk ve suç tarihi üzerine çalışıyordum. Tez hocam Robert Mandrou idi. Yeni ortaya çıkan suç tarihi çalışmaları çizgisindeydim, tezim gıda hırsızlığı üzerineydi. O dönem-

de EHESS'te güçlü ve yoğun bir entelektüel ortam vardı, aynı zamanda bu feminizmin yükselişine tanıklık ettiğimiz dönemdi; tüm bunlar birbirini besliyorlar. Foucault'yla karşılaşmam ise çok daha sonra, 1979 yılında oldu, 1982 yılında birlikte bir kitap yazdık (*Le Désordre des familles, lettres de cachet des Archives de la Bastille. Gallimard Julliard, Paris, 1982*). Ben o zaman "Hapishanenin Doğuşu"nu okumuş ve orada benim gıda hırsızlığı üzerine kitabıma (*Délinquance et criminalité: le vol d'aliments à Paris au XVIIIe siècle. Plon, Paris, 1974*) referans verdiğini görmüştüm. Bu o sıralar çok konuşuluyordu çünkü başkalarına pek fazla referans veren biri değildi. Bir gün kendisinden benimle bir çalışma yapmak istediğine dair bir mektup aldım. Bu aslında kişisel tarihim dışında historiografik olarak da enteresan. Foucault hep tarihçilerle bir araya gelmek istedi ama tarihçiler bundan kaçındılar. Foucault EHESS'te konferans bile veremedi, tarihçiler bunu engelliyorlardı. O, tarih alanına karışan bir felsefeci olarak görülüyordu. "Deliliğin Tarihi" biraz daha meşruydu ama 1970'lerde "Hapishanenin Doğuşu"nu yazdığında bir bomba gibi patladı. Felsefeciler "Kelimeler ve Şeyler"den bu duruma biraz alışkınlardı ama tarihçiler için çok sarsıcı oldu, bu onların yaptığının tam tersiydi. Tarihçiler onu dışladılar diyemezsek de ona karşı mesafe almışlardı.

Bu bağlamda, Foucault'nun ününün de, Derrida'nınki gibi, daha çok 1970'lerde Amerika'da ortaya çıkan edebiyat eleştirisi akımları sayesinde yaygınlaştığını söyleyebilir miyiz?

Evet, tabii... Foucault da Michel de Certeau gibi Amerika'da çok daha fazla tanınıyordu. Bu Fransa'da tanınmadığı anlamına gelmiyor tabii, Collège de France'ta seminerlerine girmek için kuyruklar olurdu. Öte yandan bugün bile Fransa'da Foucault üzerine olan seminerler çok nadirdir. Amerika'ya bakarsanız tam tersini görürsünüz.

Édouard Manet, Olympia, 1863, Musée d'Orsay, Paris.
"Bedenin tarihini iki biçimde ele alabiliriz. Bir nesne olarak bedenin, anatomisinin vb. tarihi yazılabilir. Diğer taraftan, bedenin politik bir nesne olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir.

Söyleşinin başında kadın tarihi çalışmalarından bahsetmiştiniz, isterseniz bu konuya geri dönelim. Bu çerçevede sizin Natalie Zemon Davis ile birlikte üçüncü cildini (16.-18. yüzyıllar) derlediğiniz "Kadınların Tarihi" kitabı alanın ilk bütünlüklü çalışmalarından biri sayılabilir. Bize biraz bu süreçten bahsedebilir misiniz?

Aslında bunu başlatan da Fransa değildi. İtalya'da Laterza Yayınları George Duby ve Michelle Perrot'yla iletişime geçiyorlar. Dolayısıyla "Kadınların Tarihi" Fransa'da yayınlanmadan önce İtalya'da yayınlanıyor. Bu durum Fransa'da dönemin entelektüel hayatı açısından oldukça çarpıcı. George Duby o dönemde çok tanınıyordu, Michelle Perrot ise kadın tarihi üzerine birçok yerde çalışma grupları organize ediyordu; çevresinde daha çok kadınlardan oluşan geniş bir ağ mevcuttu. (Sanıyorum beş ciltte yalnızca dört erkek yazar var.) Kitap '91 yılında beş cilt olarak yayınlandı. Bu çok özel bir tarih çünkü dönemin üniversiteleri üzerinde de çok güçlü bir etkisi oluyor. Kütüphanelere bu kitap temin ediliyor vs. ama yapılan eğitim tarzı açısından hiçbir şey değişmiyor. Burada birkaç algı düzlemi var: En iyi niyetlileri kadın tarihinin varlığının farkındalar, yapılan çalışmayı tanıyor, hakkını veriyorlar. Bir diğer düzlemde ise çalışmalarını yapan ve son bölümü kadınlara ayıran bir grup var. Belki şu anda durum çok az değişiyor ama hiçbir zaman bu duruma başka türlü yaklaşılmasını, meselenin kendi başına bir soru olarak görülmesini sağlayamadık. Evet, "Kadınların Tarihi" bir sarsıntıya yol açtı ama belki başlangıçta bir üniversite kütüphanesinde diğer kitapların yanında bir süs olmaktan öteye geçemedi. Öte yandan, eğitimli kitleler üzerinde olağanüstü bir etkisi oldu. Çoğu kez olduğu gibi tarihçiler dışında birçok grupta; doktorlar, psikanalistler, felsefeciler, sanatçılarda derin bir ilgi uyandırdı.

Peki, öğrencilerin tepkisi nasıl oldu?

Ben o dönemde, EHESS'te iki yıl öncesine kadar devam ettirdiğim kadın tarihi çalışma grubunu yönetiyordum. Öğrenciler tarihçiler kadar katı değillerdi. Ancak Michelle Perrot ve ben hiçbir zaman başlı başına toplumsal cinsiyet çalışması (*gender studies*) yapmak istemedik, böyle bir ortak karar almıştık.

Neden?

Çünkü hemen gördük ki bu durum, en azından Fransa için, tamamen bir

gelto'ya dönüşecekti. Bir öğrencinin yalnızca kadın çalışmaları eğitimi görmesi onu intihara sürüklemekti. Bu hiçbir şekilde kabul görmez, değersizleştirilen sonuçlar doğururdu. Ben zaten kadınlar ve erkekleri ayırmanın her biçimine karşıyım. Sonuçta kadınlık ve erkekliğin ilişkisi söz konusu. Bu noktada Amerika'daki çalışmalarla anlaşmazlığa düştük, onlar bizim çok gerici olduğumuzu düşündüler. Biz başka türlü çalışıyorduk.

Ama öte yandan, toplumsal cinsiyet daha bütünlüklü bir analiz kategorisi ortaya koyarken özellikle Fransa'daki ilk dönem çalışmaların -edebiyat ve kadınlar, kilise ve kadınlar, ortaçağda kadın vb. başlıklarla- kadınların bir bakıma ayıklanıp görünür kılınmasına yönelik olduğunu görüyoruz. Sizce bu gerekli bir aşama mıydı?

Bence bu kaçınılamaz bir aşamaydı ve yalnızca kadın üzerine çalıştığımız bu dönemden pişmanlık duymamak gerekiyor. Kadını görünür kılmak ve onun da toplumda farklı şekillerde olsa da erkekler gibi bir rolü olduğunu göstermek gerekliydi. Sonrasında yayınlanan, belirli bir dönem/coğrafya ve kadınlar vb. başlıklı bütün tarih kitaplarını düşündüğümde kavramsallığın zayıflığını kabul etmekle birlikte, yine de bunun o dönem için gerekli olduğunu düşünüyorum. Hâlâ da bazen gerekli. Ama en enteresan çalışmalar bunu aşabilenler, erkek ve kadının, dişil ve erkek dünyanın karşılaşmasının tarihini yazabilenlerdi. Bu bilmece tarihte çoğu zaman parçalanmış bir biçimde, kesilmiş, kopuk kopuk çözülüyor. Aslında her tür tarih gibi bu konuda da tek bir çizgisel gelişme yok; bunu farklı açılardan sorgulayabiliriz, farklı yollara gidebiliriz ama sürekli bir hareket olacak.

Kadın tarihinde ikinci bir tuzak ise toplumsal hiyerarşinin alt sıralarındaki sınıfları unutmak. Gerçekten de yaşam biçimleri, iktidar şekilleri, annelik vb. konular burjuva sınıflardan çok daha farklı. Feminizm ve kadın tarihinin, başlangıçtaki kadınları görünür kılma çabası içinde çeşitli sosyal sınıfları ve toplumsal farklılıkları incelemeye vakti olmadı. Yeni bir kadın tarihinin hedeflerinden biri de bu açığı kapatmak, farklı sınıflar arasında kadınlık deneyimleri konusunda nasıl farklılıklar olduğunu ele almak olmalıdır. Cinsel olanın üzerine toplumsal olarak da hükmedilen bir kadının durumu farklı koşullardaki bir başkasıyla aynı şekilde değerlendirilemez. Günümüzde Amerika'dan gelen eşcinselliğin tarihi, cinsiyet rollerinin değişimi gibi konuların entelektüel anlamda son derece heyecan verici olabileceğini kabul etmekle birlikte ekonomik ve toplumsal bağlamlara yeterince iyi oturtulmadığını düşünüyorum.

Bir tekstil fabrikasında işçi kadınlar.

"Kadın tarihindeki tuzaklardan biri toplumsal hiyerarşinin alt sıralarındaki sınıfları unutmak."

Görseller için Irvin Cemil Schick'e teşekkür ederiz.

Makalelerinizden birinde konu ettiğiniz bir mesele de kadının bedeninin işleyişini ele aldığınız 18. yüzyıl için uyandırdığı merak. Regl, üreme vb. konular hem merak uyandırıyor ve hem de kadını erkekten ayırmanın bir yolu olarak görülerek vurgulanıyor. Dönemin tıp algısı üzerine ne söylemek istersiniz?

Bu çok karmaşık. Hata demeyeyim ama feminizmin kimi zaman düştüğü iki tuzak var. Genellikle bir değer yargısı ekleniyor. Oysa bizim işimiz 18. yüzyılın tıp anlayışını yargılamak değil. Böbrekler nasıl çalışıyor, bilmiyorlar diye yargılayamayız. Evet, regl meselesini çözemiyorlardı çünkü bilimsel olarak bu konuya vâkıf değillerdi. Ama bunu yargılamadan yeniden inşa etmesi kolay bir iş değil. Feminist olduğunuz zaman, bazen bir şeyi okurken bunun korkunç olduğunu düşünebiliyorsunuz. Evet, insan şok olabilir ama bu şokla ne yapıyoruz? En nihayetinde, maalesef tüm bu tıbbi teorilerin mirasçısıyız. Ama o dönemde başka türlü yapılamıyordu çünkü bilimsel olarak başka kanıtları yoktu. Anakronizm yapma-

mak çok önemli. İkinci tuzak ise sürekli "bu erkeklerin hatası" demek. Bu yüzden biz kadınların uyguladığı şiddet, baştan çıkarma gibi konular üzerine de çalıştık. Bu çalışmaları yaptığımızda çok tepki aldık. Benim ilgimi çeken ama henüz çalışma fırsatı bulamadığım bir başka konu ise kabullenme; iktidarın kabul edilmesi de önemli bir konu, ben kadınların kimi zaman kendi durumlarına razı olduklarını düşünüyorum. Kabullenme ve reddetmenin de tarihini yazmak gerekiyor.

Tıpla ilintili olarak ele alınabilecek bir konu da bedenin tarihi. Bedenin tarihi dediğimizde öncelikle güzelliğin, giyimin, cinselliğin vb. tarihi anlaşılıyor. Oysa siz bunun ötesinde şiddetin, acının tarihini de bu eksende değerlendiriyor ve bedenin hareket halinde, politik bir nesne olduğunu söylüyorsunuz. Bunu açabilir misiniz, sizce bedenin tarihinden ne anlamalıyız?

Bedenin tarihinin iki biçimde ele alınabileceğini söylerken haklısınız. Bir nesne olarak bedenin, anatomisinin vb. tarihi yazılabilir. Öte yandan, benim üzerinde çalıştığım 18. yüzyılda halkın, -genellikle okumayazma bilmeyen ya da az bilen bu insanların- kendilerini koruma ve iletişim kurma süreçlerinde sözlüğün çok önemli bir rolü var. Burjuva veya aristokratların dünyasındaki gibi dış dünya ile kendileri arasında kitaplardan bir siper yok, yalnızca bedenleri var. Üstelik çoğunlukla dışarıda, sokaklarda, pek de oturmamış bir düzen içerisinde yaşıyorlar; burjuvalar gibi daireleri yok. Kamusal alan ve otoritelere karşı onları koruyan entelektüel bir birikime de sahip değiller. Ben bu çerçevede bedenin kullanımı üzerine düşünmeye başladım. Bedenin -özellikle entelektüel birikimden mahrum toplumsal sınıflar için- politik bir nesne olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir. Bir şeylere, bir kuruma muhalefetlerinde çoğu zaman yalnızca bedenleri var; dolayısıyla bu beden siyasi bir işleve sahip. Bu beden mütemadiyen hareket halinde ve siyasi buyruklara tepki gösteriyor, onları kışkırtabiliyor. Bir yandan sözellik, öte yandan bir beden dili mevcut. Aynı zamanda bir tür karşılıklı etkileşim de söz konusu: Kurumların kendileri ve siyasi iktidar da bedenleri etkiliyor. Bunu onu iyileştirmeye çalışarak da yapıyorlar. Daha verimli olmaları, nüfusun çoğalması, yaşam süresinin artması gibi nedenlerle... Aynı zamanda bedenin kendisi de tüm bu taleplere karşı çıkabiliyor zira çoğunlukla direnmek için bedenlerinden başka öne sürecek bir şeyleri yok.

Foucault "Neden hep başlangıçların olağanüstü olduğu söylendi?" diye sorar ve "Başlangıçlar bayağıdır, dağınıktır." der. Bu bana çok anlamlı geliyor. Neden şafak vaktinin güzel olduğunu ve sonra her şeyin bozulduğunu düşünelim ki? Hayır, şafak vakti zaten çirkindi ve insanlığın -sonradan herkesin düzenlemeye çalışacağı- bütün dağınıklığıyla yüklüydü.

Engelliler de çok az çalışılmış bir konu. Onu da sizce bu çerçevede değerlendirebilir miyiz?

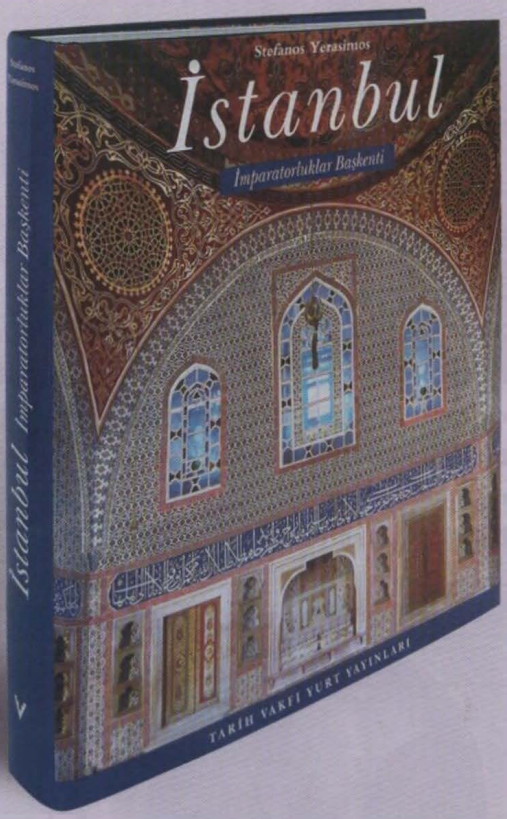
EHESS'te farklı insanlar arasındaki aşk üzerine bir seminer düzenlemiştik; renk ya da fiziksel imkânları birbirinden farklı insanların ilişkilerini konu alıyordu. Örneğin Zina Weygand 19. yüzyıla kadar körlük üzerine çalışmıştı ve "Vivre sans voir" (Görmeden Yaşamak) başlıklı bir kitap hazırladı. Engelliler ve engelli olmayanlar arasındaki karşılaşmalar da ele alınmıştı. Burada bedenin başka türlü bir kullanımını görürüz. Aynı zamanda kör olup gören çocuklara sahip olan kadınlar üzerine çalışılmıştı. Bu ilişkinin yapısı, tarihi neydi? Tarihte anne-çocuk ilişkisi genel olarak onlara yöneltilen bakışlar tarafından da oluşturulur. Bu tip olağan dışı ilişkiler, karşılaşmalar konusunda diğerlerinden daha yumuşak davranan toplumlar var mıydı? Toplumun bakışı en nihayetinde bu ilişkileri yaratıyor ya da yıkıyor. Bakışlardan yola çıkarak da bir tarih yazabiliriz.

Genellikle üzerinde çalıştığınız konuları birkaç düzlemde değerlendirme, tüm karmaşıklığı içinde ele alma eğilimindesiniz. Son olarak, bu karmaşıklık, düzensizlik, çok katmanlılık üzerine ne söylemek istersiniz?

Benim ilginç bulduğum bir şey, tarihçilerin üzerinde çalıştığı öznelerde düzensizlikle karşılaştıklarında haklı olarak bir anlaşılır kılma; dolayısıyla ellerindeki karmakarışık, ham, işlenmemiş halde bulunan malzemeyi düzeltme, düzleştirme, sınıflandırma, çizgisel bir hale getirme eğilimine sahip olmaları. Ahşabı düzeltip cilalayan bir işçi gibi onu parlatmak istiyorlar. Öte yandan, dağınıklığa kendi anlamını geri vermek, onun dağınıklığını bir yaşam enerjisi olarak tutarak bir düzen getirmek doğal olarak daha güç ve akademik normlar içinde daha az güven uyandıran bir tavır olarak görülüyor ama ben bunun çok daha zengin olduğu kanısındayım. Birçok edebiyatçı da bunu söyler. Walter Benjamin veya Michel Foucault'nun da göstermeye çalıştığı tarihçilerin üzerinde çalıştıkları öznelerini düzeltmeye, cilalamaya başlamalarının çok indirgemeci olduğudur. Benim için bu çok önemli. Foucault "Neden hep başlangıçların olağanüstü olduğu söylendi?" diye sorar ve "Başlangıçlar bayağıdır, dağınıktır." der. Bu bana çok anlamlı geliyor. Neden şafak vaktinin güzel olduğunu ve sonra her şeyin bozulduğunu düşünelim ki? Hayır, şafak vakti zaten çirkindi ve insanlığın -sonradan herkesin düzenlemeye çalışacağı- bütün dağınıklığıyla yüklüydü.

İSTANBUL
İMPARATORLUKLAR BAŞKENTİ
Stefanos Yerasimos

ISBN: 978-975-333-136-4
400 SAYFA, 150 TL, 2. BASKI

Bir Yunan kolonisi olarak kurulan Byzantion, Bizans İmparatorluğu döneminde "Konstantinopolis", Osmanlılar döneminde de "İstanbul" adını aldı. Balkanlar'dan Kuzey Afrika'ya kadar bütün Doğu Akdeniz'i kaplayan iki büyük imparatorluğun başkenti olan kent, on altı yüzyıl boyunca onların görkemini yansıttı. Bu kitap, aynı yerleşim alanında, yüzyıllar boyunca şekillenen bu başkent uygarlığını süreklilik içinde anlatıyor.

Byzantion'la başlayan, Roma İmparatorluğu'nun doğudaki yeni başkenti Konstantinopolis'in kurulmasıyla süren kitap, bu dönemin efsanelerle iç içe geçmiş muhteşem anıtlarını, Ayasofya Kilisesi'ne özel bir yer ayırarak tanıtıyor. Antik dünyanın çöküşünü ortaçağ Konstantinopolis'inin gelişimi izlerken, görkemli mozaiklerle süslü birçok kilise ve manastır, değerli tezhipli yazmalar ve değerli ikonalar yazarın anlatısına eşlik ediyor.

Stefanos Yerasimos daha sonra, ilk Osmanlı başkentleri olan Bursa ve Edirne'deki Arap, İran ve Türk sanatlarının bireşimine değiniyor. Bu bireşim, 1453'te fethedilen ve Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olan İstanbul'da yeni bir boyuta sıçrayacaktır.

Osmanlı İstanbul'u, kent açısından da yeni bir iktidar coğrafyasının başlangıcına işaret eder. Topkapı Sarayı yüzünü Boğaziçi'ne döner ve imparatorluk ideolojisi giderek ağırlığını hissettirirken, 16. yüzyılda yapılan selatin camiler Ayasofya'yla yarışa girer. Dekoratif sanatlar, kumaşlar, çiniler, hat ve tezhip sanatları en parlak dönemlerini yaşar. Daha sonra gelen gerileme dönemine rağmen, Osmanlı barok üslubu, hatta 19. yüzyıl Osmanlı eklektizmi Boğaziçi kıyılarına yayılmış Doğu sanatının o mükemmel çizgilerini sürdürecektir.

TARİH VAKFI

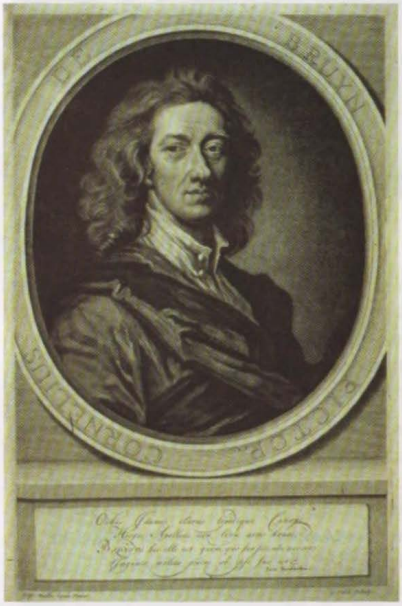
TARİH VAKFI YURT YAYINLARI
Zindankapı Değirmen Sokak No:15 Eminönü / İstanbul
T (212) 522 02 02 pbx F (212) 513 54 00 E yayinf@tarihvakfi.org.tr

CORNELIS DE BRUIJN (1652 - 1727) VE

PERSEPOLİS'İN YENİDEN KEŞFİ*

JAN WILLEM DRIJVERS

Hollandalı Cornelis De Bruijn, Hollanda Altın Çağı'nın en önemli seyyahlarından biridir. İki seyahatnamesinin, Avrupa'nın Doğu ülkeleri, Rusya ve Uzakdoğu ile ilgili (bilimsel) bilgi birikimine önemli katkıları olmuştur. Seyahatnameleri etnografya, eski uygarlıklar, biyoloji, coğrafya gibi konulara bilimsel açıdan tanıklık etse de, kendisi bir bilim adamı değildi. O, öncelikle profesyonel bir ressamdı. Bu nedenle seyahatnameleri, o zamanlar yazılı metinden daha cazip bulunan gravürleri içermektedir.

Cornelis De Bruijn'in portresi.

ÇEVİRİ:
CANSU KILINÇARSLAN

İlgi görmediği uzun bir dönemden sonra 1990 yılından itibaren seyahatnamelerinin Hollanda'da tekrar yayınlanmasıyla De Bruijn'e olan ilgi mütevazı bir şekilde yeniden canlandı. 1998 yılında Amsterdam'daki Allard Pierson Müzesi'nde De Bruijn hakkında bir sergi düzenlendi. Bu serginin birinci nedeni, Amsterdam Üniversitesi'nin De Bruijn'in kitabındaki ender bulunan renkli gravürlerden birini satın almasıydı.

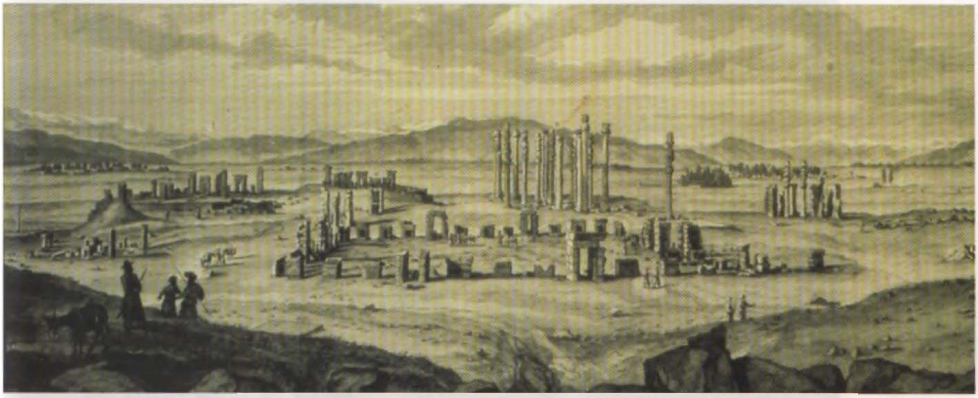
Bu konuşmada, öncelikle kısaca De Bruijn'in seyahatleriyle yakından ilgili biyografisinden, ardından da bilimsel bir tartışmaya neden olan Persepolis tanımından bahsedeceğim.

DE BRUIJN'İN HAYATI

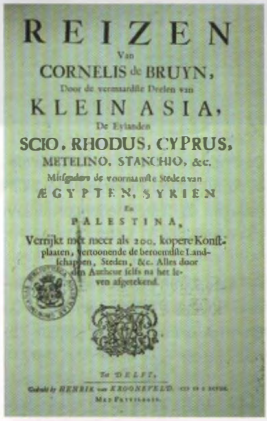
Seyahatleri dışında De Bruijn'in hayatı hakkında çok fazla bilgi yok. 1652 yılına yakın bir tarihte Hague'de doğdu. Ebeveyni, ailesi ve ilk yılları hakkında neredeyse hiçbir şey bilinmiyor. Gençlik yıllarında resim dersleri aldığını biliyoruz.[1] 21 Haziran 1672'de danışman yönetici Johan de Witt'e yönelik başarısız bir öldürme eylemi gerçekleştiren dört "orangist"ten biri olan başka bir Cornelis de Bruijn'in akrabası olabilir.[2]

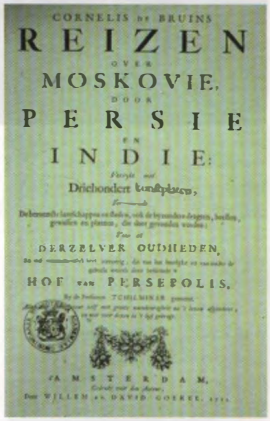
1674 yılında 22 yaşındayken Cornelis de Bruijn ilk uzun seyahatı için yola çıktı. Almanya üzerinden partileriyle nam salmış, Hollandalı ve Flaman ressamların grubu olan ünlü Bentveughels topluluğuna katıldığı Roma'ya ulaştı. İki yıl Roma'da kaldıktan sonra İzmir'e gitmek için oradan ayrıldı ve Doğu'ya ilk seyahatini gerçekleştirdi. Seyahatlerinde şehirlerin, binaların, hayvanların, bitkilerin ve insanların çizimlerini yaptı ve zaman zaman notlar aldı. Üç ay kaldığı Mısır'ı ziyaret etti ve tabii ki Mısır'da görülmesi gerekenlerin başında gelen sfenksleri ve Giza piramitlerini görmeye gitti. Keops piramitine tırmandı -o günlerde izin veriliyordu- ve gördüğü geniş alanın taslağını çizdi. O günlerde bugünkünden çok daha fazlası görülebilen ve yıkıntıları hâlâ ayakta olan İskenderiye'ye gitmesiyle heyecanı arttı. Kleopatra'nın İğnesi adlı dikilitaşın resmi benim en beğendiklerimden biridir. 19. yüzyılın sonunda Metropolitan Müzesi'nin hemen arkasındaki Central Park'a yerleştirilen dikilitaşı görmek isteyenler, New York'a gitmeliler. Mısır'dan denizyoluyla Kudüs, Beytüllahim ve diğer önemli Hıristiyan bölgeleri ziyaret ettiği Filistin'e geçti. De Bruijn Zeytin Dağı'ndan görünüşüyle Kudüs'ün panoramasını çizen ilk kişidir. Filistin'den sonra Trablus, Ha-

* Bu yazının ilk 4 Mayıs 2011'de Netherlands Institute in Turkey (NIT)'de sunulmuştur.

Persepolis.

Cornelis De Bruijn'in kitabı "Reizen van Cornelis de Bruijn door de vermaardste deelen van Klein in Asia etc." (Voyage to the Levant).

Cornelis De Bruijn'in kitabı "Reizen over Moskovie door Persie en Indie" (Travels into Muscovy).

lep ve Kıbrıs'a gitti ve sonra İzmir'e geri döndü. Ayrıca İstanbul'u da ziyaret etti; amaşehir ile ilgili çizimleri ve şehri betimlemesi hayal kırıklığı yaşatmaktadır.

1684 yılında Doğu'dan döndükten sonra De Bruijn, 8 yıl boyunca Venedik'te yaşadı. 1693 yılında Hague'ye döndüğünde maceralarını daha büyük bir kitleye ulaştırabilmek için yayınlamaya karar verdi. Kitabı *Reizen van Cornelis de Bruijn door de vermaardste deelen van Klein in Asia etc. (Voyage to the Levant)* adı altında ilk kez Delft'te yayınlandı. *Stadthouder* III. William'a ithaf edilen kitap, yurtdışında olduğu kadar Hollanda'da da ilgiyle karşılandı.[3] Bu nedenle, daha sonra İngilizce ve Fransızca baskıları yapıldı.[4]

1701 yılının Temmuz'unda De Bruijn onu Rusya, İran ve Hollanda Hindistanı'na götüren ikinci büyük seyahatine başladı. Büyük bir ihtimalle, Nicholaes Witsen tarafından ikinci seyahati konusunda cesaretlendirildi ve ekonomik olarak desteklendi. Amsterdam'ın belediye başkanı ve tüccar olan Witsen'in bilime ve dünyayı geniş anlamda öğrenmeye büyük bir isteği vardı. De Bruijn yirmi ay boyunca Rusya'da kaldı. Witsen'in tavsiye mektupları ona sadece Moskova'daki Hollanda temsilcileriyle görüşme olanağı vermekle kalmadı; Çar Büyük Petro (I. Petro)'nun kendisiyle de görüşme olanağı sağladı. Petro, De Bruijn'in seyahatleriyle yakından ilgiliydi ve sık sık aralarında Hollandaca konuşurlardı. Görünüşe göre birbirleriyle çok iyi anlaştılar ve Bruijn hükümdar sarayında tanıdık bir sima haline geldi.[5]

22 Nisan 1703'te De Bruijn İran'a gitmek üzere Moskova'dan ayrıldı. Ancak ikinci seyahatinin temel hedefi olan Persepolis'e ulaşması bir buçuk yılını aldı. 9 Kasım 1704'te Persepolis'e yarım saatlik yürüme mesafesi uzaklığında olan Mier-chas-koen[6] köyüne ulaştı. De Bruijn 27 Ocak 1705 tarihine kadar orada kaldı, ardından Hollanda Hindistanı'na doğru yoluna devam etti. Diğer Uzakdoğu ülkelerini de ziyaret etmeyi planladığı halde sağlık sorunları planlarını gerçekleştirmesine izin vermedi. 24 Ekim 1708'de Hollanda'ya geri döndü. *Reizen over Moskovie, door Persie en Indie* (*Travels Into Moscovy*) adlı, 1711'de bin nüsha basılacak olan ikinci seyahatnamesini yayınlamak için hazırlıklara başladığı Amsterdam'da ikamet etmeye başladı. Kısa bir süre sonra[7] Fransızca ve İngilizce baskıları yayınlanmasına rağmen, ikinci kitap birincisi kadar başarılı olmadı, De Bruijn'i maddi sıkıntıya soktu. Sonraki hayatıyla ilgili çok fazla bilgi yok. Bir kaynağa göre; yaşlılık döneminde tuhaf ve inatçı bir adam haline gelmiş ve iyi bir arkadaş değilmiş.[8] 1727'de arkadaşı David Van Mollem'in Utrecht yakınlarındaki kır evinde öldü.

PERSEPOLİS

Bugünkü İran'ın Mervdasht düzlüklerinde kurulmuş olan Persepolis, Achaemenid Pers krallarının en ünlü saray komplekslerindendi.

Persepolis.

Kompleksten kalan harabeler her zaman ziyaretçilerin hayal güçlerini cezbetmiştir.[9] Ziyaretçilerin yazdıklarından, Persepolis'ten; onun büyüklüğünden, mimarisinin özgünlüğünden, mükemmel rölyeflerinden, üzerindekileri anlamasalar da çiviyazılarından ve tabii antikliğinden büyülendikleri açıkça ortaya çıkıyor. Persepolis, eskiçağ yazarları Plutarchus, Diodorus Siculus ve Curtius Rufus tarafından betimlenmiştir; Büyük İskender'in emriyle büyük miktarda altının ve değerli madenin Persepolis'ten taşınmasından, MÖ 331 yılında saray kompleksinin yağmalanmasından ve kundaklanmasından söz eden bu eski metinleri okumak, pek çok seyyah için eşsiz bir deneyim olmalı. Birçok eski yazılı kayıtta ve basılmış Persepolis imajlarında şehir hayali olarak anlatılmıştır. Bunlar gerçek şehrin kalıntılarını hemen hemen hiç yansıtamamaktadır. Bu durum, 17. yüzyılın son on yılında ve 18. yüzyılın başlarında değişiyor. Cornelis de Bruijn kadar, Fransız Jean Chardin'e ve Alman Engelbert Kaempfer'e de çalışmalarında Persepolis betimlemelerinin kalitesini daha iyi bir duruma getirmelerinden ve kayıtlarında öncüllerine nazaran daha bilimsel olabilecek yaklaşımlara yer vermelerinden ötürü teşekkür ediyoruz.

De Bruijn'nin Persepolis betimlemesi, konuşmanın devamında odaklanacağım iki temel nedenden dolayı çok önemlidir:

1- Avrupa'nın Persepolis hakkındaki bugünkü bilgi birikiminde, De Bruijn'in önemi açık bir şekilde görülmektedir.

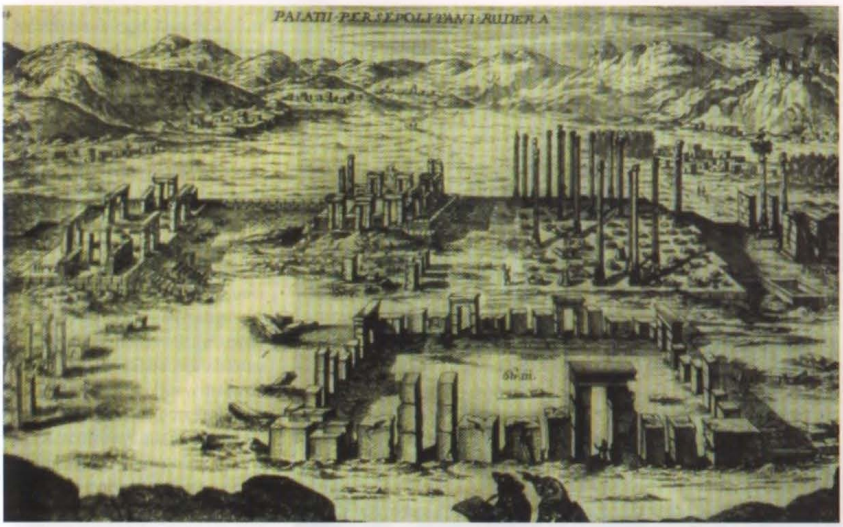
2- De Bruijn'in Persepolis betimlemesinin, az önce bahsedilen Chardin ve Kaempfer'inkilerle karşılaştırıldığında güvenilirliği konusunda bilimsel bir tartışma ortaya çıkarması, Bruijn'in seyahat kayıtlarının okunduğunu ve ilgi gördüğünü gösterir.

Bu tartışmanın ana figürü Hollandalı klasikçi Gysbert Cuper'dır.

Bruijn'in *Travels into Muscovy* kitabının baş sayfası ve önsözünden, Persepolis betimlemesinin ve resimlerinin (29-43. bölümlerinden oluşan) De Bruijn tarafından kitabın öne çıkan bölümleri olarak değerlendirildiği görülüyor. De Bruijn'in betimlemesi kendi içinde heyecan verici olmasa da bilimsel açıdan değerlidir. O her türlü detaya dikkat ederek, var olan yıkıntıları betimlemiş, kompleksin ve onun bazı parçalarının ölçülerini hesaplamış ve bugün hâlâ bölgede görülebilecek olan rölyeflerini tam betimlemelerini vermiştir. Bruijn'in Persepolis hakkındaki metni biraz sıkıcı olsa da; metne eşlik eden birçok gravür kesinlikle öyle değildir. Özellikle bu resimler çok değerlidirler ve kitabın okurlarında Persepolis yıkıntılarının neye benzediği konusunda gayet iyi bir etki bıraktılar.

De Bruijn'in Persepolis betimlemesi ve resimleri sadece anlık bir başarı değildi. De Bruijn'in popülerliği 18. yüzyıl boyunca sürdü. Çalışmaları Persepolis ile ilgili diğer raporlarla karşılaştırıldığında onun çalışmaları neden farklı ve özeldir? Bu sorunun cevabı, De Bruijn'in metninde ve çizimlerinde olabildiğince gerçekliğe yer vermeyi amaçlamasında yatar. O şehirleri, köyleri, binaları, hayvanları, yıkıntıları vs. bir zamanlar olabilecekleri gibi değil, oldukları gibi resmetmiş ve betimlemiştir. Bu yaklaşım doğruluk gerektirir ve hayal gücüne yer vermez. Ayrıca kulağa garip gelse de bu yaklaşım ve metot zamanı için oldukça yeniydi.

Travels into Muscovy kitabının önsözünde, De Bruijn önceki seyyahların yetersizliklerinden ve hatalarından yakınmaktadır. Önceki seyyahlar tarafından yapılan Persepolis betimlemeleri ve gravürler hakkında De Bruijn:

Kaempfer'in Persepolis görünümü.

Persepolis'ten detaylar.

"Birkaç seyyah tarafından yayınlanan Pers Ülkesi ve görkemli eski Persepolis sarayı yıkıntıları betimlemelerini, hemen hemen aynı şekilde, onların gördüklerini incelemeden ben de yapabilirim. Bu nedenle, seyyahların kayıtları, orada bulunan antik çağ yapıtları hakkında, emek ve kendine has düşünce uygulamaları kullanılmadan elde edilemeyecek olan bilgilerin genelinden veya herhangi bir gerçeklikten daha romantik bir hava içermektedir ve bunlar yazarın kaçınılmaz bir şekilde hataya düşmesine sebep olup, diğerlerini de aynı hataya sürüklemektedir." (*Travels into Muscovy*, yazarın önsözü.)

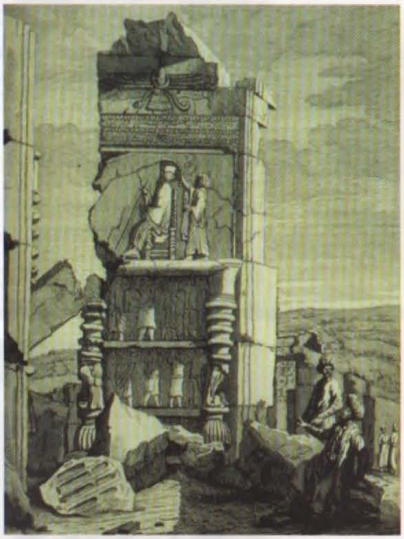
Bu yüzden De Bruijn'in temel amacı olabildiğince güvenilir olmak ve hiçbir şekilde gerçeklikten sapmamak olmuştur.[10]

De Bruijn'in Persepolis'i betimlerken ve çizerken niyetinin samimiyetinden kuşkulanmak için hiçbir neden olmamasına rağmen, De Bruijn kendine yönelik eleştirileri engellemeye çalışmıştır. Olası eleştirileri durdurmak için De Bruijn sadece bilim adamlarının görüşlerini istememiş,[11] aynı zamanda da Persepolis'teki başta taşlara kazınmış yazmalar olmak üzere, bazı antikaları beraberinde Hollanda'ya getirmiştir:

"Bilindiği üzere bir yazar kitabını sunduğunda; kendisini, kapasitesinin üzerindeki herhangi bir şeyi küçümseyerek haz almak gibi sert eleştirilerin odağı haline getirir. Bu nedenle ben, o gün geldiğinde üzerlerinde rakam ve karakter kazınmış olan bazı taş parçalarıyla durumumu güçlendirmenin eleştirilerin önüne geçmek için en iyi yöntem olacağını düşündüm..." (*Travels into Muscovy*, yazarın önsözü.)[12]

O zamana kadar De Bruijn koleksiyonundaki birçok parçayı Nicolaes Witsen ve diğerlerine hediye etmiş olsa da, De Bruijn'in evini 1711 yılında ziyaret eden Alman Zacharias Conrad Uffenbach orada bazı antikaları görmüştür.[13]

De Bruijn'in Persepolis çizimleri iki gruba ayrılabilir. İlk grup, birincisi batıdan, ikincisi güneyden, üçüncüsü doğudan ve dördüncüsü de kuzeyden olmak üzere pusuladaki dört noktadan çizilmiş olan tanınmış Persepolis manzaralarıdır ("Gesigten van Persepolis"). İkinci grup ise "Verbeeldingen der byzondere stukken" denilen saray kompleksinin özel bölümlerinin çizimleridir. De Bruijn'in seyahatnamesinde toplam 48 Persepolis gravürü bulunmaktadır. Bugünkü Persepolis fotoğraflarıyla karşılaştırıldığında bu gravürler büyük ölçüde

eksiksizdir. De Bruijn'in çalışma metodu diğer seyyahların yaptığı gibi kabataslak eskizlerden çok, yerinde detaylı çizimler yapmaktı. Hatta bazen çizimlerini suluboyayla tamamlamıştır. Seyahatnamelerindeki gravürler bu çizimlerden yapılmıştır.

De Bruijn yabancı hurufatın anlamlarını keşfedemese de yıkıntıların yanı sıra Pers çiviyazısına hayran kalmıştır. İşaretleri oldukları gibi çizmek için büyük dikkat göstermiştir:

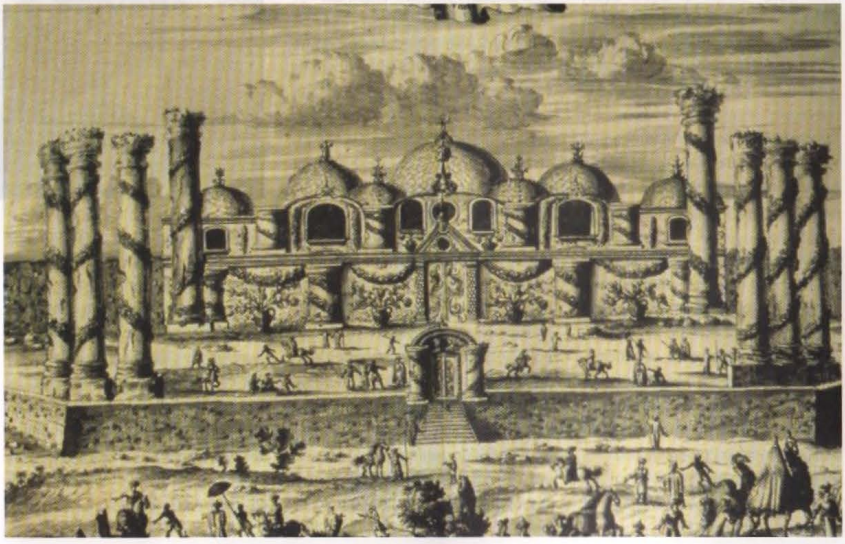
"Yazının karakterleri çok eski zamandan kaldığı için artık bilinmiyordu ve yazının tek bir harfini deşifre edebilecek birini bulamadan, anlamlarını keşfetmek için birkaç başarısız girişimim oldu. Fakat bu hayal kırıklığı beni yazı karakterlerini gerçeğe uygun bir şekilde ve özenle kopyalamaktan alıkoymadı..." (*Travels into Muscovy*, cilt. 2, 23.)

Avrupalı bilim adamları daha önceki seyahat kayıtlarında karşılaştıkları için Pers çiviyazısına yabancı değillerdi; fakat bu belgeleri ne çevirebiliyorlar ne de karakterlerin anlamlarını biliyorlardı. Cornelis De Bruijn *Travels into Muscovy* kitabında tamamı 2.000 karakterden oluşan beş yazıta yer vererek, Pers çiviyazısı üzerine çalışılmasına ve çiviyazısının yayılmasına büyük katkıda bulunmuştur (Res.131,132,133,134). 18. yüzyılda Pers çiviyazısının en azından bir bölümünü deşifre etmeye çalışan Alman George Grotefend, De Bruijn'e yazıtları yayınladığı için minnettarlığını belirtmiştir. Yine de Rawlinson'un Pers çiviyazısını tamamıyla deşifre edebilmesi *Travels into Muscovy*'nin ortaya çıkmasından bir buçuk asır sonra gerçekleşmiştir.

Hollanda'da çiviyazısı kayıtlarına büyük ilgi vardı. Daha önce bahsedilmiş olan Nicoleas Witsen'in arkadaşı olan Gysbert Cuper bu antik yazma sistemlerine özel bir ilgi gösterdi. Cuper önemli biriydi ve yaşadığı zamanda öğrenim dünyasının bir temsilcisiydi. 1644 yılında doğmuş, Nijmegen ve Leyden şehirlerinde eğitim görmüştür. Leyden'deki üniversitede öğretmenlerinden biri ünlü dilbilimci Gronovius'tu. Çalışmalarını bitirdikten sonra Fransa'ya yapılan geleneksel "Avrupa Gezisi" (Grand Tour) için Leyden'den ayrılmıştır. 1668 yılında Fransa'dan İtalya'ya gitmek üzereyken, Deventer'deki edebiyat kulübünde Yunanca, Latince ve Antik Çağ Tarihi profesörlüğü yapması için Cumhuriyet'e geri çağrılmıştır. O zamanlar yirmi dört yaşındaydı. 1675-1698 yılları arasında Deventer'in belediye başkanlarından biriydi. 1681 yılında profesörlükten istifa edip Hague'deki bölge yönetimi üyesi olmuştur. Politik karlyerine rağmen hiçbir zaman eskiçağ çalışmalarına olan ilgisini yitirmemiştir. O ünlü bir yazıt uzmanı ve para bilimcisiydi. Cuper antik dönemle ilgili değişik konularda hem ülkesinde hem de ülkesi dışında değer gören birçok bilimsel eser yazmıştır.[14] Fakat daha önemlisi Avrupalı birçok bilim adamı ve politikacıyla olan yoğun mektuplaşmasını devam ettirmiştir. Birçok mektubu, gerektiğinde başvurulabilmesi için hâlâ Hague'deki Kraliyet Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.[15] Bilim adamı olarak 1713 yılında büyük bir prestije sahip Paris'te bulunan "Academie des Inscriptions et des Belles Lettres"ye kabul edilmeye değer görülmesiyle uluslararası ünü iyice görünür hale gelmiştir. 1716 yılında yetmiş üç yaşında vefat etmiştir.

1709 yılında Cuper, De Bruijn'i Amsterdam'da ziyaret etmiştir.[16] De Bruijn'in Persepolis'ten getirdiği antikalardan etkilenmiş ve özellikle çiviyazısı yazıtlarından büyülenmiştir. 1 Ocak 1709'da Cuper, De Bruijn'e bir mektup yazıp Avrupa'da iletişim halinde olduğu Doğu dilleri uzmanlarına göndermek için yazıtların kopyalarını istemiştir. Cuper uzmanların bu tuhaf karakterlerin anlamlarını gün yüzüne çıkarabileceklerini düşünmüştü.[17] Ancak bu çabaları sonucunda bir şey elde edemedi.

1711 yılında De Bruijn'in *Travels into Muscovy* kitabı yayımlandığında, Cuper oldukça heyecanlı ve meraklıydı. Witsen'e kitabın ve içinde bulunan ilginç eşyaların çizimlerinin ve betimlemelerin onu memnun ettiğini yazdı.[18] Ancak en baştaki heyecanı ve merakı 1711 yılında basılan Jean Chardin'in *Voyages en Perse*,

Persepolis görüntüsü.

J. J. Struys Amsterdam 1676.

et autres lieux de l'Orient ve bundan bir yıl sonra basılan Engelbert Kaempfer'in *Amoenitates exoticae* kitaplarından haberdar olunca azaldı. Chardin, Persepolis'i 1665 ve 1677 yıllarında olmak üzere iki kere, Kaempfer ise 1685 yılında üç günlüğüne ziyaret etti. Bu üç kitap da Persepolis resimlerini ve betimlemelerini içeriyordu. Cuper; Chardin, Kaempfer ve De Bruijn'in Persepolis resimleri arasında büyük uyuşmazlıklar olduğunu fark etti. Özellikle Chardin ve De Bruijn'inkiler arasındaki farklılıklar dikkatini çekti. Garip bir şekilde Cuper bu konu hakkında doğrudan De Bruijn'e değil de iletişimde olduğu başka kişilere mektup yazdı. Mektup yazdığı insanlar arasında olan Nicolaes Witsen'den bu konuyu De Bruijn ile tartışmasını istedi. 1 Ocak 1713'te Witsen, Cuper'a cevap yazıp De Bruijn'den Cuper'ın fark ettiği uyuşmazlıkları açıklığa kavuşturmasını istediğini belirtti. Bu mektupta Witsen, Cuper'a; De Bruijn'in iyi bir ressam olduğu kadar dürüst bir insan olduğunu ve kendisinin Chardin'in resimlerinin De Bruijn'inkiler kadar güvenilir olmadığına ikna olduğunu söyledi.[19] Witsen mektubunu göndermeden birkaç gün önce De Bruijn, Cuper'a bir mektup yazıp Cuper'ın kendi resimlerinin Chardin'inkilerden kayda değer bir biçimde farklı olduğu gözlemine katıldığını söyledi. Bu konuyu dikkatli bir şekilde inceleyeceği konusunda Cuper'a söz verip araştırmanın sonuçlarından onu haberdar edeceğini belirtti.[20] Bir ay sonra De Bruijn, Cuper'a sadece Chardin'in değil, Kaempfer'in de Persepolis çizimlerindeki hataları konusunda çok detaylı bir raporun yer aldığı bir mektup gönderdi. Mektubunu kendi çizimlerinin gerçeklikle tamamen örtüştüğünü ve Chardin'in ve Kaempfer'in gerçek Persepolis yıkıntılarını yansıtmadığını belirterek bitirdi.[21]

Cuper açısından De Bruijn, Kaempfer ve Chardin'in Persepolis resimleri arasındaki farklılıklar sonucu ortaya çıkan tartışma böylece sona ermişti. Cuper ve De Bruijn arasında bundan başka bir iletişim olmaması bunu bize açıkça gösteriyor. Ancak De Bruijn açısından bu konu daha çözümlenmemişti. Çizimlerindeki dürüstlükten ve doğruluktan dolayı kendisiyle gurur duyan De Bruijn'in, Cuper'ın gözlemlediği Chardin ve Kaempfer ile kendisinin çizimleri arasındaki farklılıklardan dolayı kendisini biraz huzursuz hissetmiş olmalı. Bu huzursuzluk onun İngilizce başlığı *Remarks of Cornelius Le Bruyn, on the Plates of the Ancient Palace of Persepolis Published by Sir John Chardin and Mr. Kempfer* olan kitapçığı yazmasına neden olmuştur. Hollandaca yazılan orijinal eser 1714 yılında Amsterdam'da yayınlanmıştır ve artık çok az sayıda kalmıştır. Ancak *Travels into Muscovy* kitabının İngilizce ve Fransızca baskılarında ek olarak bulunmaktadır. De Bruijn bu eserinde, Kaempfer ve Chardin'in gravürlerini kendisininkilerle Cuper'a yazdığı mektuptakinden daha detaylı bir biçimde karşılaştırıyor. Kitapçığın önsöz denilebilecek bölümünde, De Bruijn Remarks'ı neden yazdığını şöyle açıklıyor:

"Büyük bilgi birikimine ve statüye sahip bazı kişilerin (Cuper ve Witsen) samimi arkadaşlarım olmasından dolayı Sir John Chardin'in görkemli antik Persepolis sarayını gösteren resimleri ile aynı konuda benim yayımladıklarım arasındaki farklılıklar konusunda halkı aydınlatmanın yerinde olacağını düşünüyorum, bu konunun insanlarda uyandırdığı merakı gidermeyi ve aynı zamanda kendi çizimlerimin doğruluğunu ispatlamayı bana yüklenmiş bir görev olarak görüyorum." (*Travels into Muscovy*, 2. Baskı, 198.)

Persepolis'ten detaylar.

1674 yılında 22 yaşındayken Cornelis de Bruijn ilk uzun seyahati için yola çıktı. Almanya üzerinden partileriyle nam salmış, Hollandalı ve Flaman ressamların grubu olan ünlü Bentveughels topluluğuna katıldığı Roma'ya ulaştı. İki yıl Roma'da kaldıktan sonra İzmir'e gitmek için oradan ayrıldı ve Doğu'ya ilk seyahatini gerçekleştirdi.

De Bruijn bu bölümde sadece Chardin'e gönderme yapmasına rağmen, aynı bölümü Kaempfer'e de atfediyor. De Bruijn'in Chardin'in hataları için ileri sürdüğü sebepler oldukça ilgi çekicidir. Üç nedenden bahsediyor: 1) Eski uygarlıklar hakkındaki yetersiz bilgi birikimi, 2) Chardin'i bir ressamın yardımını kullanmak zorunda bırakan çizim tekniği ve uzmanlık eksikliği, 3) Persepolis'i doğru bir şekilde betimleyebilmesi için gerekli vaktinin olmaması.[22] De Bruijn özellikle Chardin'i resimlerinin bir bölümü-

Chardin'in hayvan figürleri.

De Bruijn'in Kaempfer eleştirisi de aynı yapıdadır. De Bruijn, Kaempfer'in resimlerini bayağı beceriksiz çizilmiş olarak değerlendirmektedir. Kaempfer bölgede bulunmayan anıtları resmetmiş ve bölgede gözlenebilenlerden bazılarını da ihmal etmiştir.[25] Kaempfer kitabında, kendi gravürlerini çizenleri orijinal çizimlerini berbat etmekle itham etmiştir.[26] Ancak De Bruijn bu mazereti kabul etmemiştir. Orijinal çizimler ve tasvirler birçok hata içeriyor olmalıydı; diğer türlü gravürlerin bu kadar gerçeği yansıtmayan bir şekle bürünmesi hiç bu, neredeyse hiç şaşırtıcı değildir. Chardin ve Kaempfer De Bruijn'in teknik yeteneklerine sahip değildiler ve dahası onlar bölgede yıkıntıların güvenilir resimlerini ve/veya teknik betimlemelerini yapabilmeleri için yeteri kadar zaman geçirmemişlerdir; Chardin sadece beş gün Persepolis'te kaldı ve Kaempfer yoğun çalıştığı halde üç günden daha fazla Persepolis'te bulunmadı. De Bruijn, harabelerin mümkün olan en iyi temsilini onları oldukları gibi resmederek halka gösterme prensibine sadık kalmıştır. Böyle davranarak Avrupa'nın Persepolis'le ilgili bilgi birikiminin bütününe büyük katkıda bulundu. Buna rağmen 19. yüzyılda De Bruijn'in seyahatnameleri maalesef unutulmaya terk edilmiş ve o dönemin gezginleri De Bruijn'in yayımlarını hiç okumadan Yakındoğu'ya seyahat etmiştir. Hollanda dergisinde 1873'te yer alan Rusya ve bugünkü İran'ı ziyaret etmiş olan Hollandalı Esquire Lycklama a Nyeholt'un seyahatlerin kaydı hakkındaki eleştiri yazısı bu durumun yerinde bir örneğidir. Eleştirmen, Lycklama'nın De Bruijn'e çok az atıfta bulunduğundan ve Yakındoğu'ya daha önce giden Hollandalı ziyaretçilerin değerini bilmediğinden yakınmaktadır. Ona göre, Persepolis anlatımı ve titiz resimleri nedeniyle De Bruijn, daha

De Bruijn'in Persepolis çizimleri iki gruba ayrılabilir. İlk grup, birincisi batıdan, ikincisi güneyden, üçüncüsü doğudan ve dördüncüsü de kuzeyden olmak üzere pusuladaki dört noktadan çizilmiş olan tanınmış Persepolis manzaralarıdır ("Gesigten van Persepolis"). İkinci grup ise "Verbeeldingen der byzondere stukken" denilen saray kompleksinin özel bölümlerinin çizimleridir.

nün, Chardin'in şehri ziyareti sırasında bölgede bulunan antik anıtlarla uyuşmayan yeniden yapılanmalar olmasından dolayı özellikle eleştiriyor. Buna ek olarak Chardin'in figürleri yanlış giydirilmiş, yanlış özelliklerle sunulmuş, bazen de tamamıyla yanlış resmedilmiştir.[23] Ve genellikle resmedilen figürler Apadana Merdivenleri örneğindeki gibi gerçekle bağdaşmamaktadır.[24]

akla uygun değildi.[27] Ayrıca Kaempfer kompleksin ölçülerini yanlış vermekle ve çiviyazılarını oldukça hatalı resmetmekle suçlanmaktadır.[28]

Şüphesiz ki De Bruijn'in resimleri, daha gerçekçi, eksiksiz ve akademik açıdan Chardin ve Kaempfer'den çok daha fazla değerlidir. De Bruijn, yaklaşık üç ay Persepolis'te çalışmış deneyimli bir ressam olduğundan iyi bir kaderi hak etmektedir. Eleştirmene göre De Bruijn'in çalışmalarının, Persepolis'in kalıntıları ve Pers çiviyazısı hakkında bilgilere kendi döneminde yaptığı katkı, kendinden önceki ve sonraki Persepolis kayıtlarını gölgede bırakır. Sanırım biz de hâlâ aynı fikirdeyiz.

JAN WILLEM DRIJVERS
DEPARTMENT OF HISTORY,
UNIVERSITY OF GRONINGEN

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

J.W. Drijvers, J. de Hond, H. Sancisi-Weerdenburg(eds.): *"Ik haddede nieuwsgierighrid". De reizen door het Nabije Oosten van Cornelis de Bruijn (ca. 1652 1727)*(Leiden/Leuven1997)

Jan de Hund, "Cornelis de Bruijn (1652-1726/27). A Dutch Painter in the East", in: G.J. van Gelder, E. de Moor (eds.),*Eastward Bound. Dutch Venturers and Adventurers in the Middle East*, Orientations 2 (Londra/Atlanta 1994)51-81

G. Jurriaans-Helle(ed), *Cornelis de Bruijn. Voyages from Rome to Jerusalem and from Moscow to Batavia* (Allard Pierson Müzesi'nde bir sergının kataloğu, Amsterdam, 1998)

J.W. Drijvers, "Cornelis de Bruijn and Gysbert Cuper. A skilled artist and a learned discussion", in: J.W. Drijvers, H. Sancisi-Weerdenburg (eds), *Achaemenid History VII, Through Travellers' Eyes. European Travellers on the Iranian Monumenta* (Leiden 1991)89-107

J.W. Drijvers, "Persepolis as perceived by Engelbert Kaempfer and Cornelis de Bruyn", in: Detlef Haberland (Hrg.), *Engelbert Kaempfer-Werk und Wirkung. Vorträge der Symposien in Lemgo (19.-22.9.1990) und in Tokyo (15.-18.12.1990)* (Stuttgart 1993) 85-104

http://www.livius.org/bn-bz/bruijn/cornelis_de_bruijns.html

DİPNOTLAR

1 J. van Gool, *Nieuwe Schouburg der Nederlandse Kunstenaars*, 2 cilt. (Utrecht 1750-1751). Cilt 1, 112

2 De Bruijn ilk seyahatnamesinde, doğru olmayan bir şekilde onu suikastçılardan biri olarak tanımladıklarından dolayı İtalya ve İzmir'dekihemşerilerinin yersiz suçlamalarından yakınmaktadır.

3 Kitap yaklaşık 3.000-4.000 adet basılmıştır. Muhtemelen, De Bruijn'in seyahate çıkmadan önce, izlenimlerini yayınlamak gibi bir niyeti yoktu. Bu fikir, Hollanda'ya geri döndüğünde birlerinin onu cesaretlendirmesiyle ortaya çıkmıştır. Tabii ki seyahati sırasında yaptığı çizimleri vardı; ama yeterince kadar not almamıştı. Bu yüzden tüm seyahatnamesinde kı posa ilarını birçoğu, bazen kelimesi kelimesine, diğer seyahat kitaplarından türetilmiştir. Bugün bizbuna, tarihi eser kaçakçılığı diyoruz, fakat o günlerde bu normal bir uygulamaydı.

4 İlk Fransızca baskısı da 1700 yılında Delft'te yayınlanmıştır. İkinci Fransızca baskısı 1704 yılında Paris'teyayınlanmıştır. Fransızdır, De Bruijn'in isminikulağa daha aşayabancı gelmesi için, De Brun olarak değiştirmiştir. De Bruijn'in yaşadığı dönemde bir Fransız olarak bilinmesinin başlıca nedeni budur. İlk İngilizcebaskısı,1702 yılındaLondra'da yayınlanmıştır.

5 Çar, De Bruijn'i Çar İvan'ın üç kızının portrelerini yapmakla görevlendirmiştir. Ayrıca Çar Petro, De Bruijn'e daha önce hiçbir yabancıya nasip olmamış bir ayrıcalıktanımış ve Rusya'da ilgisini çeken her şeyinde fimlemesini yapabilmesi ve resmedebilmesi için izin vermiştir.

6 Önemli ölçüde geniş ve pek çok çarşısı olan bir köy (*Travels into Muscovy*, cilt. 2, 31)

7 Fransızca baskısı ikı cilt halinde 1718'yılında Amsterdam'da, İngilizce baskısı ise üç cilt halinde 1720 yılında Londra'da yayınlanmıştır.

8 J. van Gool, *Nieuwe Schouburg der Nederlandse Kunstenaars*, 2 Cilt. (Utrecht 1750-1752). Cilt. 1, 116.

9 Bu seyyahların birçoğu tüccar, elçilik üyesi ya da sadecemeraklarıdır. Bunlarınçoğukısa birziyaret için ödeme yapan, bazı notlar alan ve yıllar sonra doğru olmayan kayıtlarını yayınlayan yolculardı.

10 "Bu seyahatlere başladığımda aklımdaki tek düşüncemuhteşem anıtlıkların incelenmesinde olabildiğince yararlı olmaktı. Karşılaşanı uygunsuz davranmak zorunda bırakan bazı zorluklar ve bunların getirdiği rahatsızlıklar olduğu için bu tür bir beni daha da şevklendirdi. Çalışmama süslü bir hava vermek için, keyfiyet inbulunmadığı ve tamamiyla gerçekle bağlantılı olarak doğrulukları hiçbir biçimde sapmamayı kendime kural edindiğimi eklemeliyim" (*Travels into Muscovy*, Yazarın Önsözü). De Bruijn esersinde, doğru olmayan Persepoli tebitimelerini yayınlanmışolan iki seyyahtan bahsetmesine rağmen, diğerlerinin eserlerini kötüleyerek kendisinin anı önememekiçin bunlardan çokbahsetmemek konusunda hassas davranıyor; *Travels into Muscovy*, Yazarın Önsözü: "Onlarınkinin yerine kendi notlarını tavsiye etmekle ve diğerlerinin eserlerini kötüleyerek kendi seyahat notlarının başarısınıortayakarmakla suçlanmamak içindiğer yazarlar tarafından yapılan hatalarıgenişletmemeyi tercih ediyorum. Saduyu ve tecrübe sahibi kişiler, performanslarımızıkarşılaştırarak hangimizle ilgilenecekle rini bileceklerdir, buyüzdenben sadece farklılık gösterdiğim yazarların sayısızve görkemli haraberelerini doğru ve adil bir biçimde betimlemelerini yapabilmeleri için gerektiği kadar Persepolis'te kalmadıklarını eklemek istiyorum."

11 *Travels into Muscovy*, Yazarın Önsözü: "Kendimi hata yapmayan biri olarak görecek kadar kibirli değilim, bu yüzden çalışmam hakkında eskıçağ uygarlıkları konusunda işinin ehli karar mercileriyle iletişimlararakönlemler aldım."

12 Bazı antikaları yerinden çıkarmak için İranlı bir taş kesici bile kiralamışsır (*Travels into Muscovy*); ancakbundansonra bileteların sertliği yüzünden bu işin zorluğu bir kez daha ortaya çıkmışır. De Bruijn değişikmillerlerdengelen birçok kişininPers kralına hediye sunmasını gösteren ünlü röliyefleri içeren Apadana Merdivenleri'nden birfigürü kendi kesmeye çalışmışır. Ne yazık ki, bir kaç günlük çalışmadan sonra 1 6 parçaya bölünmüştür. De Bruijn yine de bu parçaları birleştirebilmiş ve figürü Hollanda'ya göndermiştir. *Travels into Muscovy*, cilt. II, 24: "Elde etmeye çalıştığını emel parça ana merdiveni oluşturan kıyadan ayrılmış bir taşa kazınmıştı. Taş kalın olduğundan, zaman içinde sabırla küçük çentiklerle kenyarak ana figürü ondan ayırabileceğimi zannettim, ancakbütündikkatime rağmen parça üçe bölündü. Ben yine de elimden gelen en iyi şekilde parçaları yeniden birleştirdim..."

13 Apadana Merdivenleri'nden bir figür Witsen'e verilmiş tir "banaverdiğiborçlara karşılıkbir teşekkürolarak" (*Travels into Muscovy*, Cilt II, 24). Üzerinde karakterler bulunan bir taş, onu ender bulunan eşyalar dolabında bulunduran Brunswick-Lunenbourg dükü majesteleri Anthony Ulrick'e hediye edilmiştir (*Travels into Muscovy*, Yazarın Önsözü). Hatta Uffenbach'a göre, De Bruijn yaşamını devamettirebilmek için bazı eşyaları satmak zorunda kalmıştır; Z.C. von Uffenbach, *Merkwürdige Reisen durch Niedersachsen, Holland und Engelland*, 3 Cilt. (Ulm 1754)Cilt III, 674.

14 Yayınların tam listesi için Lettres deCritique, XXII-XXIV'e bakınız. De Bruijn Uffenbach tarafından, büyük olasılıkla şöhreti onu her yönden aşırı gururlu (kendini beğenmiş) birı halinegetirdi şeklinde tanımlanmıştır; Z.C. von Uffenbach, *Merkwürdige Reisen durch Niedersachsen, Holland und Engelland*, 3 Cilt (Ulm 1754), Cilt II, 389-390).

15 Hayatı boyunca Cuper 5.000'den fazla mektup yazmıştır ve bu mektupların birçoğu günümüzde Hague'deki Koninklijke Bibliotheek (KB)'de bulunmaktadır.

16 Cuper daha önce de De Bruijn ile yazışmıştır. Seyyaha gönderdiği ilk mektubu ilgili tarihini taşımaktadır (KB Verz. Cuper 72 G 19, 15/25 June 1698). De Bruijn Kıbrıs'a özgü temel karakterleri deşifre etme konusunda Cuper'dan yardım istemişti; fakat Cuper ona yardım edebilecek yetkinlikte değildi.

17 KB Verz. Cuper 72 G 19 • A. Hotz, "Over albeeldingen vanPersepolis, Palmyra doorNederlanders(Philip Angel — Jan Jansz. Struys — Herbert de Jager — Cornelis de Bruijn — G. Hofsted vanEssen)", *Oud Holland* 29 (1911) 9.

18 KB Verz. Cuper Be 56 : 7 Ağustos1711

19 J.F. Gebhard, *Het leven van Mr. Nicolaas Cornelisz. Witsen (1641-1717)*, 2 Cilt. (Utrecht 1881-1882), Cilt. 2, 151. O aynı zamanda Chardin'in sözlü betimlemesinin Hollandalı seyyahtan daha iyi olduğunu düşünmektedir.

20 De Bruijn'den Cuper'a, 29 Aralık 1712-KB Verz. Cuper R 676 • A. Hotz, "Over albeeldingen van Persepolis, Palmyra door Nederlanders (Philip Angel — Jan Jansz. Struys — Herbert de Jager — Cornelis de Bruijn — G. Hofsted vanEssen)", *Oud Holland* 29 (1911),7.

21 KB Verz. Cuper Be 68b • A. Hotz, "Over albeeldingen van Persepolis, Palmyra door Nederlanders (Philip Angel — Jan Jansz, Struys — Herbert de Jager — Cornelis de Bruijn — G. Hulsted van Essen)", *Oud Holland* 29 (1911), 196 (f. De Bruijn'in Kaempfer'in resimlerini eleştirileri için bkz. İbidem 40.

22 *Travels into Muscovy*, cilt. II, 198-199: "Ya bunun gibi eskıçağa ait kalıntılar hakkında yeterli bilgilerin olmamasından ve teslak çizmedeki yeteneksizliklerinden ya da bu yapının temasi üstüne yeterli zamanı harcadıklarını düşünmelerinden dolayı antikaları olduklarından farklıbir şekilde göstererek ya da daha sonra düzeltemeyecekleri hatalı çizimlerden memnun olarak ve son olarak da kendisi çizemeyen bunu da yazılarında ve yaltırğımız sohbette doğrulayan Sir John Chardin'in durumunda olduğu gibi; paralı tasarımcılar çalıştırarak kendilerini bu uzmanlık alanında doğru olmayan bir biçimde aklama girişimlerinikle bulunan kişilerin olduğunu keşfettim." Hollandaca versiyonunda kiralanan ressamların pek de istekli olmamaları gerçeğinden bahsedilıyor.

23 Örneğin *Travels into Muscovy*, Cilt II, 204: "Aynı şekilde bu beyefendi (başka bir deyişle Chardin) 65 plakasında üç gladyatörün, hepsi aynı durumda bulunan birçok değişik hayvanla karşı karşıya gelmesini betimlemiştir, fakat bunları benim i 30 ve 146. plakalarımla karşılaştıran herhangi biri orijinalleriyle arasındahiçbir benzerlik olmadığı sonucuna varabilir. Bu gladyatörlerden birkaçı Persepolis'te görülebilir; bunlardan bin tek boyınuzlu bir boğayla karşı karşıya geliyor ve iki sütunun yanından sağeliyle boğayı hançerliyor. Aynı şekilde, karşılaştığı kanatlı ya da tek boynuzlu bir aslanı yelesinden yakalamışolan başka bir gladyatör bulunuyor. Onları hayvanlarla birlikte ve savaşçıların değişikdurumlarıyla 14. ve 21. sayfalar arasında betimlediğim şekliyle, sonuncusunun bacaklarından aşağısı görülebilir, diğerleri de dizlerine kadar toprağa gömülüolarakbulunmaktadır."

24 De Bruijn, Chardin'i aynı zamanda sarayın (hazı bölümlerinin) ölçülerinityanlış vermekle de itham etmiştir.

25 Kaempfer'in Nakş-ı Rustem (Rüstem'in Resmi) resimlerinde, *Travels into Muscovy*, 208: Kraliyet mezarlarını temsil eden bu plakaların ilki, 117. sayfada, oldukça dikkatsizdir ve orijinallerden birçok ayrıntıdafarklılıklıgöstermektedir.

26 *Travels into Muscovy/Remarks*, Cilt II, 208: "Bu seyahatlerin yazarı önsözünde, kitabının yayınlanmasından önce üstesinden gelmek zorunda kaldığı birçok zorluğun yanı sıra kendisinin yerinde veolabildiğince doğruçizdiğiorijinal desenlerin çok kötu birşekilde kopyalayangravürcülerin bilgisizliği kadar hiçbir konunun kendisinde bu kadar büyük birhuzursuzluk yaratmadığını ifadeediyor ve eğer bu tabakalar bazı konuların aydınlatılması için tamamiyla gerekli olmasaydı kendisininiyiye karası olarak nitelendirdiği tabakaları çalışmasına koymayacağı nda ekliyor."

27 *Travels into Muscovy/Remarks*, Cilt II, 211: "Bu hataların, tabiatları emirlere uymak ve kendilerine verilen çizimlerin planlarını çizmek nian gravürcilerin yeteneksizliğine ve büyük ihmalkarlıklarına yüklenmesi olasılık dışı görünüyor."

28 *Travels into Muscovy/Remarks*, Cilt II, 210: "Onun (başka bir ifadeyle Kaempfer'in)karakterlerinin plakası (sayfa 333), benim plakamla (sayfa 126) hiç örtüşmemektedir ve aynı amaçla yapılmalarına karşın karakterler düzensizdir. Kaempfer orda olmaması gereken bazı karakterleri plakanıniçine koymuştur." De Bruijn çalışmasının savunmasını, kendisinin bir ressam olarak Persepolis haraberelerini doğru birşekilde resmetmesinden dolayı, raporunun Chardin'in ve Kaempfer'in raporlarından daha güvenilir olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirterek sonlandırmıştır. (*Travels into Muscovy/Remarks*, Cilt II, 214): "Bu yüzden ben, Persepolis'in antikalarını tamamıyla gün yüzüne çıkaran ve 2000 yıllık bir aradan sonra sanatın kurallarından sapmadan, hem onları nakledişimle hem de orijinallerine saygı göstererek plakaları denetimim altında olabildiğince adil ve doğru kazıyarak kendimi onlara hak etliklerini geri veren ilk kişi olarak ifade etmeye cesaret edebiliyorum. Buyüzden sanat ve bozulmamış gerçekli merakllarının övgülerini hak etti ğimi düşünüyorum."

"BEN EVRENDE HERHANGİ BİR AMAÇ SEZEMİYORUM"

TANRI VAR MI?

BERTRAND RUSSELL

Bundan 40 yıl önce 98 yaşında ölen Bertrand Russell, 20. yüzyıla damgasını vurmuş gerçek bir özgür-düşünürdü. Felsefe ve dinbilimde olduğu kadar siyasette de her şeyi sorgulama yanlısıydı. Birçok yapıtı dilimize çevrilmiş olmakla birlikte, bu denemesi ilk kez Türkçeye aktarılarak yayımlanmaktadır. Çevirisini sunduğumuz bu yazı Illustrated Magazine *tarafından 1952'de yazara ısmarlanmış; ama yayımlanmamıştır.*

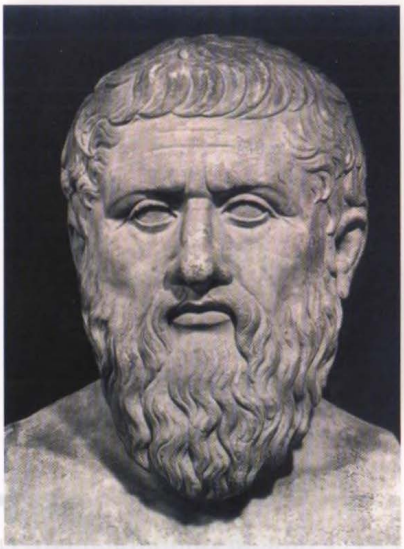

Bertrand Russell Trafalgar Square'de konuşmasına hazırlanıyor.

ÇEVİREN: METE TUNÇAY

Bir Tanrı olup olmadığı sorusuna, farklı topluluklar ve farklı bireyler, farklı nedenlerle yanıtlar vermişlerdir. İnsanlığın çok büyük çoğunluğu, kendi toplumlarındaki egemen kanıyı paylaşır. Tarihini bildiğimiz en eski zamanlarda, herkes birçok tanrıya birden inanıyordu. Tek bir tanrı olduğuna ilk inananlar, Yahudilerdi. On Emir'in ilkine, yeniyken, uymaları çok zordu; çünkü Yahudiler Baal ve Aştarot'un, Dagon ve Moloh'un ve diğerlerinin gerçek tanrılar olduklarına inanıyorlardı; ama Yahudilerin düşmanlarına yardım ettikleri için bunlar kötüydüler. Bu, tanrıların kötü oldukları inanışından var olmadıkları inanışına geçmek zor oldu. IV. Antiokhos zamanında, Yahudileri Yunanlaştırmak için güçlü bir girişim yapılmıştı. Antiokhos onlara domuz yemelerini, sünnetten vazgeçmelerini ve yıkanmalarını buyurmuştu. Kudüs'teki Yahudilerin çoğu buna boyun eğdi; ama taşrada direniş daha inatçıydı ve Makkabee'lerin önderliğinde, Yahudiler en sonunda kendi inanç ve göreneklerini sürdürme haklarını elde ettiler. Antiokhos baskısının başlarında çok küçük bir ulusun yalnızca bir parçasının inancı olan tektanrıcılık; Hıristiyanlık, sonra da İslamiyet tarafından benimsendi ve Hindistan'ın batısındaki bütün dünyaya egemen oldu. Hindistan'ın doğusunda ise başarılı olmadı. Hinduizmin birçok tanrısı vardı; Budizmin ilkel biçiminde hiç tanrı yoktu; 11. yüzyıldan beri Konfüçyüsçülüğün de tanrısı yoktur. Fakat bir dinin gerçekliği dünyevi başarısıyla ölçülecekse, tektanrıcılıktan yana olmak çok güçlü bir konumdur; çünkü bu inanç, en büyük ordulara, en geniş donanmalara ve en zengin servetlere sahip olmuştur. Ama günümüzde bu konumun gücü daha az kesinlik taşıyor. Hıristiyan olmayan Japonya belasının yenildiği doğrudur. Fakat Hıristiyanlık şimdi de tanrıtanımaz Moskof sürülerinin tehlikesiyle karşı

Çağdaş felsefenin babası sayılan Fransız matematikçi, bilim adamı ve filozof René Descartes (1596-1650).

Frans Hals, yağlıboya 1649, Louvre.

Öğretmeni Sokrates ve öğrencisi Aristoteles ile birlikte Batı felsefesinin kurucularından Platon (İÖ 428/427-İÖ 348/347).

Ben burada, Tanrı'nın varlığını kanıtlamak için ileri sürülen felsefi savları bütün incelikleriyle sıralamaya kalkışmayacağım. Filozoflar arasında ağırlığını sürdüren yalnız bir tane sav olduğunu düşünüyorum. Bu da İlk Neden kanıtıdır: Olan her şeyin bir nedeni olduğuna göre, bütün dizinin başladığı bir İlk Neden olmalıdır.

karşıya, atom bombalarının tanrıcılıktan yana kesin bir kanıt oluşturmasını dileyebilmek de o kadar kolay değil.

Fakat dinleri değerlendirmekte bu siyaset ve coğrafya yöntemlerini kullanmaktan vazgeçelim; zaten eski Yunanlardan beri düşünen insanlar böyle yapmayı gitgide daha çok reddetmişlerdir. O zamandan bu yana, komşularının dinsel kanaatlerini edilgin bir biçimde benimsemekle yetinmeyen ve aklın ve felsefenin bu sorun hakkında ne söyleyebileceğini bilmeye çalışan insanlar olmuştur. Felsefenin icat edildiği, İyonya'nın ticaretle geçinen şehirlerinde, İÖ 6. yüzyılda özgür-düşünenler (tanrıtanımazlar) vardı. Çağdaş özgür-düşünenlere oranla onların işi kolaydı; çünkü Olimpos tanrıları şairane fantezi olarak ne denli çekici olsalar da, yardımsız aklın metafizik kullanımıyla pek savunulacak gibi değillerdi.

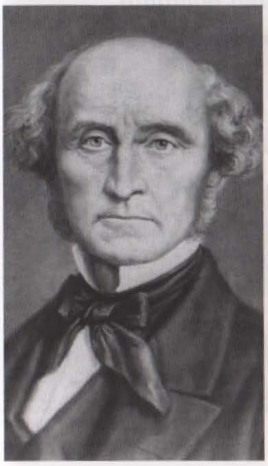
Onları sıradan halk (Hıristiyanlığın birçok öğesini borçlu olduğu) Orpheusçulukla, felsefeciler de Platon'la karşılıyordu — Yunanlar Platon'dan felsefi bir tektanrıcılık çıkarmışlardı; buysa, Yahudilerin siyasal ve ulusal tektanrıcılığından çok farklıydı. Yunan dünyası Hıristiyanlığa dönünce, yeni inancı Platoncu metafizikle birleştirdi ve böylelikle teoloji doğdu. Aziz Augustus zamanından günümüze değin, Katolik teologlar tek bir Tanrı'nın var olduğunun yardımsız akılla kanıtlanabileceğine inanmışlardır. Bu savı desteklemek için öne sürülen kanıtlara, 16. yüzyılda Aquino'lu Aziz Thomas son biçimini vermiştir. 17. yüzyılda çağdaş felsefe başladığında, Descartes ile Leibniz eski kanıtları biraz cilaladılar ve geniş ölçüde onların çabaları sayesinde, dindarlık düşünsel saygınlığını korudu. Fakat Locke, kendisi tam inançlı bir Hıristiyan olduğu halde, eski kanıtların kuramsal temelini yıktı ve onun izleyicilerinden birçoğu, özellikle Fransa'da tanrıtanımaz oldu. Ben burada, Tanrı'nın varlığını kanıtlamak için ileri sürülen felsefi savları bütün incelikleriyle sıralamaya kalkışmayacağım. Filozoflar arasında ağırlığını sürdüren yalnız bir tane sav olduğunu düşünüyorum. Bu da İlk Neden kanıtıdır: Olan her şeyin bir nedeni olduğuna göre, bütün dizinin başladığı bir İlk Neden olmalıdır. Ama bu kanıtın da, fil ve kaplumbağa savıyla aynı kusuru vardır. Doğru olup olmadığını bilmem, ama derler ki, yeryüzünün bir filin sırtında durduğuna inanan bir Hindu düşünürü varmış. Filin neye bastığı sorulunca, bir kaplumbağaya demiş. Kaplumbağanın nerede durduğu sorulunca da, "Ben sıkıldım," demiş,

tılış olduğu ileri sürülmektedir. Fakat onlar da, bu varsayımın sorunu daha anlaşılır kıldığını göstermeye hiç kalkışmıyorlar.

Çoğu Protestan teolog artık bir Üstün Varlık'ın var olduğu hakkındaki skolastik kanıtları yadsıyarak, bana hiç de düzgün gelmeyen yeni kanıtlar savunuyor. Skolastik kanıtlar gerçek düşünme çabalarıydı ve yaptıkları uslamlamalar sağlam olsaydı, eriştikleri sonucun doğruluğunu ispatlamış olurdu. Modernistlerin yeğlediği yeni kanıtlarsa bulanıktır ve Modernistler onları kesinleştirmek için yapılan her çabayı aşağılamayla reddediyorlar. Artık zihne değil, yüreğe çağrı yapılıyor. Yeni

En çok tutulan kanıtlardan biri, evrimden getirilmektedir. Dünya bir zamanlar cansızdı; yaşam başlayınca da, ilk canlılar yeşil yosunlu/balçıktan ve ilginç olmaktan uzak diğer şeylerden ibaretti. Evrim boyunca gelişerek bitkiler, hayvanlar ve nihayet İNSAN ortaya çıktı.

Tarihte bilinen en kötü adamlardan birçoğu da inançlılardandı. Bunun sayısız örneği arasından, belki VIII. Henry (1491-1547)'nin tipik olduğu söylenebilir.

John Stuart Mill (1807-1873). Mill yararcı felsefeye insani bir boyut kazandırmaya çalışmıştır; mantık, siyasal iktisat, estetik ve siyaset kuramı alanlarında yapıtlar üretmiş ve toplumsal reform önerileriyle dikkat çekmiştir.

"konuyu değiştirsek." Bu öykü İlk Neden kanıtının yetersiz niteliğini ortaya koyuyor. Böyle olmakla birlikte, bazı ultra-modern fizik kuramlarında, doğa süreçlerinin zaman içinde geriye izlenince, ani bir başlangıcı olması gerektiği ve bunun ilahi yarakanıtları yadsıyanların mantıksız oldukları değil, derin duygu ve maneviyattan yoksun bulundukları savunuluyor. Yine de, bu modern kanıtları inceleyerek, gerçekten kanıtladıkları bir şey olup olmadığına bakalım.

En çok tutulan kanıtlardan biri, evrimden getirilmektedir. Dünya bir zamanlar cansızdı; yaşam başlayınca da, ilk canlılar yeşil yosunlu/balçıktan ve ilginç olmaktan uzak diğer şeylerden ibaretti. Evrim boyunca gelişerek bitkiler, hayvanlar ve nihayet İNSAN ortaya çıktı. Teologlar bizden şuna güvenmemizi istiyorlar: İnsan öylesine görkemli bir Varlıktır ki pekâlâ o upuzun nebula ve balçık çağları onun ortaya çıkmasının bir prelüdü sayılabilir. Teologların tanıdıkları insanlar bakımından şanslı oldukları kanısındayım. Hitler'e ya da (toplama kampı) Belsen'in Canavarı'na hak ettikleri önemi vermiş gibi gelmiyorlar bana. Tümerkli güç (kadir-i mutlak) kullanabileceği bütün o zaman boyunca, milyonlarca yıl evrimden sonra bu adamlara erişmeye değeceğini düşünmüşse, söz konusu ahlaki ve bedii (estetik) beğeninin bir tuhaf olduğunu söylemek isterim. Herhalde, evrimin gelecek sürecinin daha çok kendilerine benzeyen insanlar ve daha az sayıda Hitler'e benzeyen insanlar üreteceği teologların umurundadır. Böyle umalım. Fakat biz bu umudu beslerken, deneyim alanından çıkıyor ve tarihin şimdiye değin desteklemediği bir iyimserliğe sığınıyoruz.

Bu evrimci iyimserliğe başka itirazlar da yapılır. Gezegenimizdeki yaşamın sonsuza kadar sürmeyeceğine inanmak için her türlü sebep vardır; dolayısıyla, dünya tarihi sürecine dayalı her iyimserlik geçici ve kapsamı sınırlı olmak zorundadır. Evrenin başka bir yerinde de yaşam olabilir; ama varsa, onun hakkında hiçbir şey bilmiyoruz ve o canlıların Hitler'dense erdemli teologlara daha çok benzediğini varsaymamız için herhangi bir sebebimiz bulunmamaktadır. Yeryüzü evrenin çok minik bir köşesidir. Güneş sisteminin küçük bir parçasıdır. Güneş sistemi de Samanyolu'nun küçük bir parçasıdır. Samanyolu ise, çağdaş teleskoplarla görülen milyonlarca galaksiden küçük bir parçadır. Evrenin bu önemsiz köşesinde iki uzun cansız çağ arasında kısacık bir dönem bulunuyor. Bu kısacık arada, insanı içeren çok daha küçük bir dönem yaşanıyor. Eğer gerçekten insan evrenin amacı ise, önsözü biraz fazla uzun kaçmış demektir. İnsanın aklına, sonundaki minicik bir noktaya varıncaya kadar, hiç de ilgi çekici olmayan uzun bir öykü anlatan yavan bir ihtiyar geliyor. Ama teologların böyle bir benzetmeyi kaldıracak ölçüde uygun bir sofuluk gösterebileceklerini sanmam.

Teologların her zamanki kusurlarından biri, bizim gezegenimizin önemini abartmaları olmuştur. Göklerin yeryüzünün çevresinde döndüğünün sanıldığı, Kopernikos öncesi günlerde bu yeterince doğaldı. Fakat Kopernikos'tan beri, hele çok uzak yörelerin çağdaş keşiflerle öğrenildiği günümüzde, yeryüzüyle böylesine

ilgilenmek biraz taşralılık oluyor. Evrenin bir Yaratıcısı olsaydı, bizim küçük köşemize özel bir ilgi gösterdiğini varsaymak pek akla yakın olmazdı. Öyle ilgileniyorsa da, O'nun değerleri bizimkilerden çok farklı olmalı; çünkü evrenin uçsuz bucaksız yörelerinde yaşam olanaksızdır.

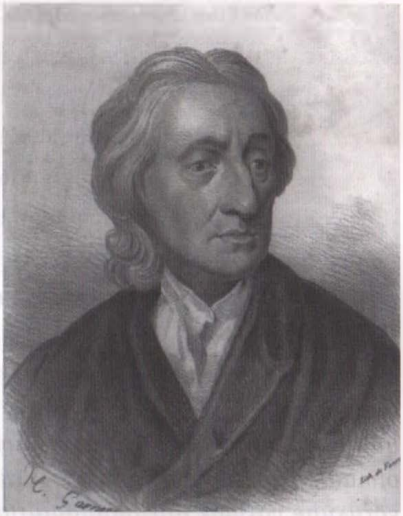
Tanrı inancı için, William James'in popüler hale getirdiği bir de ahlaki kanıt vardır. Buna göre; Tanrı'ya inanmalıyız, yoksa iyi davranmayız. Bu kanıta karşı ilk ve en büyük karşı çıkış, bunun bir Tanrı'nın olduğunu değil; ancak siyasetçilerin ve eğitimcilerin insanları onun var olduğuna inandırmaları gerektiğini göstermesidir. Böyle yapılıp yapılmaması gerektiği ise teolojik değil, politik bir sorundur. Çocuklara bayrağa saygı göstermelerinin öğretilmesi gerektiğini anlatan kanıtlarla aynı türdendir. Sahici bir din duygusu olan hiç kimse, Tanrı'ya inanmanın faydalı olduğu görüşüyle yetinmez; çünkü gerçekten bir Tanrı olup olmadığını bilmek ister. İki sorunun aynı olduğunu iddia etmek saçmadır. Çocuk yuvasında Noel Baba'ya inanmak faydalıdır; fakat erişkinler bunun Noel Baba'nın gerçekliğini kanıtladığını düşünmezler.

Biz siyasetle ilgilenmediğimize göre, bu kadarının ahlaki kanıtı çürütmeye yettiğini söyleyebiliriz; ama belki bu konu biraz daha kurcalanmaya değer. Bir kere, Tanrı'ya inanmanın, O'na yakıştırılan hayırlı ahlak etkileri olduğu çok şüphelidir. Tarihte bilinen en iyi adamlardan birçoğu inançsızdı. Bir örnek olarak, John Stuart Mill gösterilebilir. Tarihte bilinen en kötü adamlardan birçoğu da inançlılardandı. Bunun sayısız örneği arasından, belki VIII. Henry'nin tipik olduğu söylenebilir.

Bu her neyse, hükümetlerin birtakım görüşleri doğru oldukları için değil de, yararlı olmalarından ötürü desteklemesi her zaman felaket getirmiştir. Öyle yapılınca, karşısavları bastırmak için bir sansür kurmak zorunlu olur; "tehlikeli düşünceler"e kapılmamaları için gençlerin düşünmelerini engellemenin akıllıca bir iş olacağına hükmedilir. Bu gibi uygulamalar Sovyet Rusya'daki gibi dine karşı kullanıldığında, teologlar onların kötü olduklarını görürler; ama onlar teologların iyi saydıkları şeylerden yana kullandıklarında da kötüdürler. Düşünce özgürlüğü ve kanıta önem verme alışkanlığı, şu ya da bu teolojik dogmaya inanmaktan çok daha büyük bir ahlaki önem taşıyan konulardır. Bütün bu nedenlerle, teolojik inançların doğruluklarına bakılmaksızın faydalı olmalarından ötürü tutulması onaylanamaz.

Aynı kanıtın birçok kişiye çekici gelen daha basit ve daha safdilce bir biçimi de vardır. İnsanlar bize, dinin avuntuları olmayaydı katlanamayacakları kadar mutsuz olacaklarını söylerler. Doğru olduğu kadarıyla, bu bir korkaklık savıdır. Bilinçli olarak uydurma bir ahmak cennetinde yaşamayı seçen, ancak bir korkak olabilir. Bir adam karısının sadakatsizliğinden kuşkulanıyorsa, kanıtlara gözlerini kapaması, bizi onun hakkında daha iyi düşündürmez. Bir konuda kanıtları görmezlikten gelmenin aşağılanası bir şey sayılıp, bir başkasında hayran olunası bulunmasını anlamıyorum. Bu bir yana, dinin bireysel mutluluğa katkısı pek çok abartılmaktadır. Mutlu olup olmamamız birçok etkene bağlıdır. Çoğu insan sağlıklı olmak ve yeterli beslenmek ihtiyacındadır. İçinde yaşadıkları toplumsal ortamın kendileri hakkında iyi düşünmesine ve yakınlarının sevgisine ihtiyaçları vardır. Sadece bedeni sağlığa değil, akıl sağlığına da ihtiyaç duyarlar. Bütün bunlar olunca, çoğu insan teolojileri ne olursa olsun mutlu olurlar. Onlar olmayınca da, çoğu insan teolojileri ne olursa olsun mutsuz olurlar. Tanıdığım bütün insanları düşününce, ortalama olarak, dinsel inançları olanların olmayanlardan daha mutlu olduklarını sanmıyorum.

Kendi inançlarıma gelince, ben evrende herhangi bir amaç sezemiyorum, sezmeye çalışmak da istemiyorum. Evrenin evriminin Yaratıcı'yı hoşnut edecek bir son-amaca doğru yavaş yavaş ilerlediğini hayal edenler, (çoğu kere kendileri bunu kavramazlar ama) mantıksal olarak Yaratıcı'nın tümerkli (kadir-i mutlak) olmadığı, yok tümerkli ise araçlarla hiç uğraşmadan amacı buyurmuş olabileceği görüşüne varmak durumundadırlar. Ben evrenin yöneldiği herhangi bir son-amaç görmüyorum. Fizikçilere göre, enerji dağılımı yavaş yavaş eşitlenecek, eşitlendikçe de daha yararsız hale gelecektir.

Bilgi kuramı ve siyaset felsefesi alanlarındaki yapıtlarıyla tanınan İngiliz filozof John Locke (1632-1704).

Aziz okuyucum, ben sizin inançlarınızın ne olduğunu bilmiyorum; fakat onlar ne olursa olsunlar, teslim etmelisiniz ki, insanlığın onda dokuzunun inandıklarının onda dokuzu baştanbaşa akıldışıdır. Söz konusu inançlar, elbette sizin tutmadıklarınızdır.

Gitgide, yaşam ve ışık gibi bizim ilginç ya da hoş bulduğumuz her şey yok olacaktır- en azından bize öyle diyorlar. Evren içinde tek bir oyun temsili yapılıp perde kapandıktan sonra, yıkılıncaya kadar soğuk ve boş bırakılan bir tiyatro binası gibidir. Böyle olacağını kesinlikle söylemek istemiyorum. Bunu söyleyebilmek için şimdi sahip olduğumuzdan daha fazla bilgimiz olması gerekirdi. Ben sadece, şimdiki kanıtlara göre olasılık taşıyan şeyi söylüyorum. Evrensel bir amaç olmadığını dogmatikçe ileri sürmeyeceğim; ama olduğuna dair en ufak bir belirti bulunmadığını söyleyeceğim.

Şunu da ekleyeceğim ki, bir amaç varsa ve bu amaç bir tümerkli Yaratıcı'nın amacıysa, o zaman o cikerek yaşamaya devam eden, işte bu modası geçmiş siyasal sisteme uygun bir psikolojidir.

Evet, bir de yaratıcılığın modernist biçimi vardır; buna göre Tanrı tümerkli değildir, büyük güçlüklere karşın elinden geleni yapmaktadır. Hıristiyanlar arasında yeni olmakla birlikte, bu düşünce tarihinde yeni değildir. Platon'da bulunmaktadır. Bu görüşün yanlışlığının kanıtlanabileceğini sanmıyorum. Söylenebilecek tek şey, ondan yana (doğru olması için) olumlu bir sebep bulunmadığıdır.

Birçok orta-yolcu kişi, verili dogmaların yanlışlığını kanıtlamak kuşkucuların göreviymiş gibi konuşuyor; oysa onların doğruluğunu kanıt-

Bir inanış yaygınsa, onda akla yatkın bir şeyler olmak gerektiğini düşünmek adettendir. Oysa tarihi incelemiş herhangi biri bunu kabul edemez. Vahşilerin hemen bütün inançları saçmadır. Eski uygarlıklarda hakkında olumlu bir şey söylenebilecek belki yüzde bir kadar bir şey vardır. Günümüzdeyse... Bu noktada dikkatli olmalıyım. Sovyet Rusya'da saçma inançlar bulunduğunu hepimiz biliyoruz. Protestansak, Katoliklerin arasında saçma inançlar olduğunu biliriz. Katoliksek, Protestanların arasında saçma inançlar olduğunu biliriz. Muhafazakâr Parti'densek, İşçi Partisi'ndeki boş inançlara şaşarız. Sosyalistsek, muhafazakârların her şeye kolayca inanmaları bize dehşet verir. Aziz okuyucum, ben

Kendi inançlarıma gelince, ben evrende herhangi bir amaç sezemiyorum, sezmeye çalışmak da istemiyorum. Evrenin evriminin Yaratıcı'yı hoşnut edecek bir son-amaca doğru yavaş yavaş ilerlediğini hayal edenler, (çoğu kere kendileri bunu kavramazlar ama) mantıksal olarak Yaratıcı'nın tümerkli (kadir-i mutlak) olmadığı, yok tümerkli ise araçlarla hiç uğraşmadan amacı buyurmuş olabileceği görüşüne varmak durumundadırlar.

Yaratıcı'nın, bize anlatıldığı gibi sevecen ve iyicil olmak şöyle dursun düşünülemeyecek kadar kötücül olması gerekir. Cinayet işleyen bir adam kötü bir kişi sayılır. Öyle bir şey varsa, tümerkli bir Tanrısal Varlık herkesi öldürmektedir. İsteyerek bir başkasına kanser bulaştıran bir adam bir düşman demektir. Fakat Yaratıcı, eğer varsa, her yıl binlerce kişiye bu amansız hastalığı bulaştırmaktadır. Çocuklarını iyi yetiştirecek bilgisi ve gücü olan bir adam, onları kötü yaparsa, ona nefretle bakılır. Fakat Tanrı, eğer varsa, çocuklarının pek çoğu için böyle yapmaktadır. Eleştirilmesi küfre düşmek olacak tümerkli bir Tanrı kavramının tamamı, zaten ancak hükümdarların kaprisli zalimliklerine karşın kölelerinin yaltaklanmalarından hazzeden Doğu despotluklarında ortaya çıkmış olabilirdi. Orta-yolcu; teolojide ge-

lamak elbette dogmacılara düşer. Ben şimdi desem ki Dünya ile Mars arasında, Güneş'in çevresinde eliptik bir yörüngede dönen porselen bir çay demliği vardır. Bu demliğin en güçlü teleskoplarla bile görülemeyecek kadar küçük olduğunu eklesem hiç kimse benim bu savımın yanlışlığını kanıtlayamaz. Fakat sözüme devamla, savımın yanlışlığı kanıtlanamadığına göre, ondan kuşkulanmanın insan aklı için katlanılmaz bir küstahlık olduğunu ileri sürsem herkes haklı olarak benim saçmaladığıma hükmeder. Fakat çay demliğinin varlığı en eski kitaplarda onaylanıyor, her pazar günü kutsal gerçek diye öğretiliyor ve okullarda çocukların zihinlerine sokuluyorsa onun var oluşundan kuşkulanmak bir eksantriklik belirtisi sayılacak, kuşkucu aydınlanmış bir çağda psikiyatra, daha eski bir dönemdeyse engizisyona gönderilecektir.

sizin inançlarınızın ne olduğunu bilmiyorum; fakat onlar ne olursa olsunlar, teslim etmelisiniz ki, insanlığın onda dokuzunun inandıklarının onda dokuzu baştanbaşa akıldışıdır. Söz konusu inançlar, elbette sizin tutmadıklarınızdır. Onun içindir ki, uzun zamandır doğru sayılan bir şeyin, hele bu görüş- bütün teolojik kanaatler gibi- ancak belli coğrafyalarda egemen olmuşsa, doğruluğundan kuşkulanmanın küstahlık olduğunu düşünmüyorum.

Vardığım sonuç şudur ki geleneksel teolojinin dogmalarından herhangi birine inanmak için sebep olmadığı gibi, onların doğru olmasını istemek için de sebep yoktur. İnsan doğa güçlerine boyun eğmek durumunda olmadığı ölçüde kendi kaderini yaratmakta özgürdür. Sorumluluk da onundur, olanak da.

ALİ EKREM ERKAL'IN YENİ KİTABI

"GİRİT BİZİM CANIMIZ..."

ZEKİ ARIKAN

Ali Ekrem Erkal, Ustazade Mehmet Yunus'un yazma Girit Tarihi*'ne ulaştı. Bu, 20. yüzyıl başlarında Girit tarihi üzerine yazılmış önemli bir eser olmakla birlikte yazma olarak kaldığı için pek üzerinde duran olmamıştır. Kitap, en eski çağlardan başlayarak Girit'in tarihinden söz etmekte, yapılan kazılar üzerine bilgi vermekte ve Osmanlıların fethine kadar olaylar anlatılmaktadır. Girit fetihnamelerini kullanmış olması önemli bir yeniliktir. Erkal'ın çalışma izlencesinde bu* Girit Tarihi*'nin yeni harflerle yayınlanması da var.*

Ali Ekrem Erkal, 1927 Söke doğumlu. Ailesi Girit kökenli. Mübadeleden önce gelip Türkiye'ye yerleşmişler. Ata yurduna duyduğu ilgi ve bağlılık, onu Girit üzerine yaşam boyu malzeme toplamaya sürüklemiş. Bugün elimizdeki eser bu ilgi ve merakın bir semeresi olarak görülüyor.[1] Kitabı gözden geçirmeden önce bu çalışkan ve üretken dost hakkında bir iki not düşmeyi gerekli görüyorum.

Ali Ekrem Erkal, aslında bir işadamı. İzmir'in Kemeraltı esnafının önde gelen sarraflarından. Ancak şimdi işini torunlarına devretmiş durumda. Yazıp çizmekle zamanını geçiriyor. Araştırma, bilgi belge toplama merakı onda ilk gençlik yıllarına kadar gidiyor. Sözgelimi, "Birleşmiş Milletler antlaşmasının prensiplerinin müdafaası uğrunda..." katıldığı Kore Savaşı sırasında, Ankara'dan başlayarak Kore'ye ayak bastığı tarihe ve yurda döndüğü güne kadar not tutmuş, fotoğraf üstüne fotoğraf çekmiş, bu zengin malzemeden ve anılarından yola çıkarak anılan savaşın belgesel bir tarihini yazmıştır.[2] Öte yandan 18. yüzyılın ortalarında İzmir'de, deniz kıyısında (*leb-i derya*) inşa edilen Kızlaragası Hanı, son yıllarda harap bir haldeydi. İssiz bir viraneye dönüşmüştü. Erkal, bu hanı ayağa kaldırmak için inanılmaz bir çaba harcadı. Bu hanın esnafını örgütledi. Yazışmalar, bürokratik boğuşmalar sonunda han restore edildi, ayağa kalktı. Bu restorasyona kimi eleştiriler yöneltildi. Restorasyonun aslına uygun olarak yapılmadığı yolundaydı bu eleştiriler... Erkal'ın belgeciliği burada da kendini gösterdi. Yıllarca derlediği, biriktirdiği yerli ve yabancı kaynaklardan yola çıkarak Kızlaragası Hanı'nın görsel malzemeyle desteklenmiş ayrıntılı bir tarihini yazdı.[3]

Son olarak üzerinde durduğu konu Girit oldu. Bu konuda ciltler tutacak bir malzemeye ulaştığını vurgulamak isterim. Öncelikle Ustazade Mehmet Yunus'un yazma *Girit Tarihi*'ne ulaştı. Bu, 20. yüzyıl başlarında Girit tarihi üzerine yazılmış önemli bir eser olmakla birlikte yazma olarak kaldığı için pek üzerinde duran olmamıştır. Kitap, en eski çağlardan başlayarak Girit'in tarihinden söz etmekte, yapılan kazılar üzerine bilgi vermekte ve Osmanlıların fethine kadar olaylar getirilmektedir. Girit fetihnamelerini kullanmış olması önemli bir yeniliktir. Erkal'ın çalışma izlencesinde bu *Girit Tarihi*'nin yeni harflerle yayınlanması da var.[4]

Bilindiği gibi Girit, geç bir tarihte Osmanlı egemenliği altına girdi (1669). Bütün adada bir egemenlik kurulması ancak 18. yüzyıl başlarında tamamlanabildi. Girit'in geç bir dönemde ele geçmesi, ilk yayılma dönemlerinde görüldüğünden farklı bir yapılaşmaya neden oldu. Açıkçası buraya Anadolu'dan ya da imparatorluğun başka yerlerinden pek fazla nüfus kaydırılmadı. Yerliler dillerini korudu. Yine yerli halk arasında özellikle Katolikler arasında İslamlaşma yayıldı. Prof. Dr. Nükhet Adıyekes ile Dr. Nuri Adıyeke'nin yaptığı araştırmalar, "*ihtida*" olayla-

Nargile içmekte olan Müslüman Giritliler.

Geleneksel Kültürüyle Türk Girit.

rının Girit'te yaygın biçimde devam ettiğini göstermektedir. İslamlaşan ahali arasında da daha çok Bektaşilik yayıldı. Giritliler mübadele ile Türkiye'ye geldikten sonra da uzun süre dillerini korudular. Sabahattin Ali "Gece Kordon'da teknelerin içinden ara sıra Giritli kayıkçıların Rumca konuşmaları"nın duyulduğunu yazar. Girit'te daha Tanzimat'tan önce başlayan huzursuzluklar giderek arkete geçmekte gecikmez. "Girit bizim canımız, feda olsun kanımız" söylemi günlerce yapılan mitinglerin ortak paydası olur. Aslında bu sözün kaynağı da Girit'ti. İşin ilginç yanı Anadolu'da en ufak kasabalarda bile yapılan gösterilere yerli Rumlar da katılıyor ve bu durum merkeze bildiriliyordu. Bu, ya ortak yaşama arzusundan kaynaklanıyor olabilir ya da Rumlar zorunlu olarak bu toplantılara katılıyordu!..

Girit'te tilki ve çakaldan daha büyük yırtıcı hayvan bulunmaması masalları etkilemiştir. Masallarda ayı, kurt gibi yırtıcı hayvanlar yer almaz, adanın yerel hayvanları olan yaban keçileri, tilkiler bulunur. Elbette devler de bu masallar içinde yerlerini alırlar, domuzlar da öyle. Erkal, bu masalların önemli bir bölümünü babaannesinden derlemiştir.

tar. Aslında böyle bir çatışma adadaki Ortodoks Rumlarla Katolikler arasında da vardı. Adaya verilen ayrıcalıklar huzursuzluğu gidermez. Birçok Müslüman Giritli çareyi Anadolu'ya göç etmekte bulur. Bu acı olayların öyküsünü de Ayvalıklı yazar Ahmet Yorulmaz'a borçluyuz.

Girit'in Yunanistan'a katılmasıyla II. Meşrutiyet'in duyarlı kamuoyu hareketle Erkal, bu 3. cildi toplumsal yapıya ayırmış. Girit Müslüman toplumunun kültürü adada çeşitli etkiler altında oluşan birkaç yüzyıllık bir birikimi olan maniler, türkü ve şiirler Anadolu'ya kadar uzanmıştır. Unutmamak gerekir ki Girit Müslüman cemaatinin gelenekleri, sözlü kültürü vb. adanın yerli Hıristiyanlarınki kadar zengindir. Girit Müslümanlarının kültürü, imparatorluğun resmi inanışı olan Sünni İslam geleneğinden beslenmekte, Anadolu Bektaşiliğinden güç almakta ve adanın yerli Hıristiyan birikiminden de etkilenmektedir.[6]

Erkal, derlemelerin kaynaklarını titizlikle göstermektedir. Sözgelimi Girit manilerini öğretmen Maria Liudhaki Yerepetra 20.04.1933 tarihinde derlemiştir. Kimi manileri İzmir ve Ayvalık'tan Maria Tsirimonaki derlemişler. Manilerin Grekçe asılları yanında Erkal tarafından yapılmış olan Türkçe çevirileri de verilmektedir. Maniler içinde Türkçe sözcüklerin varlığı da görülmekte ve bunlar topluca bir liste halinde gösterilmektedir. Bu maniler içinde Bektaşiliği çağrıştıran dizelere de rastlıyoruz:

"Tek ağaç, altın ağaç, on iki dalı var,
Tarikatı görmeyen dünyayı
anlamaz."

İster Girit'ten ister Giritli Müslümanların Türkiye'de yerleştiği yerlerden derlenmiş olsun, bu maniler zengin bir dünya görüşünün, sosyal, ekonomik ve kültürel yaşamın, aşkın, insan sevgisinin verimleri olarak görülmektedir. Sevgilinin güzelliğini dile getiren dizeler pek çok. Sözgelimi:

"Gözlerim böylesine bir sarışın
görmedi

Kapnoviomihaniki Eteria Kosmos, Naim Fehimakis Naim Fehimakis'in Tütün Fabrikası'nın Satış Merkezi. Kandiye 1919.

Geleneksel Kültürüyle Türk Girit.

Böylesine tatlı, güzel ve hoş yürüyüşlü."

Kimi zaman Girit'in üç büyük kenti bu güzellik bağlamında harmanlanır:

"Sen güllerin gülü Resmoluların
bahar çiçeğisin,
Kandiyelilerin karanfili, Hanyalıların
menekşesisin."

İzmir ve Ayvalık'tan derlenen bir manının şu sözü: "Eşeğe eğer vurulsa da eşek eşektir" bize Ziya Paşa'nın ünlü dizesini anımsatmıyor mu?

Kimi zaman manîler kaderci bir anlayışı da yansıtır:

"Dünya dertlerle karmakarışıktır
Halinden memnun kimse henüz
doğmamıştır"

Eser, kırsal kesimde eğlence ve dans, çeşitli konular, çocuk şarkı ve tekerlemeleriyle devam etmektedir. Bektaşi nefeslerini ise Sökeli Şehriban Kerte (Nurakena)'den yazarın kendisi derlemiştir.

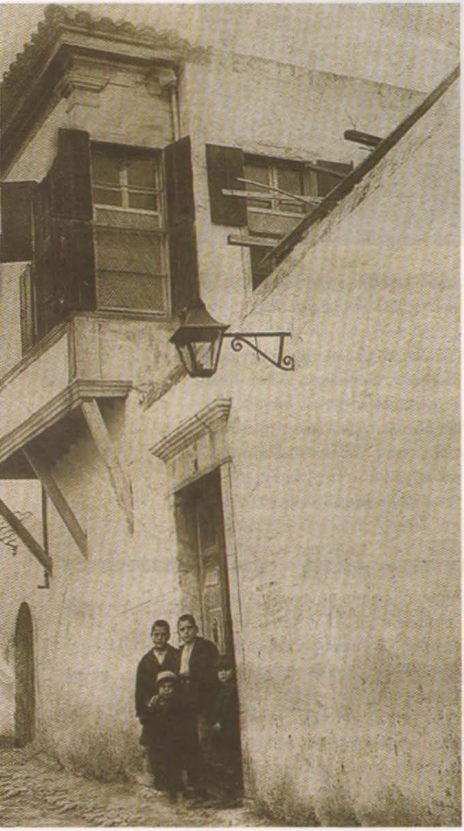
Girit Müslüman cemaatinin dikkate değer edebiyat örneklerinden biri de masallardır. Adanın faunası masallar için belirleyici olmuş. Sözgelimi Girit'te tilki ve çakaldan daha büyük yırtıcı hayvan bulunmaması Girit masallarını da etkilemiştir. Nitekim bu masallarda ayı, kurt gibi yırtıcı hayvanlar yer almaz. Masallarda genel olarak adanın yerel hayvanları olan yaban keçileri, tilkiler bulunur. Elbette devler de bu masallar içinde yerlerini alırlar. Domuzlar da öyle. Erkal, bu masalların önemli bir bölümünü babaannesinden (Kübra Fehimakena Erkal) derlemiştir. Bir masalı da Söke'den Hasan Tuntaş'ın çabalarıyla kuzeninden elde edebilmiştir. Sonuncusu olan "Kaderim"i de Işık Hanım, babaannesi Kübra Hanım'dan derlemiştir.

Bunların dışında Girit'in onca masalları ne yazık ki ora insanlarının belleğinden silinip gitmiştir. Benim, içinde devlerle ilgili olanı dikkatimi çekti. Devlerin "Burada insan kokusu var, burada insan kokusu var" diye söylenmeleri (s.114) bana çocukluğumda dinlediğim masallardaki bir motifi anımsattı. Komşumuz Şefika Baci'dan dinlediğim, sonra çocuklarıma da anlattığım masalların birinde ateş almak için çaresiz devler ülkesine giden kızı, yarı uykulu fark eden dev, karısına "Yâd adam kokusu geliyor" diye söylenir. Ama devin karısı iyi niyetlidir. Elindeki kepçeyi "Geber de yat!" diyerek devin başına vurur. Kıza, ateşi verir ve selametler. Ama bu ateş bir süre sonra devin felaketini hazırlayacaktır... Evet, Girit neresi, Erzincan'ın bilmem hangi ilçesinin kuş uçmaz kervan geçmez köyü neresi? Yine bu köyde hâlâ yaşayan Aramice sözcüklerin işi ne acaba? İnsanlığın serüvenini anlamak hiç de kolay bir şey değil.

Fıkralar, anekdotlarla kitap daha da çekici hale geliyor. Gazel, türkü ve destanlarla devam ediyor. Bunlar önemli ölçüde gazanamelerden derlenmiştir.[7] Doğrudan doğruya divan edebiyatı örneğinde Türkçe şiir yazan şairlerle de ilgili örnekler var.

Erkal, Giritli kimliğinin ayrıntılarına da giriyor. Girit'te kim kimdir? Sorusunun yanıtını arıyor. Girit'te 827 tarihinden 961 yılına kadar devam eden Arap egemenliğini temsil edenleri Serakenler olarak nitelendiriyor. Bu, Avrupalıların yalnız Araplara değil Türkler de dahil çeşitli İslam unsurlarına verdikleri addır. Kökeni konusunda, değişik görüşler var. Belki Şark'tan gelen Şark'a mensup anlamına da gelmektedir.

Bizans İmparatorluğu, Girit'i geri alınca buradaki Müslüman halkı zorla Hıristiyanlaştırmış, Hıristiyanlığı kabul etmeyenler ya kaçarak adadan ayrılmış, geri kalanlar da adanın çeşitli yerlerine yerleştirilmiştir. Bunlardan 4.000 kişi kadarı İda Dağı'nın batı etekleriyle Resmo ve Milopatamu'nun güneyinde kalan Amari'nin çevresine yerleştirildi. Bunlara Abadyotlar, ülkelerine de Abadya adı verilmiş...

Girit'te bir Müslüman mahallesinden görüntü 1916.

Gelenekael Kültürüyle Türk Girit.

Hanya'nın fethi sırasında (1645) hizmet eden Cezayirli fatihler, beyaz burma sarık giydiklerinden bunlara Burma denilmiş. Daha sonra bu sözden sünnetli (Müslüman) anlamı çıkmış. Adanın fethi sırasında İslamlığı kabul eden yerlilerden oluşan yeniçerilere Yerliyan denildi. Bunlara Giritli Hıristiyanlar *Vallahas* diyorlardı.

Mehmed Ali Paşa'nın yönetiminde bulunduğu sırada (1821-1860) Mısır'dan Girit'e birçok aile gelerek yerleşti. Mehmed Ali Paşa'nın yönetimi sona erdiği zamanda da pek çok Mısırlı Girit Müslümanlarıyla bütünleşerek oraya yerleştiler. Girit'e Trablusgarp ve Bingazi'den gelenler de yerleşti. Afrikalıların da Libya üzerinden gelerek Girit'e yerleştiği ve yasak olmasına karşın köle olarak satıldığı görülmektedir.

Ali Ekrem Erkal, son yıllarda tarihçilikte bir yöntem olarak kullanılan sözlü tarih yöntemine de başvurmuş ve bu bağlamda birçok Giritlinin anısını derlemiştir (s.169-179).

Milli Mücadele'ye katılan Giritli kahramanların da anılarının derlenmesine özen gösterilmiştir. Bu arada yığınla görsel malzeme kitaba alınmış ve bu fotoğrafların kimlerden derlendiği de özenle belirtilmiştir. Son yıllarda kartpostal ve her türlü fotoğrafın bir tarih kaynağı olarak kullanılmasına özen gösterilmektedir. Bu bağlamda Erkal'ın bütün çalışmalarında olduğu gibi bu eserinde de oldukça özgün fotoğraflar yer almış bulunmaktadır.[8]

Girit, Mevlevi, Bektaşi tarikatları için de uygun bir ortam bulmuştur. Daha başka tarikatların da yaygın olduğunu son yıllarda yapılan araştırmalar ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Erkal, özellikle Bektaşiliğin Girit'te yayılması üzerine ayrıntılı bilgiler vermekte ve belli başlı dergâhlar üzerinde durmaktadır.[9]

Notlar, anılar, alıntılar, adaya yapılan gezilerle kitap devam ediyor. En ilginç konulardan biri de Girit yemekleridir. Ot ve zeytinyağına dayanan Girit mutfağı, Ege Bölgesi'ni de etkilemiş, yine oldukça zengin olan İzmir mutfağıyla bütünleşmiştir. Giritlilerin otlara ne kadar düşkün olduğuna ilişkin fıkralar halk arasında dolaşmaktadır. Kaldı ki birçok sebzenin ve otun adı Ege Bölgesi'yle özdeştir.

Girit'te Türkçe basın, Orhan Kologlu'ndan özetlenerek verilmiş. Burada Türkçe basın Mehmed Ali Paşa'nın yönetimi sırasında Türkçe/Grekçe bir gazetenin (*Vekayi-i Giridiye*) çıkarılmasına kadar geri gitmektedir. Daha sonra Hanya'da kurulan vilayet matbaasında yine Türkçe/Grekçe *Vilayet* gazetesi ve Girit salnameleri basıldı (Toplam 4 adet). 19. yüzyıl sonlarıyla 20. yüzyıl başlarında epeyce Türkçe gazete yayımlandı. Kitap da basıldı. Elimde bulunan Muallim Naci'nin *Talim-i Kıraat* adlı eseri (4. baskı) Hanya'da Yusuf Kenan Matbaası'nda basılmış (1319).

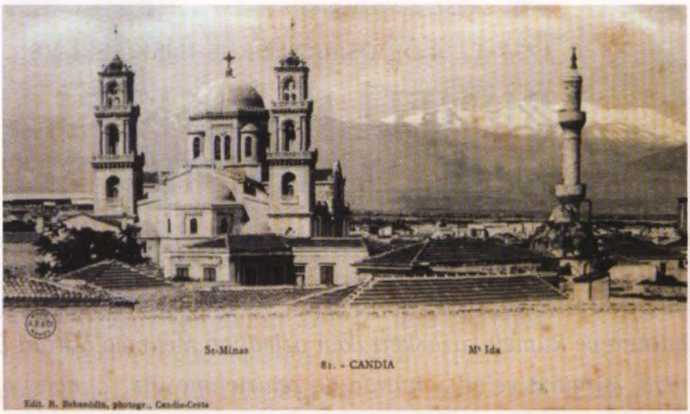
DEĞERLENDİRME

Büyük imparatorlukların çöküşü, geride çözülmesi zor ve karmaşık yığınla sorun bırakmıştır. Bu, Osmanlı İmparatorluğu için de geçerlidir. İmparatorluğun trajik sonu öncelikle içe dönük göç hareketini gündeme getirmekle kalmamıştır. Milyonlarca insan, yüzyıllarca ata yurdu belleği toprakları terk etmek zorunda bırakılmıştır. Bütün bu göçler, yer değiştirmeler, insanlar arasındaki ilişkileri etkilemekle, zedelemekle kalmamış, neredeyse birbirine düşman etmiştir. "Yüzyıllarca imparatorluk içinde herkes kardeş kardeş gül gibi yaşayıp gidiyordu" gibi bir yaklaşıma ben sakınımla yaklaşıyorum. Ancak bu çöküş ve dağılma sürecindeki boğazlaşma da herhalde daha önceki yüzyıllarda görülmüyordu. Suç kimin? Belki hiç kimsenin, belki herkesin. İlla da bir suçlu aramanın anlamsızlığı ortada. Bugün çok tartışılan, üzerinde türlü yorumlar yapılan "mübadele"nin Lozan'dan çok önce 1913-1914 yılında başladığını belirtelim. Komisyonlar kurulmuş, hatta mübadele resmen başlamıştı. Fakat araya giren savaş bu işi erteledi. Yığınla belge, tanık, arşiv malzemesi dışında, İzmir gazetelerinin tozlu sayfaları, bu ilk mübadelenin tanıkları olarak ortada durmaktadır.

Kimlik, aidiyet, din vb. karmaşık ve trajik dönemlerde daha büyük anlam kazanıyor. Kutuplaşmalar da yoğunlaşıyor. Herkes bir diğerine göre "ÖTEKİ" yerine geçiyor. Orta Anadolu'nun, Göller Bölgesi'nin, Antalya yöresinin tamamen yerlisi olan Karamanlıların "mübadele" kapsamına alınması başka nasıl açıklanabilir?

Yeniden, konuyu dağıtmadan Girit'e dönecek olursak, gerek daha önce gerek mübadele ile yığınla insan yerini yurdunu terk ederek Anadolu'ya göç etti. Yaşadıkları topraklara duydukları bağlılığı, özlemi, hiçbir zaman unutmadılar. Bu doğaldı. Unutmaları için de birkaç kuşağın geçmesi gerekiyordu. Ama oralardaki izler de

tamamen kaybolmuyor, yok olmuyordu. Geride kalan eserler üzerinde vaktiyle yapılan tahribat artık bugün durulmuş... İnsanlar artık birbirlerini başka gözle görüyorlar. "Öteki"nden kalan eserleri de koruma çabası yeni bir yaklaşım olarak karşımıza çıkıyor. Vaktiyle Prof. Salih Özbaran'la bir kongre için Girit'e gitmiştik. Orada içtenlikle karşılandık. Prof. Zachariadou'nun yer yer Türkçe öğelerle süslediği İngilizce açılış konuşmasını hâlâ unutmuş değilim. Manavlardaki otların, sebzelerin adları hiç yabancı değildi. Çarşıdaki eski evlerin ön cephesinde Osmanlıca "Maşallah" yazısı duruyordu. Çarşının ortasında

Üzerinde türlü yorumlar yapılan "mübadele"nin Lozan'dan çok önce 1913-1914 yılında başladığını belirtelim. Komisyonlar kurulmuş, hatta mübadele resmen başlamıştı. Fakat araya giren savaş bu işi erteledi. Yığınla belge, tanık, arşiv malzemesi dışında, İzmir gazetelerinin tozlu sayfaları, bu ilk mübadelenin tanıkları olarak ortada durmaktadır.

minaresi yükselen camiyi görmek istedim. Döndüm, dolaştım durdum. Şaşırdım. Ortada cami filan yoktu. Anlaşıldı. Cami yok olmuş fakat minaresi korunmuştu. Biraz yukarıdaki camide de hummalı bir restorasyon çalışması sürüyordu. Akşam oteldeki odamda TV'yi açtım. Bir fasıl geçiyordu. Türk müziğinden hiç mi hiçbir farkı yoktu. Türkiye'deki kanallardan birini dinliyordum sanki.

Midilli'de gördüğüm Müslüman mahallesinde epey iz vardı. Mutasarrıf Namık Kemal Bey'in kaleden bakarak tanımladığı fakir, perişan Müslüman mahallesi."Gelelim Kal'anın cenup cihetine: Burası İslam mahallesidir. Biçare milletin hâli gibi daima yukarıdan aşağı mâil olarak hadd-i intihâsına ittisal eyliyor. Hıristiyan mahallesi kadar ma'mur değil, Kıbrıs kadar harap da değil. . ."[10]

Şimdiye kadar pek çok esere imza atan Ali Ekrem Erkal'ın ortaya koyduğu Girit çalışmaları da onun yorulmazlığını, bilgiye susamışlığını, belge toplama konusundaki titizliğini, atalarının kök saldığı topraklara duyduğu sevgisini kanıtlıyor. Eserin hazırlanmasında emeği geçen sevgili kızları Çiğdem Erkal İpek ve İkbal Erkal'ın da katkılarını dile getiriyor ve en küçük bir ayrıntıyı kendisine sağlamış olanları da unutmuyor. Bir bilim adamı titizliğiyle bunları teker teker dile getiriyor. Bunun ülkemiz koşullarında son derece olumlu ve tutarlı bir davranış olduğunu özellikle vurgulamak isterim.

Erkal, bizi Girit'in tarihsel derinliklerinde dolaştırıyor, adanın gelenekleriyle, günlük yaşam biçimleriyle, masallarıyla, inanışlarıyla, kahramanlarıyla vb. tanıştırıyor. Bizi; Hanya, Resmo, Kandiye ve daha birçok kent ve kasabalarda gezdiriyor. Bütün bu değerlerin Anadolu'daki uzantılarını da dile getirmekten geri kalmıyor, Girit ve Batı Anadolu'nun geçmişteki izlerini başarıyla günümüze taşıyor...

Girit, Kandiye, *Fotoğraf ve Kartpostallarıyla Girit'ten İstanbul'a Bahaettin Rahmi Bediz.*

DİPNOTLAR

1 Ali Ekrem Erkal, *Gelenekael Kültürüyle Türk Girit. Araştırma, Derleme*, Çeviri. Üçüncü Cilt, Toplum. Grafiker Masım ve Reklam. İzmir, 2008.

2 Ali Ekrem Erkal. *1950-1953 Kore Resimli Savaş Anıları*, Albayrak Matbaası, İzmir, 2005.

3 Ali Ekrem Erkal ,İzmir *Kızlarağası Hanı ile Çevresini Tanıtma ve Sevdirme Amacına Yönelik Bir Araştırma*, İzmir, 1996.

4 Sayın Erkal eserinin ikinci cildini de yayınlamış bulunuyor: *Fetihten Mübadeleye Kadar Girit Olayları. Hüzünlü Mazide Yaşananlar*. Pro Ofset Matbaacılık, İzmir 2009.

5 Ayşe Nükhet Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1869-1908)*,TTK, Ankara, 2000 ve yazarla Nuri Adıyeke'nin diğer çalışmaları.

6 Kemal Özbayrı-Emmanuel ZAKMOS PAPAZAKHARIOU, "Documents de tradition orale des Turcs d'origine Crétoise, Documents relatifs à l'Islam Crétoise I", *Turcica*. VIII/(1976), 70-86.

7 Ağâh Sırrı Levend, *Gazavatnameler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavatnamesi*, TTK, Ankara, 1956, 122-126. Değişik başlıklar altında Girit savaşlarıyla ilgili fetihnameler vardır.

8 Krş. Seyit Ali Ak. *Fotoğraf ve Kartpostallarıyla Girit'ten İstanbul'a Bahaettin Rahmi Gediz, 1879-1951*. Ed. Birsen Talay, İletişim 2004; *Témoignages photographiques à travers l'album personnel du Prince Georges, 1898-1899; Les Editions Kallimages en collaboration avec les editions universitées de Crète.2000*.

9 Bu konuda önemli bir çalışma Orhan F. Köprülü'nün çalışmasıdır. "Bektaşiliğin Girid'de İntişarı", Güney-doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, 8-9 (1980), 37-86.

10 *Namık Kemal'in Mektupları*. (yay. F. Abdullah Tansel, TTK, Ankara, 1969, II/1, 30.

1777-1778'DE OSMANLI-RUS İLİŞKİLERİ VE

RUMELİ KAZASKERİ MURAD MEHMED EFENDİ

CANAY ŞAHİN

Bu yazıda 18. yüzyılın ilginç, renkli ve önde gelen simalarından "Molla" lakabıyla bilinen ve Rumeli kazaskeri iken azledilen Mehmed Murad Efendi'nin (1718-1778) sürgünü ve en sonunda da zehirlenmesine yol açan olaylar zincirinden bahsedilecektir. Ancak bu yazının amacı Murad Molla'nın hayatından çok, en büyük düşmanı ve imparatorluğun en güçlü aktörlerinden Kaptanıderya Cezayirli Hasan Paşa ile çatışmasını da ele alarak çalkantılı günler yaşayan imparatorluğun 1777-1778 yıllarında siyasi hayatına az da olsa ışık tutmaktır.

Mehmed Murad Efendi'nin bu yıllarda bir sınıf olarak ulemanın dünya görüşünü ve Osmanlı siyasetindeki rolünü temsil ettiği söylenemezse de en azından ulemanın içindeki önemli bir kesimin sözcülüğünü yaptığı iddia edilebilir. 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması sonrası Kırım'ın bağımsızlığı meselesi Osmanlı siyasetinin ana gündem maddesini teşkil ederken, Rusya ile ilişkilerde "savaş" ya da "barış" taraftarlarının edindikleri tutum çerçevesinde Rumeli Kazaskeri Murad Molla ile Kaptanıderya Gazi Hasan Paşa'nın çatışmasına bakmak çok az bilgi sahibi olduğumuz 18. yüzyılın son çeyreğindeki güç ilişkilerini anlamada yardımcı olabilir. Aşağıda son derece hassas bir ortamda Ruslar tarafından desteklenen Kırım Hanı Şahin Giray ve İstanbul'da bulunan Rus elçisi Stachiev ile teması yüzünden reisülulema rütbesindeki Murad Molla'nın İstanbul'dan uzaklaştırılarak daha sonra I. Abdülhamid'in isteğiyle zehirlenmesine varan gelişmelere değinilecektir. 18. yüzyılın son çeyreğinde İstanbul'da yaşayan Britanya, Prusya ve Rus elçilerinin raporlarına yansıdığı şekilde, Murad Mehmed Efendi ve kurduğu ilişkiler ağı çok ilginç özellikler göstermektedir. Küçük Kaynarca Antlaşması sonrası Osmanlı başkentinde oldukça karmaşıklaşmış ilişkiler ağını anlamada Osmanlı tarihçilerinin kaleme aldığı kronikler, diğer başka kaynaklar gibi tek yanlı, kişisel özellikler taşımakta ve kronolojik olarak tarihsel olayların ve önemli şahsiyetlerin izini sürmekte oldukça sınırlı biçimde faydalı olabilmektedir. Osmanlı kaynakları, dönemin ilişkiler ağını, saray ve Babıâli'nin ileri gelenlerinin birbiriyle ittifakını, rekabetini ve kendilerine rakip olarak yükselen taşra hanedanlarını içerme veya dışlama yoluyla etkisizleştirme gibi meselelerle ilgili doğrudan bilgi vermezler. İşte bu noktada imdada yetişen kaynaklar elçilik raporlarıdır. İstanbul'da yaşayan Avrupa elçilerinin memleketlerine yolladıkları raporlar, reisülküttap, sadrazam, şeyhülislam gibi üst düzey devlet ileri gelenleriyle yakın ilişki içinde olan, haber alma kaynaklarına yakınlığı sebebiyle sarayda ve Babıâli'de oluşan ve çok çabuk değişen hizipler ve onlar arasındaki güç ilişkileri hakkında önemli bilgiler içermektedir. İhtiyatla yaklaşmak ve süzgeçten geçirmek şartıyla kullanıldığında, Osmanlı arşiv ve kronikleri nde pek ender rastlanabilecek türden ayrıntılar yer almaktadır.

1777-1778 tarihlerine odaklanarak, elçilik raporlarının Osmanlı'nın Kırım'ın geri alınması için farklı yöntemler öneren hizipler arasındaki çatışmaya ve nedenlerine geçmeden önce, Murad Mehmed Efendi'nin hayatı ile ilgili kısaca bilgi verelim.

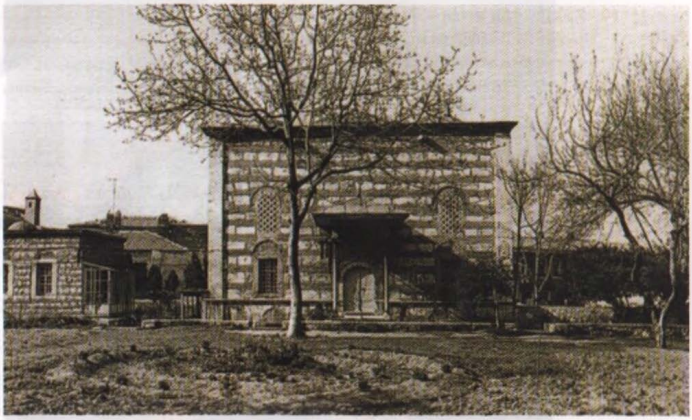
Murad Mehmed Efendi, Şeyhülislam Damadzade Feyzullah Efendi'nin oğludur. 18. yüzyıla gelindiğinde neredeyse aristokrasiye dönüşen ulema sınıfının[1] bütün ayrıcalıklarından faydalanarak büyüyen Murad Mehmed, ilmiyyenin basamaklarından yavaş yavaş geçerek en sonunda Rumeli kazaskeri makamına ulaşacaktır. 1718 (1130)'de doğduğunda babası, ona meşhur şeyhi Mehmed Murad'ın ismini verdi.[2] 1662-1674 arasında şeyhülislamlık yapmış olan Minkarizade Yahya Efendi'nin damadı Anadolu Kazaskeri Çankırılı Mustafa Rasih Efendi'nin soyundan geldiğinden Damadzade olarak bilinirlerdi. 18. yüzyılda hem büyükbabası Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi, hem de babası Feyzullah Efendi ilmiyye sınıfının en üst makamı olan şeyhülislamlığa kadar yükselmişlerdir.[4] Sıkı bir medrese tahsili gören Mehmed Murad Efendi 1732'de müderris, 1747'de Diyarbekir mansıbıyla mevleviyet rütbesine

erişerek 1755'te Edirne mollası ve daha sonra Mekke kadısı olmuştur. 1761'de İstanbul kadılığına yükselip dokuz ay sonra azledilmiştir. Anadolu kazaskerliğine yükselmeden önce Beykoz'da babasından kalan yalıda günlerini okumakla geçirdiği söylenir. Şeyhülislamlığa giden yolda en önemli makamlardan olan Anadolu kazaskerliği makamında ise 1766-1770 tarihleri arasında oldukça uzun sayılabilecek bir süre kalmıştır. Son olarak, kaç sene bu makamda kaldığı bilinmemekle birlikte 1773'te Rumeli kazaskerliğine kadar yükselmiştir.[5]

Ulema, seyfiyye ve kalemiyye tabakalarını savaş/barış partisi, reform taraftarı/reform aleyhtarı, ilerici/muhafazakâr gibi toptan kategorilere ayırmak zorlama gözükmektedir. Bu dönemdeki güç ilişkileri ve ağları, klasik Osmanlı tabakaları arasındaki ayrımlarla anlaşılamaz. Bu ayrım kabul edilse bile rical arasındaki hizipçi ittifaklar ve çatışmalar, o andaki konjonktüre bağlı olarak sık sık değişmektedir.

Şüpheli ölümünden bir sene önce ikinci defa 11 Temmuz 1777'de, ulema içinde söz sahibi olan Murad Molla Rumeli kazaskeri olarak atanmıştır.[6] Bilindiği gibi Rumeli kazaskerliği, şeyhülislamlıktan sonra en yüksek ilmiyye rütbesidir. Üstelik böyle önemli bir makama reisülulema payesiyle atanmıştır. Bundan yaklaşık olarak sekiz ay sonra 14 Mart 1778 gecesi konağında 600 kişiden oluşan birliklere kumanda eden yeniçeri ağasının nezaretiyle tutuklanır ve Gelibolu'ya sürülür.[7]

Murad Molla'nın kariyeri ve kişiliği ile ilgili oldukça sınırlı ikincil kaynaklar, Cevdet Paşa'nın yazdıklarına dayanır. Satır aralarında ona eleştirel yaklaşmakla birlikte, nefyedilmesinin nedenini dönemin bir diğer önemli ulema hanedanından Dürrizade Nurullah Efendi ile olan rekabetine bağlar. Daha doğrusu Rumeli kazaskerliği Dürrizade'ye tevcih edilmişken, bir tertiple onun makamını elinden aldığını söyler. Ayrıca Ahmet Cevdet, Murad Molla'nın "hanedan-ı kadimden ve ashab-ı haysiyetten bulunduğuna mağrur olarak sözünü esirgemez ve vazifesinden hariç söz söylemekten ihtiraz (sakınma) eylemez gayet müteazzim (büyüklük taslayan) bir zat" olduğunu kaydeder. Rumeli kazaskerliğinden alınması ve sürgüne gönderilmesi tasarlanmış olmasına rağmen, yine de Reisülküttap Ömer Vahid Efendi'nin ihtiyatlı olunması gerektiği hususundaki telkiniyle konağından alınıp sürgün yeri Gelibolu'ya gönderilmiş ve yerine Dürrizade Nurullah Efendi atanmıştır. Cevdet Paşa, Murad Molla'nın Dürrizade'nin yerine bu mevkiye getirilmesinden dolayı rahatsız olan ilmiyye sınıfı içinde bir kesimin varlığından bahseder. Ancak nedensiz yere azledilmesinden de çekinilmiştir. İşte, Murad Efendi'nin azli için gerekli bahane bulunmuştur: Mahiyetinde bulunanların yani kapı halkının patronlarının gurur ve üstünlük duygularının etkisiyle rüşvetçiliğe başlaması ve koruyucularının gücü sayesinde yüksekten uçan, atıp tutan bir şekilde davranmaları.[8]

İstanbul'da Fatih İlçesinde Çarşamba'da Murad Molla Kütüphanesi.

M. Baha Tanman 1983, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*'nden alınmıştır.

Osmanlı kaynakları Murad Molla'nın hastalanarak öldüğünü kaydederken, Prusya, Britanya ve Rus konsolosları onun zehirlenerek öldürüldüğü üzerine hemfikirdirler. Prusya elçisi Gaffron, sultanın emriyle zehirlenen Murad Molla'nın Şam'da öldüğünü kaydeder.[9] Britanya elçisi Ainslie ise, Murad Efendi'nin yatağından alınarak Gelibolu'ya sürüldüğü sırada edince, Medine kadısı olarak atanmıştır. Cevdet ve diğer kaynaklarda, Murad Molla'nın Şam'a varmasından altı gün sonra hastalandığı ve hava değişimi için gittiği Şam'a bir saat uzaklıkta olan Salihiye'ye gittikten sonra vefat ettiği belirtilir.

şöyle yazar: "...Ulemayı temsil eden ve Divan'da önemli bir etkiye sahip olan Murad Molla, şu andaki krizde uzlaşmacı önlemleri tavsiye edenlerin başını çekmekteydi. Söylentilere göre, Kırım'a askerlerini göndermesini geciktirmesi için Canikli Ali Paşa'yı teşvik etmekle suçlanmakta ve bir sadrazam için bile ulema sınıfından birinin hayatına kastetmek tehlikeli olmasa asılabilirdi".[10] Stachiev'den sonra Rus elçisi olarak İstanbul'da bulunan Bulgakov ise, Divan-ı Hümayun'daki görüşmelerde ele alınan gizli bilgileri kendilerine bildiren Murad Molla'nın Dragoman Pangali ve Bouscamp denilen şahsın Molla'nın Stachiev'e yazdığı mektupları Babıâli'ye göstererek sürgün edilip zehirlenmesine yol açtığını söyler.[11] Elçilik raporları, yukarıda belirtildiği gibi, hem İstanbul'daki güç odakları hem de Osmanlı taşrasının hâkimleri ile ilgili çok önemli kaynaklardır. Murad Molla'yı dönemin güç ilişkilerinin içine yerleştirmek oldukça zor olmakla birlikte, bu kaynaklar sayesinde bazı güçlü yorumlarda bulunulabilir.

Her şeyden önce Murad Molla, sadece dilinin uzunluğu, yani görevinin dışında işlere karışması, dairesi halkının rüşvet yemesi ve ulemanın kendisine tercih ettiği Dürrizade ile olan rekabetinden dolayı değil, imparatorluğun iç ve dış siyasetinde oldukça ilginç bağlantılar içinde olmasından dolayı İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır. İlk olarak, Murad Molla, Babıâli'nin nefretini ve düşmanlığını kazanmış ve Kırım hanı olarak seçilmesi Rusya ile diplomatik, siyasi ve askeri çatışmalara yol açmış Şahin Giray ile irtibat içindedir. İkinci olarak, Rumeli kazaskeri sıfatıyla, 1776-1781 arasında İstanbul'da bulunan Rusya büyükelçisi Stachiev ile gizli toplantılar yapmakta[12] ve Osmanlı-Rus ilişkilerinde mutabakata dayalı siyasetin savunucusu olarak bilinmektedir.[13] Üçüncü olarak, Murad Molla, Kırım'ın geri alınması için serasker olarak atanan ve dönemin kilit isimlerinden Karadeniz hanedanı Canikli El-Hac Ali Paşa'yı da izlediği 'barış' siyasetinin içine çekmeye çalışmış ve Kırım'ı geri almak amacıyla planlanan sefer hazırlıklarını ertelemesi için kendisini teşvik etmiştir.[14]

I. Abdülhamid (hd. 1774-1789).

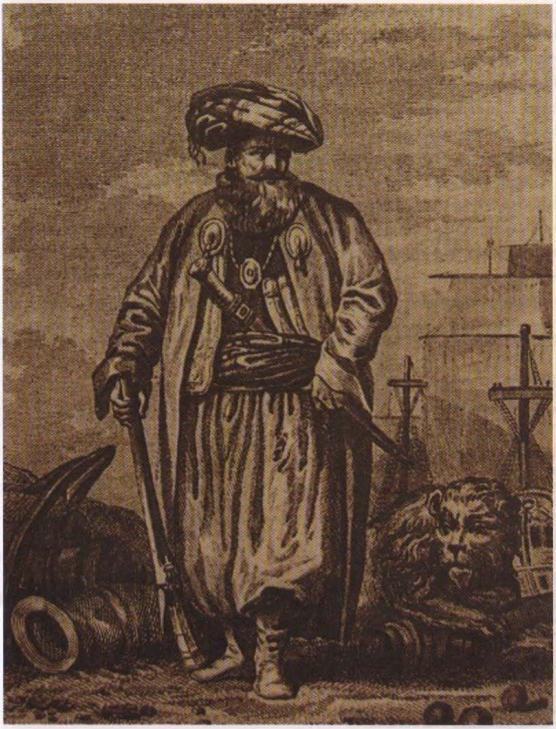
Osmanlı Padişah Portreleri. Bir 19. Yüzyıl Albümü, Günsel Renda.

1774 Küçük Kaynarca Antlaşması sonrası, bilindiği gibi imparatorluk tarihinin en çalkantılı ve karmaşık dönemlerinden birini oluşturmakta ve dönemin ana gündem maddesini ise bağımsızlığı kabul edilen Kırım'ın nasıl geri alınacağı meselesi oluşturmaktaydı. Rusya karşısında imparatorluğu güçlendirmek için askeri, siyasi, ekonomik reformlar tartışılmaya başlanmışken, saray ve Babıâli içinde farklı güç odakları bu tartışmalar üzerinden kendi siyasi ve ekonomik üstünlüğünü sürdürmek gayreti içindeydiler ve aralarındaki mücadele imparatorluğun geleceği ile yakından ilgiliydi. Britanya büyükelçisi Ainslie, 1777 yılına ait raporlarında, devlet ricalinin Rusya ile ilişki bağlamında "savaş" ve "barış" taraftarları olarak ayrıldığını ima eder. Ancak bu kriz ortamında Rusya ile ilişkiler konusunda, bu döneme ilişkin olarak 'savaş' ve 'barış/diplomasi' hizipleri arasındaki ayrımın ideolojik olarak sınırları çizilmiş bir pozisyon olmadığını, üstelik çok yüzeysel bir ayrım olduğunu söyleyebiliriz. Aynı şekilde 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası III. Selim döneminde artık Rusya karşısında güçlenmek için askeri, mali, siyasi değişimin gerekli olduğu kabul görüp, Nizam-ı Cedid reformları uygulanmaya başladıktan sonra yönetici sınıf içinde ortaya çıkan çatışmalar, reformcu/reform-karşıtı ya da ilerici/muhafazakâr ayrımlarıyla anlaşılamaz. Dolayısıyla, ulema, seyfiyye ve kalemiyye tabakalarını savaş/barış partisi, reform taraftarı/reform aleyhtarı, ilerici/muhafazakâr gibi yüzeysel ya da toptan kategoriler altında tanımlamak oldukça zorlama gözükmektedir. Çünkü bu dönemdeki güç ilişkileri ve ağları, klasik Osmanlı tabakaları arasındaki ayrımlarla anlaşılamayacağı gibi, bu ayrım kabul edilse bile İstanbul'un ileri

gelenleri arasındaki hizip ittifakları ve çatışmaları, o andaki konjonktüre bağlı olarak sık sık değişmektedir. Neumann'ın 1780'lerdeki Osmanlı dış politikasında karar verme süreçleriyle ilgili makalesinde belirttiği gibi, "siyasi hizipler siyasi program amacıyla değil, kişisel kariyerin ilerletilmesi amacıyla oluşturulmuşlardır".[15]

Murad Molla'nın Mart 1778'de Rumeli Kazaskerliği'nden uzaklaştırılması olayını bu geniş çerçeveden baktığımızda nereye yerleştirebiliriz sorusunun cevabı çok zor olmakla birlikte, bu sırada 'patronlar için siyasi darbelere karşı bir güvence ve korunanlar için ise yükselme aracı olarak işlev gören intisap sistemi tarafından'[16] belirlenen egemen hizipler ve liderlerine bakarak belki de bazı yorumlarda bulunabiliriz.

Murad Molla'nın dönemin ricali içinde Rusya ile mutabakata daha açık bir hizbin içinde olduğu söylenebilir. 1777-1778'de özellikle ulema arasında Rusya ile Küçük Kaynarca Antlaşması sonrası var olan anlaşmazlıkların (bunlar Kırım'ın bağımsızlığı ile halife

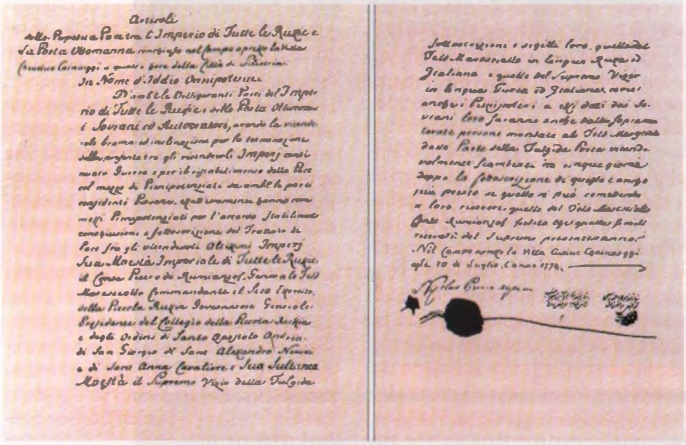
Cezayirli Hasan Paşa, temsili bir gravür.

Osmanlılar Ansiklopedisi cilt. I. Yapı Kredi Yayınları.

Murad Molla'nın dönemin ricali içinde Rusya ile mutabakata daha açık bir hizbin içinde olduğu söylenebilir. 1777-1778'de özellikle ulema arasında Rusya ile Küçük Kaynarca Antlaşması sonrası var olan anlaşmazlıkların diplomasi yolu ile çözülmesi gerektiğini düşünen bir grup olduğu konsolosluk raporlarından takip edilebiliyor.

sıfatıyla sultanın seçilmiş Kırım hanını onaylaması ve Rusya'ya serbest ticaret hakkı verilmesi) diplomasi yolu ile çözülmesi gerektiğini düşünen bir grup olduğu konsolosluk raporlarından takip edilebiliyor. 1776'nın son aylarında zamanın Kırım Hanı Devlet Giray'a karşı ayaklanan Tatarlar için yardıma gelen Ruslar Kırım'da kalmaya devam ettiler. Daha sonra Rus bayrağı taşıyan beş geminin Çanakkale'ye gelip İstanbul'dan Karadeniz'e çıkmak istemesi ve Kaptan Paşa ve Reis Efendi'nin bunların Karadeniz'de Rus silahlanması için gerekli halat, demir gibi savaş mühimmatı taşıdıklarını iddia ederek geçişlerine izin vermemesiyle ciddi bir diplomatik kriz yaşanmaya başlanmıştır.[17] Bu kriz iki imparatorluğun birbirine güveninin sarsılması, Kırım üzerinde kendileri tarafından desteklenen han adayları yolu ile orada hâkim olmaya çalışmaları, karşılıklı olarak savaş hazırlığı yaparak ama aynı zamanda savaştan mümkün olduğunca kaçınılması gibi olaylarla sonuçlanmış, 1779'da anlaşmaya varana kadar bu karşılıklı olarak devam etmiştir. İşte bu diplomatik kriz, savaştan yana gözüken hizipte, ulemanın bir kısmı arasında ciddi bir ayrılık yaratmıştır. 29 Ocak 1777'de yapılan Divan-ı Hümayun toplantısında Sadrazam Darendeli Mehmed Paşa, Kaptanıderya Hasan Paşa ve taraftarları Rusya'nın düşmanlık gösterdiğini söyleyerek hemen savaş açmanın kaçınılmaz olduğunu savunurken, Şeyhülislam Vessafzade Mehmed Esad Efendi ve ulema ricali ise Rusya'nın barış antlaşmasına aykırı davranmadığını dolayısıyla daha ılımlı davranmak gerektiğini belirtmişlerdir. Şeyhülislam ayrıca antlaşmanın dine aykırı olan bazı maddelerinin iptali ile ilgili olarak 1776'nın son ayında Rusya hükümetine gönderilen önergeye cevap gelmeden Rusya'ya

savaş açılması için fetva verilemeyeceğini belirtmiştir.[18] Ainslie, şeyhülislam ile sadrazamın arasının hayli açık olduğunu ve ulemanın gücünü azaltmak için Kaptan Paşa ve onun koruması altındaki sadrazam ve yeniçeri ağasının bir hizip oluşturduklarını kaydeder. Ağustos 1777'ye gelindiğinde, Rus elçisi Stachiev'le görüşmeler için atanan ekip, Rusların Kırım'dan askerlerini çekmesi şartıyla Şahin Giray'ın han olarak seçilmesine karşı muhalefet etmeyeceklerini ve Küçük Kaynarca Antlaşması'nın uygulanmayan maddelerini hayata geçireceklerini (Rus ticaret gemilerinin serbestçe dolaşım hakkı) dile getirdiler.[19] Bu dönemde Rus elçisi ile Reisülküttap Ömer Vahid Efendi arasındaki gerilim ve çatışma, iki imparatorluk arasındaki diplomatik krizi iyice derinleştirmiş ve taraflar birbirlerinin taleplerini yerine getirmek için uğraşmak yerine, birbirlerini oyalayarak zaman kazanma ve savaş için hazırlık yapmaya yoğunlaşmışlardı.

Küçük Kaynarca Antlaşması'yla ilgili olarak murahhaslar tarafından imzalanan senet, 10 (21) Temmuz 1774.

TDVİSLÂM Ansiklopedisi Cilt 26.

Ulemanın ciddi bir telaş içinde olduğu, 'barış' ve diplomasiden yana tavır almasının arkasında iki önemli neden olduğu söylenebilir. Birincisi, siyasi olarak bağımsızlığı kabul edilmiş olan Kırım'da Osmanlı padişahının halifelik haklarının korunması ile yakından ilgiliydi. Aslında bu dönemde diplomaside ulema sınıfının hâkimiyeti ile ilgili bize bazı ilginç ipuçları sağlayan bu hikâye oldukça çelişkili gözükebilir. İlmiyye sınıfının önde gelenleri, dönemin koşullarını oldukça yakından takip ediyorlardı ve dimyata pirince giderken evdeki bulgurdan olmamak gerektiğinin farkındaydı. Hatta Küçük Kaynarca Antlaşması'na göre, Kırım'ın siyasi olarak bağımsızlığının kabul edilmesi gerektiğini, bunun karşılığında da Rusların Osmanlı sultanının Müslümanların halife olarak dini lideri olduğunu onaylaması gerektiğini savunuyorlardı. İki imparatorluk arasında müzakereler sonucunda oluşturulan Küçük Kaynarca Antlaşması'nın 3. maddesine göre, Osmanlılar Tatarların serbestiyetini, Ruslar da hilafetle ilgili Osmanlı taleplerini kabul etmişlerdi. Fakat bu madde daha sonra muğlak bulunarak daha açık ifadelerin olduğu bir metin hazırlanarak Rusya'ya gönderildi. Osmanlı hilafetine bağlı kalmanın, Kırım hanı ve kadılarının tayini ve hutbenin padişah adına okunması ve bastırdıkları paralarda Osmanlı sultanının adının yer alması anlamına geldiği, bu maddenin bu şekilde yorumlanması gerektiği vurgulanmıştır.[20] Küçük Kaynarca Antlaşması'nın 3. maddesi Ruslar, Osmanlılar ve Kırım hanları tarafından farklı farklı yorumlanmıştır. Dolayısıyla değişik adaylar etrafında bölünen Kırım halkı ve bunun sonucunda hanlık mücadelesine müdahale eden Osmanlılar ile Ruslar arasındaki gerginlik giderek tırmanmıştır. İşte Ocak 1777'de han seçilen Şahin Giray'ın Rus desteğiyle Kırım'ın denetimini ele geçirmesi ile artan gerilim 1778'e gelindiğinde İstanbul'daki ılımlı seslerin Divan üzerindeki kontrolünü kaybetmesi ile sonuçlanmıştır.[21] 1777-1778 dönemine damgasını vuran bu çatışmalar, Rusların desteklediği Şahin Giray'ın hanlığının değişik bahaneler gösterilerek Osmanlı sultanı tarafından onaylanmaması ile sonuçlandı. Yani kısaca barış antlaşmasına aykırı davranan Osmanlı tarafıydı. Bunun üzerine Ruslar da, antlaşmaya aykırı olarak, Şahin Giray'ın hanlığının meşru olduğunu kanıtlamak için Kırım'a asker çıkardılar. İki imparatorluk arasındaki çatışma karşılıklı olarak savaş hazırlıklarıyla devam etmiştir. Fransa'nın aracılığıyla yapılan müzakerelerde Kırım'ın bağımsızlığı ve Osmanlı sultanının halife unvanı vurgulanarak 1779 Ocak ayında Aynalıkavak Tenkihnamesi imzalanmıştır. İşte bu dönemde, bu çatışmalarda en fazla söz sahibi sınıfın, ilmiyyenin görüşleri üzerinde henüz ayrıntılı bir çalışma bulunmamaktadır. Konsolosluk raporlarından edindiğim izlenim, Murad Molla'nın başını çektiği bir grup ilmiyye mensubu, sanılanın aksine, Ruslarla mutabakattan yana tavır almışlardı. V. Aksan, Ahmed Resmi Efendi'nin öncülük ettiği reformist bir grubun da Küçük Kaynarca Antlaşması'nın hükümlerine bağlı kalınmasını savunduklarını söyler.[22]

Ulemanın 'barış' ve diplomasiden yana tavır almasının arkasındaki ikinci önemli neden 'savaş' taraftarı olarak gözüken kesimle olan çatışmalarıydı. Daha da somutlaştırırsak, 18. yüzyılın son çeyreğinin en önemli güç odağı olan Kaptanıderya Cezayirli Gazi Hasan Paşa ile olan mücadeleleriydi. Murad Molla ve kendi safına çekerek Kırım'ın geri alınması için düzenlenecek seferde ayak sürümesi için teşvik ettiği Canikli Ali Paşa'nın baş düşmanları Kaptan Paşa idi.[23] I. Abdülhamid'in en çok güvendiği ve oldukça geniş bir hareket serbestisi sunduğu Cezayirli Hasan Paşa,[24] bu dönemde yükselmeye başlamış ve sultan tarafından kendisine imparatorluğun sınırlarının koruyucusu olma gibi bir misyon

yüklenmiş bir askeri şahsiyetti. Aynı zamanda kapı halkı ve taraftarlarıyla birlikte siyasi gücünü ve zenginliğini oldukça artırmaktaydı. Üstelik saray ve Babıâli'nin üst düzey makamlarını kendi taraftarlarına dağıtabilecek kadar otorite sahibi Kaptan Paşa, gücünü Rus tehdidine borçlu idi. Daha doğrusu, ittifak içinde olduğu hizip, 'savaş' taraftarlığı ile meşruiyetini sağlıyordu. Yukarıda belirtildiği gibi, farklı ittifak ve çatışmalarla, güçler hiyerarşisi ile kendini var eden ve ile irtibat içinde olan Kaptan-ı Derya Hasan Paşa ve Ali Paşa, kendilerine savaş için kesin bir ferman gelmesini beklemişler, ancak Divan-ı Hümayun toplantısında onlara yeni bir savaşı başlatabilecek ilk topu kesinlikle kendilerinin atmaması gerektiği bildirilmiştir. Hiçbir sonuca ulaşmadan İstanbul'a dönen Kaptan Paşa, kendisine açık kart verilseydi sonucun böyle olmayacağını söyleyerek kendisine haklılık payı çıkartmaya çalışıyordu. Bu başarısızlıktan sonra bile Kırım'a yapacağı seferi farklı gerekçelerle ertelediğini Osmanlı kaynaklarını kullanan tarihçiler teyit eder.[25] Benim edindiğim izlenim ise, Murad Molla ile Canikli Ali Paşa'yı bir araya getiren Kaptan Paşa ile olan ortak düşmanlıklarıydı.

Bağımsız bir Kırım hanının ikinci bir halife tehdidi olarak ortaya çıkma ihtimali ile meşruiyeti sarsılan I. Abdülhamid'in kahraman mertebesinde gördüğü Kaptanıderya Hasan

29 Ocak 1777'de yapılan Divan-ı Hümayun toplantısında Sadrazam Darendeli Mehmed Paşa, Kaptanıderya Hasan Paşa ve taraftarları Rusya'nın düşmanlık gösterdiğini söyleyerek hemen savaş açmanın kaçınılmaz olduğunu savunurken, Şeyhülislam Vesaflzade Mehmed Esad Efendi ve ulema ricali ise Rusya'nın barış antlaşmasına aykırı davranmadığını, dolayısıyla daha ılımlı davranmak gerektiğini belirtmişlerdir.

önemli liderler etrafında konumlanan kapı halkları, Osmanlı siyasetinin ayrılmaz bir parçasıydı. Kaptan Paşa'nın kendisi neredeyse bir hizipti ve 1777-1778 döneminde üst düzey ulema sınıfı ile mücadele içindeydi. Ulemanın bu dönemde savaş karşıtı olması, özellikle Hasan Paşa ve ekibinin siyasi hâkimiyetine karşı bir denge oluşturmak içindi. Ayrıca, önceden de belirtildiği gibi, Ruslardan Kırım'ı geri almanın yolunun savaş ile mümkün olduğunu savunanlarla savaşa karşı çıkanlar arasında yapay bir ayrım yaratılmıştır. Mesela, Kaptan Paşa, uzun bir zaman hazırlık yapmadan Ruslarla savaşmanın bir macera olduğunun farkında olsa ve buna inansa bile, üzerindeki kamuoyu baskısını hafifletmek ve kariyerine zarar vermemek için 'savaş partisi' kanadında yer almayı yeğlemiştir. 1778 yazında Kırım'a gönderilen donanmanın başkumandanı olarak, Kırım seraskeri atanmış Canikli Ali Paşa ile birlikte Kırım'a çıkabilirmiş gibi gösteriş yapmayı tercih ediyor. Oysa Kırım'ın dört bir yanının Rus askerleri tarafından tahkim edilmiş olduğunu bilmelerine rağmen, kamuoyunun baskısıyla Kırım çevresinde vakit geçirmişlerdir. İstanbul I. Abdülhamid'in kendisine saltanatı boyunca Kaptanıderya pozisyonunda kalacağına dair güvence vermesi oldukça dikkat çekicidir. Üstelik sadrazamların değişmesi ile değişen Osmanlı hükümetleri, 18. yüzyılın son çeyreğinde çoğunlukla bir iki seneyi aşmayan zaman dilimleri içinde, bu sözde "savaş" ve "barış" yanlısı ayrımını kendi çıkarları için kullanan hizipler arasında gidip gelmiştir.

Bu hizipler çatışmasında, Rus yanlısı olmakla tanınan ve Divan'da etkili bir aktör olan Rumeli Kazaskeri Murad Molla'nın Şahin Giray ve Rus elçisi Stachiev'le bağlantısının ayrıntıları hakkında çok malumat olmamakla birlikte, Kuzeydoğu Anadolu ve Orta Karadeniz hâkimi Canikli Ali Paşa ile ilişkide olduğunu İngiliz ve Prusya elçilik raporlarından takip edebiliriz. İngiliz konsolosu Ainslie, Kırım'ın geri alınmasında kendisine çok güvenilen ve bunun için oldukça geniş kaynaklar aktarılan Canikli Ali Paşa'nın 1778 baharında kendisine 7-8 gemi ile Kırım'a çıkarma yapmasını emreden sultana rağmen değişik bahanelerle bunu geciktirdiğini belirtir. Murad Mehmed Efendi'nin teşvikinden bahsedilmese de, Ali Paşa'nın Paşa, artan kamuoyu baskısını ortadan kaldırmak için savaş taraftarlığı yapmak zorundaydı. Daha önceden de belirtildiği gibi Rusya ile savaşa girmenin ne kadar tehlikeli olduğunu herkesten daha iyi biliyordu. Sınır bölgelerinde savaşhazırlığı için emirler vererek ve Şahin Giray'a karşı Canikli Ali Paşa'yı göndererek en büyük rakibini ortadan kaldırmak hem de kendisini tehlikeye atmadan Kırım'ın geri alınması için askeri harekât düzenlendiğini İstanbul'a göstermek istiyordu. Canikli Ali Paşa'nın ise Kırım'daki Rus askerlerinin bütün limanları tahkim ettiğini, dolayısıyla 7-8 gemiden oluşan donanma ile karşıya geçmenin herhangi bir getirisi olmayacağını iyi bildiğini merkeze gönderdiği tahriratlardan biliyoruz.[26] Ayrıca Cezayirli Hasan Paşa'nın kendisine karşı düzenlendiği bu komplo-yu önlemek sebebiyle Murad Molla ve Şahin Giray'la irtibat içinde olduğu düşünülebilir.

1777-78'deki hareketli ve gergin olayların sonucunda Kırım'ın geri alınması için oldukça başarısız bir girişimin baş aktörü olan Cezayirli Hasan Paşa, bundan hiçbir şekilde etkilenmeden hatta kendisine I. Abdülhamid'in

saltanatı boyunca kaptanıderyalığı garanti altına alınırken, günah keçisi olarak seçilen Canikli Ali Paşa ise "isyan"a sürüklenmiştir. Başka bir makalenin konusu olmakla birlikte, 18. yüzyılın son çeyreğinin bu karmaşık çıkar çatışmalarının merkez-taşra ikilemi içinde değil, İstanbul dışında yükselen hanedanların da yer aldığı güç mücadeleleri düzlemi zemininde anlaşılabileceği söylenebilir.

1777-78 döneminde Murad Molla-Canikli Ali Paşa-Cezayirli Hasan Paşa üçgeninde cereyan eden olaylar, Küçük Kaynarca Antlaşması'nın Kırım'ın bağımsızlığı ve Rusların Karadeniz ve Akdeniz'de serbest ticaret hakkıyla ilgili maddelerinin Osmanlı ve Rus imparatorlukları arasında diplomatik kriz ve savaş tehdidi yaratması sonucunda ortaya çıkmıştır. Osmanlı padişahını halife olarak tanımayan Rusların desteklediği Şahin Giray'ın hanlığı karşısında, Rus gemilerinin Karadeniz'e çıkmasına izin verilmemiştir. 1779'da Fransız elçisi St. Priest'in arabuluculuğuyla imzalanan Aynalıkavak Tenkihnamesi ile gemilerin geçişi sağlanmıştır.

İlmiyye sınıfının ileri gelenlerinden olan Rumeli Kazaskeri Murad Molla örneğinden yola çıkarak üst düzey ulema sınıfının imparatorluğun iç ve dış siyasetiyle birlikte dönemin diplomasisinde de oldukça etkili ve önemli aktörler olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Özellikle 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı şeyhülislamlarının siyasetin içinde aldıkları yer R. A. Abou-El-Haj ve S. Faroqhi'nin çalışmalarıyla oldukça iyi bilinmektedir.[27] U. Heyd'in belirttiği gibi, 18. yüzyılın son çeyreği ve 19. yüzyılın başının reform tartışmaları içinde ulema sınıfının topyekün reaksiyoner ve muhafazakâr olduklarını iddia etmek indirgemeci bir yaklaşım oluşturmaktır.[28] Dönemin diğer ricali gibi ulemanın ileri gelenlerini o andaki koşullar ve güç ilişkileri içerisinde ele almak gereklidir. Murad Molla, Kırım'ın bağımsızlığı ile ortaya çıkan sorunların, Ruslarla mutabakat ve diplomasi ile çözülmesi gerektiğini savunduğu için zehirlenerek öldürüldü. Murad Mehmed Efendi'ye ve taraftarlarına karşı yürütülen operasyonun elçilik raporlarına yansıması onun Avrupalı devletlerin temsilcileri tarafından tanınan biri olduğunu gösteriyor. Ayrıca 18. yüzyılın üçüncü çeyreğinde Türkiye'de uzun yıllar geçiren Baron de Tott, anılarında Murad Molla ile kurduğu dostane ilişkiye ve konağında yaptıkları tartışmalara yer vermiştir.[29]

CANAY ŞAHİN
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ,
İKTİSAT BÖLÜMÜ ÖĞRETİM ÜYESİ

DİPNOTLAR

1 Madeline C. Zilfi, "Elite Circulation in the Ottoman Empire: Great Mollas of the Eighteenth Century", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 26/3, 1983, s. 318-364.

2 Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 3. Cilt, Dersa'adet: Matba'a-i Osmaniye, 1309, s. 97-99; Muzaffer Gökman, *Murat Molla, Hayatı, Kütüphanesi ve Eserleri*, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1943, s. 7-8.

3 Mehmet İpşirli, "Şeyhülislam Mirikarizade Yahya Efendi", (yay. Zeynep Tarım Ertuğ) *Mübahat Kütüksü'na Armağan* içinde, İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2006, s. 229-239.

4 Büyükbabası Damadzade Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi (1665-1741) ve babası Damadzade Feyzullah Efendi (1699-1761)'nin kariyeri için bkz. Mehmet İpşirli, "Damadzade Ahmed Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 8. Cilt, İstanbul, 1993, s. 449-450; Abdülkadir Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislamları*, Ankara: 1972, s. 121-122; İsmail Hami Danişmend, *Osmanlı Devlet Erkanı*, İstanbul: Türkiye Yayınevi, s. 138, 141-142.

5 Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, s. 97-99; M. Gökman, *Murat Molla*, s. 7-8; M. Süreyya, *Sicill-i Osmani*, (haz. Nuri Akbayar, eski yazıdan aktaran Seyit Ali Kahraman), Cilt 4, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s. 1114; *Rüznâme, Osmanlı-Rus Harbi Esnasında Bir Şahidin Kaleminden İstanbul (1769-1774)*, Haz. Süleyman Göksu, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2007, s. 44.

6 *National Archives* (NA), *State Papers* (SP) 97/53, No: 15, 17th July 1777, Constantinople. *Sicill-i Osmani*'de, Murad Molla'nın Rumeli Kazaskerliğine Mayıs 1777'de atandığı söylenir. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, s. 1114.

7 *Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz* (Berlin), Hauptabteilung I, Rep. 11, No: 275d fasc 41, 14th to 15th of March 1778.

8 Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, s. 97-99.

9 *Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz* (Berlin), Hauptabteilung I, Rep. 11, No: 275d fasc 41, 16th August 1778. Elçi, Murad Efendi'nin dört oğlu ve üç kızı olduğunu ve oğullarının her birine 150 kese ve kızlarına ise 80 kese miras kaldığını kaydeder.

10 *NA, SP 97/54*, No: 6, 17th March 1778.

11 *Sbornik Imperatorskogo Russkogo Istoricheskogo Obsceatva* (Collection of Imperial Russian Historical Society), vol. 47, St. Petersburg, 1885, No: 97, Bulgakov'dan İmparatoriçe'ye, 1 (12) April 1786. Eskiden kendilerine çok yardımları dokunan Reisülküttap Abdürrezzak Efendi ve Kazasker Murad Molla'nın değişe edilmesinde payı olan Pangali'nin Polonya hizmetine uygun aday olmadığını anlatan Bulgakov'un raporunun satır aralarında bu bilgiye rastlanmıştır.

12 *NA, S P 97/54*, No: 1, 3rd of January 1778.

13 Britanya büyükelçisi Ainslie, Murad Molla'nın Rusya ile olan sorunların karşılıklı anlaşma ile çözülmesi gerektiğini savunan bir kesimin sözcülüğünü yaparak Divan-ı Hümayun toplantılarını etkilemeye çalıştığını belirtir. *NA, SP 97/54*, No: 6. 17th of March 1778.

14 *NA, SP 97/54*, No: 6, 17th of March 1778; *Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz* (Berlin). Hauptabteilung I, Rep. 11, No: 275d fasc 41, 14th to 15th of March 1778.

15 Christoph K. Neumann, "Decision making without decision makers: Ottoman foreign policy circa 1780", (yay.) Caesar E. Farah, *Decision Making and Change in the Ottoman Empire* içinde, Missouri, The Thomas Jefferson University Press, 1993, s. 29-38.

16 a.g.e.

17 *NA, SP 97/53*, No: 1, 3rd of January 1777; No: 2, 17th of January 1777. Bu raporlara göre, hem Britanya hem de Rusya, Fransa'ya verilmiş olan gümrük vergisinden muaf olma ayrıcalığından (Mestaria) yararlanmakistiyorlardı.

18 *NA, SP 97/53*, No: 3, 4th of February 1777.

19 *NA, SP 97/53*, No: 16, 4th of August 1777.

20 Ş. Tufan Buzpınar, "Osmanlı Hilafeti Hakkında Bazı Yeni Tespitler ve Mülahazalar (1725-1909)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 10, 2004, s. 8-11.

21 Virginia Aksan, *Savaşta ve Barışta. Bir Osmanlı Devlet Adamı Ahmed Resmi Efendi (1700-1783)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997, s. 173.

22 A.g.e., s. 170.

23 *Affaires Entrangéres (AE) B I 1014*, No: 218, Scto, 17th May 1778'de Kaptan Paşa'nın barış düşmanı ve Rus taraftarlığıyla meşhur Murad Molla'nın Marsilya'dan Kaptan Claistrier tarafından Sakız Limanı'ndan alınarak Mekke'deki sürgün yerine ulaştırılmak üzere, Suriye'ye götürüleceği kaydedilmiştir. Canikli Ali Paşa'nın Cezayirli Hasan Paşa ile olan düşmanlığı ise hem Prusya hem de Britanya elçisinin raporlarına yansımıştır.

24 Kaptan Paşa'nın hayatı için bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Cezayirli Gazi Hasan Paşa'ya dair", *Türkiyat Mecmuası*, VII-VIII/1, 1940-42, s. 2-47; J. H. Mordtmann-E. Kuran, "D.Jezairli Ghazi Hasan Pasha", *Encyclopaedia of Islam*, 2nd edition, 2. Leiden: E. J. Brill, 1954, s. 533-4.

25 Osman Köse, *1774 Küçük Kaynarca Antlaşması*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006, s. 271-273.

26 a.g.e., s. 273-274.

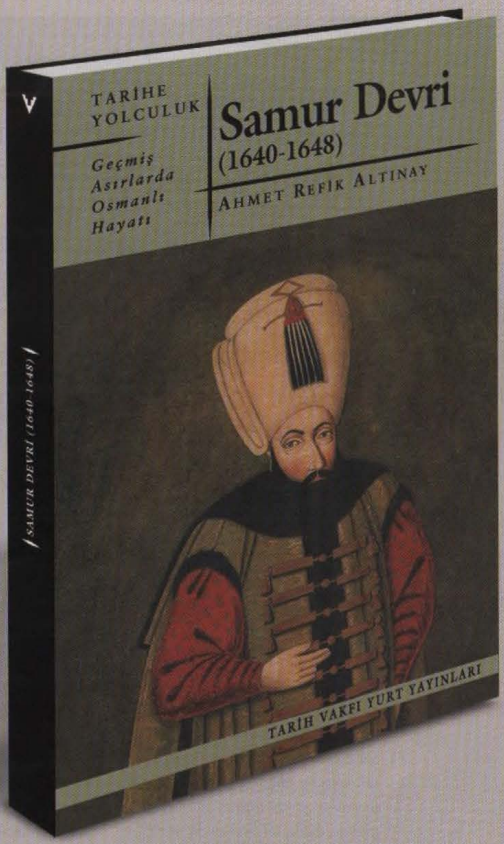
27 Rifa'at Ali Abou-El-Haj, *The 1703 Rebellion and the Structure of Ottomen Politics*, Nederlands Historisch-Archaeologisch Institituut te İstanbul, Leiden, 1984; Suraiya Faroqhi, "An Ulama Grandee and His Household", *Osmanlı Araştırmaları*, 9, 1989. Ayrıca 18. yüzyılın önde gelen ulema hanedanlarından Dürrizade Mehmed Ataullah Efendi'nin reformcu sadrazam Halil Hamid Paşa'nın 1785'te I. Abdülhamid'i tahttan indirip yerine III. Selim'i tahta geçirme komplosuna destek vermesi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Sadrazam Halil Hamid Paşa", *Türkiyat Mecmuası*, 5, 1936, s. 246-257.

28 Uriel Heyd, "The Ottoman Ulema and Westernization in the Time of Selim III and Mahmud II", *Studies in Islamic History* içinde, yay. Uriel Heyd, Kudüs, 1961, s. 63-96.

29 Baron de Tott, *Türkler ve Tatarlar Arasında*, (çev.) Reşat Uzmen, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1996, s. 25-28. Ayrıca, Murad Mehmed Efendi tarafından 1769'datekke olarak kurulan ve 1775'te kütüphaneye dönüştürülen külliyesi, Fatih'te Çarşamba mahallesinde Murad Molla adıyla günümüze kadar gelen sokakta bulunmaktadır. Külliye, İstanbul 2010 Avrupa kültür başkenı projesi kapsamında yenilenmektedir. Bkz. İsmail Erünsal, "Murad Molla Kütüphanesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 31. Cilt, İstanbul, 2006, s. 188; M. Baha Tanman, "Murad Molla Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 31. Cilt, İstanbul, 2006, s. 187.

SAMUR DEVRİ
(1640-1648)

ISBN: 978-975-333-246-0
12 TL, TEMMUZ 2010

Ahmet Refik Altınay'ın "Geçmiş Asırlarda Osmanlı Hayatı" başlıklı bir dizi halinde Kitaphane-i Hilmi tarafından 1915-1927 tarihleri arasında yayımlanan on altı eserini Tarihe Yolculuk adını verdiğimiz dizimizle okurlarımızla buluşturuyoruz. Altınay'ın *Samur Devri (1049-1059)* adlı eserinin ilk baskısı 1927 yılında yapılmıştır.

Sultan İbrahim'in 1640-1648 yılları arasında süren saltanatı sırasında Dördüncü Murad'ın katı yönetimine nazaran daha serbest bir idare hüküm sürmüştür. Kitabına Dördüncü Murad'ın vefatıyla başlayan Altınay da tahta çıkan Sultan İbrahim'in "deli" olduğu yönündeki rivayetleri destekliyor: "Sultan Murad'ın yerine geçen de onun kadar zalim ve belki ondan fazla olarak, akılsız ve anlayışsız bir deliydi". Altınay, Sultan İbrahim'in yaşamını ve sekiz yıl süren saltanatını ilgi çekici bir üslupla anlatıyor.

Kitabın başlığına da taşıdığı, Sultan'ın samur kürk merakından Yeniçeri Ocağı ağalarının isyanına kadar tarihsel olaylar ile rivayetlere dayanan yönlerini bir arada aktaran Altınay, kitabının ilk sayfasında bu konuları alt başlıklar olarak sunuyor: Dördüncü Murad'ın Vefatı, Sultan İbrahim'in Mahbesten Çıkarılması, Kösem Valide, Sarayda Cinci Hoca, Sultan İbrahim'in Cinnetleri, Telli Haseki-Şekerpare, Samur ve Amber Vergisi, Ağaların İsyanı, Sultan İbrahim'in Hal'i ve İdamı.

TARİH VAKFI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI
Zindankapı Değirmen Sokak No:15 Eminönü / İstanbul
T (212) 522 02 02 pbx F (212) 513 54 00 E yayin@tarihvakfi.org.tr

TARİHİN İLK SİGORTACILIK İŞLEMLERİ:

ANTİK DÖNEM DENİZ KREDİLERİ

ERKAN ILDIZ

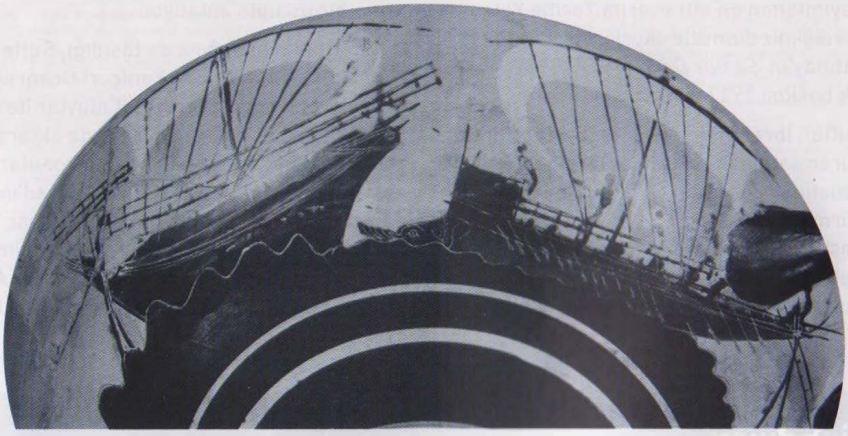
Sigortacılık işlemlerinin MS 14. yüzyılda İtalya'nın kıyı şehirlerinde başladığı düşünülür. İleride meydana gelmesi olası zararların karşılanması düşüncesine dayanan sigortacılık, başlangıçta özel kişiler tarafından yürütülen bir faaliyettir ve bu alanda özellikle Cenova, Venedik ve bazı Hansa şehirlerindeki tacirler etkin olmuştur. Oysa söz konusu tarihten yüzlerce yıl önce Eski Yunan ve Roma dünyasında kullandırılan deniz kredileri de bir tür sigorta işlemi görünümündedir. Dolayısıyla sigortacılığın başlangıcı Antik Dönem'in (MÖ 700 - MS 500 arası) başlarına erken bir tarihe uzatılabilir.*

Antik Dönem'de borç alınan para, esas olarak tapınaklardan, bankalardan (*trapeza* ve *argentaria*), tefecilerden (*feneratores*) ve soylu kesimden sağlanmaktaydı.[1] Borçlanma ihtiyacı da daha çok; lüks tüketim, drahoma, siyasi ihtiraslar, vergi ödemeleri, eyaletlerdeki savaş vergileri, ani ortaya çıkan ihtiyaçlar vb'den kaynaklanmaktaydı. Daha yoksulca olan insanların borçlanmalarında ise, zor hayat şartları, fiyat artışları ve bazen kendi şartlarının ötesinde yaşamak isteği etken oluyordu.[2] Kredilerin çok küçük bir kısmı ticari veya sınai etkinliklerle ilgiliydi ve bunların toplam kredi sepetindeki oranı çok düşüktü.[3] Bir de deniz kredileri vardı ki bu, krediden çok bir tür sigorta teminatıydı ve özel bir sermayedar grubu tarafından finanse edilmekteydi.

Deniz kredisi, farklı özellikler gösteren bir kredi türü olarak deniz ticaretinin finansmanında kullanılmıştır. Yüksek risk taşıması nedeniyle deniz kredileri, bankerler tarafından değil, bu işe özel olarak yatırım yapan finansörler tarafından karşılanmıştır. Yüksek riskinden ötürü de faiz oranı daha yüksek olmuştur.[4]

ESKİ YUNAN'DA DENİZ KREDİLERİ

Attika'daki uzak mesafeli ticaretin büyük kısmı, gemiyle tahıl ithalatı vs deniz kredileriyle finanse edilmiştir.

Korsan gemisi ticari bir gemiye borda ediyor. İÖ 6.yy'ın ikinci yarısı.

Ship and Seamanship in the Ancient World. Lionel Casson Princeton 1971.

Bir kargo gemisi Roma Limanı'na giriyor ve iskeleye bağlanıyor. İS 200 (yan sayfa üstte).

Ship and Seamanship in the Ancient World. Lionel Casson Princeton 1971

Eski Yunancada *daneisma nautikon* (δάνεισμα ναυτικόν) denilen deniz kredisinin kendine özgülüğü, diğer borç türlerinden farklılığı, bu kredinin sadece deniz ticareti için verilmesinden (*Dig.* XXII 2, 1) ve alacaklının, deniz kazası riskini üstlenmesinden kaynaklanmaktaydı. Salt bu durum bile, deniz kredisinin, alışılmış borçlardan (*daneion*) farklılığını ortaya koyar.[5]

Deniz yolculuğunun; deniz kazaları, alabora olma, fırtınada yükün denize boşaltılması gibi tehlikeleri bulunmaktaydı. Üstelik tehlike salt deniz kazasından ibaret değildi. Deniz korsanlarının saldırısı, geminin vurulması, yangın, malların zarara uğraması gibi tehlikeler de söz konusuydu. Bu nedenle deniz kredileri büyük risk taşımaktaydı ve bu risk de her zaman tümüyle finansörlere aitti. Deniz kredisi kullananlar, anapara ve faizi ancak gemi hedeflenen limana salimen vardığı takdirde geri öderlerdi. Bu riski doğru hesaplayabilmek deniz tüccarının işiydi.[6]

Hesiodos, *'Ergα kai Hémerai* (İşler ve Günler) adlı eserinin denizcilikle ilgili bölümünde hem deniz yolculuğunun zorluklarını bir bir sıralar hem bu tür yolculuklar için yaz dönencesinden sonra, temmuz ve ağustos aylarında 50 günden yararlanmayı önerirken şöyle der (bkz. yandaki kutu)

Hesiodos'un dediği gibi deniz seferleri, tehlikeli kış ayları dışında, daha çok da yaz dönencesinden sonra yapılmaktaydı; ancak kredi faizi sabit bir oran olarak uygulandığından, bunun yıllık oranı aslında çok daha yükseğe gelmekteydi.

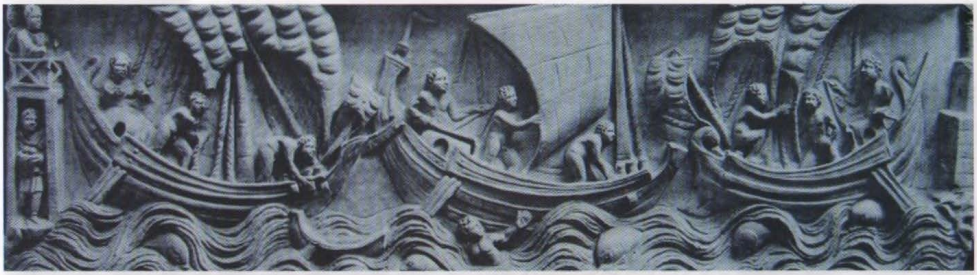
Deniz kredisi, bir tür sigorta işlemi olduğundan, deniz kazası vb. risklere karşı verilmekteydi. Bu yüzden, verilen kredinin gemiye getirilmemiş olması gerekmekteydi; gemici, alınan borcu, bir kaza durumunda uğrayacağı zararı karşılayacak bir tutar olarak, daha çok kendi yerel limanında bırakmış olmalıydı. Ancak paranın gemilerin tamiratında ya da maaş ödemelerinde kullanılıp kullanılmadığı bilinmemektedir.[7]

Eski Yunan dünyasında Attikalı hatipler aracılığıyla, en az 28 deniz kredisi işlemi bilinmektedir. Şüphesiz o dönemde Attika dışında Ephe-

Hesiodos İşler ve Günler

"Yaz ortasındaki gün döneminden sonra
Elli gece elli gün sürer insanların
Denize açıldıkları mevsim.
O mevsimde gemilerin paralanmaz,
Deniz tayfalarını elinden almaz.
Ama deprem tanrısı Poseidon,
Ya da ölümsüzlerin kralı Zeus
İlle de yok etmek istiyorsa onu, o başka.
Çünkü iyilikler de onlardan gelir, kötülükler de.
O mevsimde rüzgârın nereden eseceği bellidir,
Ve belalı değildir dalgalı deniz.
Korkma o zaman, rüzgârlara güven
Sür hızlı gemini denize, yükle yükleyeceğini,
Ve bir an önce dönmeye bak yurduna.
Ne yeni şarabı bekle, ne de güz yağmurlarını,
Ne de kış habercisi lodos fırtınalarını.
O lodoslar altını üstüne getirir denizin,
Güz yağmurları boşanır ve deniz belalı olur.
Bir başka mevsimi daha vardır denizciliğin:
İlkbaharda incir ağacının tepesinde
Kuzgun pençesi gibi yapraklar gördün mü
Açıl denize; bahar seferinin zamanıdır.
Ama övmem o mevsimi, yüreğin hoşlanmaz ondan.
Tam vaktini bilip belayı önlemek zordur,
Ama insanlar yine de açılır denize
Çünkü görmez olur yüreklerinin gözü:
Para fakir fukaranın ciğeridir,
Oysa ne kötü şeydir dalgalar içinde ölmek.
Hadi sen beni dinle, iyi düşün bunlar üstüne:
Bir geminin karnına yükleme varını yoğunu,
Çoğunu karada bırakıp azını gemiye koy.
Amansızdır denizde karşına çıkacak bela:
Fazla yüklü arabanın oku birden kırılıp
Yitirmiş gibi olursun içine bütün yüklediklerini.
Ölçülü ol, neyi ne zaman yapacağını bil."

(Hes. *Erga*. 663-665).

İkisi standart yelkenli olan üç gemi. İS 3. yy.

Ship and Seamanship In the Ancient World, Lionel Casson Princeton 1971.

İstanbul'da Yenikapı kazısında Theodosius Limanı'nda yüküyle birlikte batmış olarak bulunan bir kargo gemisi.

Tarihi Yüklenmiş Gemiler: Yenikapı Batıkları, Uluk Kocabaş, Ege Yayınları İstanbul 2010.

sos, Mısır ve Roma gibi merkezlerde de deniz kredisi işlemleri yapılmış olmalıdır.[8] Bu tür ilk deniz kredisi işlemi MÖ 5. yüzyıl sonlarına tarihlenmektedir. Bu işlem, ünlü tarihçi ve iktisatçı M. I. Finley tarafından da bir sigortalama işlemi olarak değerlendirilmektedir.[9]

Denizcilik kredileri, tüccarlar ya da gemi sahipleri tarafından, gemi ve yükünün denizde yaşanacak risklerine karşı bir güvence olarak alınmaktaydı.[10] Eğer gemi sağ salim hedefine varırsa *daneion* olarak alınan sermaye faiziyle birlikte geri ödenirdi. Gemi ve bazen de yükü, *daneion*'un geri ödenmesinin teminatı olarak rehin alınırdı. Aksi halde Atina'da *daneion* olarak kredi kullanan, kredi vereni soyduğu kınamasıyla hakkında *blabes dike* açılırdı.[11] Deniz kredisi, krediyi verenler açısından tehlikeli bir yatırımdı; bir felaket durumunda borç alan borcundan kurtuluyor ama gemi sağ salim limana girerse, borç veren girdiği riskin karşılığı olarak olağan faiz oranının üstünde faiz alıyordu.[12] Bu işi finanse etmek için özel kurulmuş ortaklıklar vardı ve bunlara *synnautai* (σύνναυται) denmekteydi.[13]

Ancak bu ortaklıklar içinde yer alan bankerlere (*trapezites*'lere) pek rastlanmaz. Bir bankeri deniz kredisi veren finansörler arasında gösteren tek bir kaynak dahi bulunmamaktadır. R. Bogaert bunun nedenini şöyle açıklar: "Eğer mevduat sahipleri, paralarının böyle tehlikeli bir ticarette riske edildiğini bilseler, banka kredilerinin yönetimi de zor olurdu; bazı yazarların yazdığının aksine, deniz kazaları nedeniyle paralarını geri çeken mevduat sahipleri nedeniyle Atina'da çok sayıda bankanın iflas ettiği bilinmemektedir."[14] Ancak Bogaert *trapezites*'lerin deniz kredilerine dâhil olmalarını, "alacaklı ile borçlu arasında bir rol oynamak" çerçevesinde, "sözleşmelerin onların huzurunda yapılmış ve ödemelerin de onların bankaları üzerinden gerçekleştirilmiş olma" olasılığı olarak değerlendirir.[15] Fakat B. Laum, Atinalı bankerlerin deniz ticareti yapanlara verilen borçlarda uzmanlaştıkları ve bu işten yüksek faiz aldığı düşüncesindedir.[16]

Atina'da deniz kredilerine uygulanan faiz oranı %36 idi[17] ve bu yıllık süreyi değil, geminin seyahat süresini kapsadığından (ki süre genellikle 11 Mart ile 11 Ekim arasında idi), bir yıldan daha kısa süreliydi ve yıllık bazda daha yükseğe gelmekteydi. A. Böckh ise Attika'da faizlerin serbest olduğunu ve bir sınırlama bulunmadığını, ayrıca Rhodos'ta yüksek faizli deniz kredilerinin yasal olarak yasaklandığını belirtir.[18] Kazalar dikkate alınmazsa, deniz kredilerinde yüksek faiz (τόκος ναυτικός, ἔκδοσις) ve kazanç vardı.[19] Stoa Okulu'nun kurucusu Kition'lu filozof Zenon'a babası, kazançlı bir ticaret olan deniz işinde değerlendirmek üzere 1.000 *talent* sermaye vermişti (Diog. Laert. VII 1,13).[20]

Deniz kredilerinde genellikle gemi kargosu (ἐπὶ τοῖς χρήμασιν, ἐπὶ τοῖς Φορτίοις, επί τῇ ἐμπορία) veya daha az olarak geminin kendisi (ἐπὶ τῇ νηι, ἐπί τῶ πλοιῶ)) teminat alınırdı (gemi ve kargosunun teminat gösterilmesi: δάνειον ναυτικόν, ἔκδοσις, bkz. Dem. *or.* 27. 11). Ayrıca bu teminat ya sadece gidiş yönü (δάνειον ἐπερτλουν) veya hem gidiş hem de geliş yönü için (δάνειον ἀμφοτέραπλουν) olabilirdi (Poll. VIII 141). *Trierarkhos* Apollodoros, deniz kredisi faiziyle Demosthenes'ten 800 *drakhme* borcu, gemiler salimen Atina'ya döndüğünde anapara ve faizi ödemek ko-

şuluyla almış ve karşılığında geminin yükünü ipotek olarak göstermiştir.[21]

Deniz kredisi hukukunun temelleri, Yunan deniz ticaretinin geliştiği dönemlere dayanmaktaydı. Konunun tarihsel sürecine ilişkin Demosthenes'in söylevlerinde, Lysias ve Ksenophon'una yazılarında güvenilir bilgiler bulunmaktadır.[22] Yunan hukukunda deniz kredileri için kullanılan özel adlandırma *daneisma nautikon*'dur (δάνεισμα ναυτικόν). Ancak Eski Yunan'da Ptolemaioslar Dönemi'ne kadar, gemicilerin ödeme sorumluluğuna ilişkin bir düzenleme bulunmamaktaydı. Nakliye sözleşmeleri, yükün düzgün bir şekilde nakliyesi şartıyla sadece nakliye ücretini kapsamaktaydı. Gemiciler, nakliyesini yapacakları yükü, sağlam ve güvenilir olmalarıyla almaktaydılar. Bir kaza ya da tehlike durumunda yükün denize boşaltılmasından dola-

Pupa yelken giden bir kargo gemisi, İS 3. yy.

Ship and Seamanship In the Ancient World, Lionel Casson Princeton 1971.

Denizcilik kredileri, tüccarlar ya da gemi sahipleri tarafından, gemi ve yükünün denizde yaşanacak risklerine karşı bir güvence olarak alınmaktaydı. Eğer gemi sağ salim hedefine varırsa **daneion** *olarak alınan sermaye faiziyle birlikte geri ödenirdi. Gemi ve bazen de yükü,* **daneion***'un geri ödenmesinin teminatı olarak rehin alınırdı.*

yı tazminat ödeme yükümlülükleri bulunmamaktaydı.[23]

Deniz kredisi bazı antik edebi eserlerde de işlenmiştir; örneğin Theophrastos, *Kharakteres* adlı yapıtında "gösteriş budalası"nı anlatırken, dalgakıranda durup yabancılara palavradan hava atan bir adam örneğini verir ve "...servetinin denizde yattığını, faizciliğin ne kadar kazançlı bir iş olduğunu, çok kazandığını, çok zarar ettiğini anlatır" der (Theophr. *Khar.* 23, 2).

ROMA'DA DENİZ KREDİLERİ

Roma hukukunda deniz kredileri için kullanılan özel adlandırma *fenus nauticum*'dur.[24] Ancak Roma kaynaklarında bu adlandırılma her zaman kullanılmaz; borç verilen para için daha çok *pecunia traiecticia*, faiz için *usurae maritimae* veya *fenus* ve bu işin tümü için *fenus nauticum* kullanılır (*Cod. Iust.* IV 33, 4 [3]).[25]

Romalılar deniz kredisi hukukunun temellerini Eski Yunan'dan almışlardır. Yunan kültürüyle temas eden Romalılar kendi deniz ticaretlerinin gelişmesine koşut olarak bu hukuku kullanmışlardır. Yunan hukukunda bir deniz kazası durumunda gemi sahiplerinin taşıdıkları yüke ilişkin bir tazminat ödeme yükümlülükleri bulunmamasına rağmen Roma Dönemi'nde (MS 2. yy) bu konuda yeni kurallar konulmaya başlanmış; geminin kusurundan ya da kaptanın acemiliğinden kaynaklanan kazalar veya yüke insanların verdiği zararlardan (hırsızlık gibi) dolayı gemicilere ödeme yükümlülükleri getirilmiştir.[26]

"Deniz kredisinin kendine özgülüğü, diğer borç türlerinden farklılığı şöyle sıralanabilir:

1) Deniz kredisi sadece deniz ticareti için verilir (*Dig.* XXII 2, 1).

2) Para veya yanı sıra mal, deniz kazası riski taşıyor olmalıdır; bundan dolayı *pecunia traiecticia, quae trans mare vehitur* verilir... *Pecunia traiecticia*'nın gemiye getirilmemiş olması gerekir; gemici, alınan borcu, bir kaza durumunda uğrayacağı zararı karşılayacak bir tutar olarak daha çok kendi yerel limanında bırakmış olmalıdır. Bu iş, kaynaklarda yer alan *trans mare vehi*'nin zıddı, bir tür sigorta amaçlı girişim olarak görülebilir...

mayısın başı güvenli olmayan aylardır. Kasım 'idi'nin 3. günü ile mart 'idi' başlamadan önceki 6. güne dek, yani 10 Kasım'dan 10 Mart'a kadar olan zaman diliminde deniz trafiği tümüyle olanaksız hale gelir."[28]

Mevsimsel riskler azaltılsa da sonuç itibarıyla deniz taşımacılığı Antik Dönem'de yüksek riskli olduğundan *fenus nauticum* ya da *pecunia traiecticia*, borç veren yönünden her zaman rizikosu yüksek özel bir borç türü olmuştur; bu kredi, deniz-yoluyla yapılan nakliyelerde yatırılan sermaye veya daha sık olarak bu sermayeyle alınan malların gemi yolculuğu sırasında sıkca karşılaşılan tehlikelerini üstlenir. Iustinianus öncesi İmparatorluk Dönemi'nde MS 2. ve 3. yüzyıllarda faizle ilgili özel

Trimalchio: "Hiç kimse bana korkak demesin diye, daha büyüklerini, daha iyilerini ve daha uygunlarını yaptırdım. Bilirsiniz, büyük gemi daha sağlam olur. Yeniden gemilere şarap, domuz eti, bakla, koku, köle yükledim. Bir seferde on milyon **sestertius***'u toparladım... Ticaretten çekildim ve azatlılara faizle para vermeye başladım."*

Ortaçağda Akdeniz'de kullanılan gemilerin maketi.

16. yy Venedik Limanı.

3) Alacaklı, deniz kazası riskini üstlenir... Tehlike salt deniz kazasından ibaret değildir, deniz korsanlarının saldırısı, geminin vurulması, yangın, malların zarara uğraması gibi tehlikeler de söz konusudur."[27]

Geç Roma Dönemi'nde (yaklaşık MS 400) askeri bir elkitabı yazmış olan Vegetius, deniz yolculuğunun daha az tehlikeli olması için şu önerilerde bulunur: "Deniz yolculuğunun en güvenli olduğu dönem haziran 'kalendi'nden 6. gün öncesi ile ekim 'kalendi'nden önceki 18. gün arasına denk düşen dönemdir; yani 27 Mayıs'tan 14 Eylül'e kadar olan zaman dilimi güvenlidir. Mart, nisan, konumu nedeniyle deniz kredileri hakkında pek fazla bilgi bulunmaz; bunun iki nedeni vardır: İlki, faizi sınırlamayla ilgili olarak Iustinianus'a kadarki her yasal düzenlemede deniz kredi faizleri serbest bırakılmıştır; ikincisi ise, alacaklı için bu kredinin büyük risk taşıması nedeniyle, her türlü deniz kredisi faizi her zaman yüksek olmuştur. Bu rizikoyla bağdaşır şekilde klasik hukuk döneminde bu ödünçlerde faiz haddi sınırlanmamış, ancak Iustinianus zamanında günün koşullarına göre yeniden düzenlenmiştir (*Dig.* XXII 2; XLV 1,122). MS 528'de Iustinianus *faenus nauticum*'a yıllık % 12 azami faiz haddi koymuştur.[29]

Büyük riski nedeniyle bankerlerin ilgi göstermediği deniz taşımacılığı kredileri, yüksek faiz kazancından ötürü şahıslar veya ortaklıklar tarafından finanse edilmiştir. Örneğin Petronius, Trimalchio'nun de-

niz ticaretinde ilk başta nasıl para kaybettiğini şöyle anlatır: "...beş gemi yaptırıp şarap yükledim, o zaman şarap altın gibiydi, Roma'ya yolladım. Sanki ben buyurmuşum gibi gemilerimin tümü battı, gerçeği söylüyorum, uydurmuyorum. Neptunus bir günde otuz milyon *sestertius*'umu yuttu." Ancak Trimalchio, deniz ticaretinin yüksek getirisinden kazanmaya kararlıdır; yaşadığı felaketten sonra nasıl büyük paralar kazandığını ise şöyle ifade eder: "Hiç kimse bana korkak demesin diye, daha büyüklerini, daha iyilerini ve daha uygunlarını yaptırdım. Bilirsiniz, büyük gemi daha sağlam olur. Yeniden gemilere şarap, domuz eti, bakla, koku, köle yükledim. Bir seferde on milyon *sestertius*'u toparladım... Ticaretten çekildim ve azatlılara faizle para vermeye başladım" (Petron. *Satyr*. 76). Diğer bir örenk de Romalı Senatör Cato'dur; "her türlü tefeciliğin en fazla aşağılananı olan deniz ticareti için borç verme işi de yapan Cato, bu iş için elli kişilik bir şirket kurmuş ve azatlısı Quintion aracılığıyla buradan bir sermaye payı almıştı."[30] Plautus'un *Trinummus* adlı tiyatro eserinde ihtiyar Philto, servetini yitirmiş sıkıntı içindeki bir şahıs hakkında şöyle der: "Peki, nasıl yitirdi? Genel çiftliklere, deniz tecimine (ticaretine) mi para yatırdı? Yoksa alışverişe, köle alıp satmağa kalktı da öyle mi yitirdi parasını?" (Plaut. *Trinum*. II. Perde II. Sahne).[31]

Deniz ticaretiyle uğraşanların da kendi aralarında oluşturdukları ayrı mesleki birlikleri vardı. "*Collegia negoliatorum* büyük tüccarlar tarafından oluşturulmuş güçlü grupları barındıran bir birlikti ve bunlar imparatorluktaki ulaşımın geliştirilmesine hizmet etmekteydi. Ancak suyolları ulaşımıyla uğraşanlar daha çoktu. *Collegia naularum*'a karşılık gelen birlik, büyük aramtörlerin birliğiydi (*navicularii*). Cumhuriyet Dönemi'nde ve İmparatorluk Dönemi'nin başlarında eyaletlerdeki ticari pazar yerlerinde armatörlerle (*navicularii*, Yunanca ναύκλη-ροι) büyük tüccarlar (*negotiatores*) *collegia*'larda olmasa dahi Roma vatandaşlarının cemiyetlerinde bir aradaydılar."[32]

KAYNAKLAR

A) Antik Kaynaklar ve Kısaltma Listesi

Cod. Iust. (= *Codex Iustinianus*). Kullanılan metin ve çeviri: *Corpus Iuritus Civilis*, (Yay. Haz.) P. Krüger, Berlin1915.

Dem. *or.* (= Demosthenes, *Orationes*). Kullanılan metin ve çeviri: *Demosthenis Orationes*, (Yay. Haz.) S. H. Butcher, Oxford 1985, (Oxford Classical Texts).

Dig. (= *Digesta*). Kullanılan metin ve çeviri: *Corpus Juritus Civilis*, (Yay.Haz.) T. Mommsen ve P. Krüger, Berlin 1920.

Diog. Laert. (= Diogenes Laertius). Kullanılan metin ve çeviri: Diogenes Laertius, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, (Çev. C. Şentuna), İstanbul 2004.

Hes. *Erga*. (= Hesiodos, *Erga kai Hemerai*). Kullanılan metin ve çeviri: İşler ve Günler, *Hesiodos Eseri ve Kaynakları*, (Çev. S. Eyuboğlu ve A. Erhat), Ankara, 1977.

Petron. *Satyr*. (= Petronius, *Satyricon*). Kullanılan metin ve çeviri: Petronius, *Satyricon*, (Çev. F. G. Özaktürk), Ankara, 2003.

Plaut. *Trinum*. (= Plautus, *Trinummus*). Kullanılan metin ve çeviri: Plautus, *Üç Akşelik Kişi* (*Trinummus*), (Çev. N. Ataç), İstanbul, 1947.

Poll. (=Pollux). Kullanılan metin: Bks. I-V. Ed. Bethe, Leipzig 1900.

Theophr. *Khar.* (= Theophrastos, *Kharakteres*). Kullanılan metin ve çeviri: Theophrastus, *Karakterler*, (Çev. C. Şentuna), Ankara, 1998.

B) Çağdaş Kaynaklar Kısaltma Listesi

NP. Der Neue Pauly Enzyklopaedie der Antike.

RAC. Reallexikon für Antike und Christentum.

RE: Pauly-Wissowa-Kroll Real-Encyclopädie d. class. Altertumswissenschaft.

C) Çağdaş Kaynaklar

ANDREAU, J., "Banken", *NP*, C. 2, s. 434-435.

ARİES, P. ve G. DUBY (Yay. Haz.), *Özel Hayatın Tarihi 1*, Roma İmparatorluğu'ndan 1000 Yılına, (Çev. T. Ilgaz), İstanbul, 2006.

BILLETER, G., *Geschichte des Zinsfusses im griechisch römischen Altertum bis auf Justinian*, 1898, (1970).

BOGAERT, R., "Geld", *RAC*, C. 9., s. 821-838.

BOGAERT, R., *Grundzüge des Bankwesens im alten Griechenland*, Konstanz, 1986.

BÖCKH, A., *Staatshaushalt der Athener*, 1817 (2. baskı, 1851).

D'ORS, A., "creditum", *RE*, Ek C. 10, s. 1160.

FINLEY, M. I, *Antik Çağ Ekonomisi*, (Çev., H. P. Erdemir), İstanbul, 2007.

HOWGEGO, C., *Sikkelerin Işığında Eskiçağ Tarihi*, (Çev. O. Tekin), İstanbul, 1998.

KLINGMÜLLER, F., "fenus", *RE*, C. 6, s. 2200-2203.

KLOFT, H., *Die Wirtschaft der griechisch-römischen Welt*, Darmstadt, 1992.

KORNEMANN, E., "collegium", *RE*. C. 4, s. 397-399.

LAUM, B., "Banken", *RE*. Ek C. 4, s. 68-82.

MATTHÄUS, H., "Geç Tunç Çağı'nda Akdeniz'de Kültürler Arası İlişkiler, Ticaret ve Deniz Seferleri", Ü. YALÇIN; C. PULAK, R. SLOTTA, *Uluburun Gemisi* 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti, Bochum, 2006, s. 335-368.

Meydan Larousse, "hanse" maddeleri, İstanbul, 1992.

THALHEIM, Th., "Δάνειον", *RE*, C. 4, s. 2100-2101.

THÜR, G., "Daneion(δάνειον), *NP*, C. 3, s. 309.

ZIEBARTH. E., "Koinonia", *RE*. Ek C. 8, s. 252-253.

ZIEBARTH. E., "receptum nautarum", *RE*, Ek C. 7, s. 1035

DİPNOTLAR

* Hansa, birlik ve ortaklık anlamında Almanca bir sözcüktür ve özel anlamı Alman Tüccarlar Birliği'dir. Hansasözcüğü, 12. yüzyıldan itibaren İngiltere, Almanya ve Kuzey Fransa'da ticari zarar tehlikesine karşı kurulan tüccar ortaklıklarını belirtir; sonraları tüccar şehir birliklerini, özellikle de Tötonya Hansa'sını tanımlamak için kullanılmıştır. Bkz. *Meydan Larousse*, "hanse" maddesi.

1 R. Bogaert, *Grundzüge des Bankwesens im alten Griechenland*, Konstanz, 1986, s. 26; H. Blümner, *Die römischen Privatalterttümer*. 3 baskı, Beck, 1911. s. 650 vd.

2 R. Bogaert, "Geld", *RAC*. C. 9, s. 837-838.

3 J. Andreau, "Banken", *NP*, C. 2, s. 434-435; M. I. Finley, *Antik Çağ Ekonomisi*, (Çev. H. P. Erdemir), İstanbul, 2007, s. 133.

4 G. Thür, "Daneion (δάνειον), *NP*, C. 3, s. 309.

5 F. Klingmüller, "fenus", *RE*, C. 6, s. 2200-2203.

6 R. Bogaert, *Grundzüge des Bankwesens im alten Griechenland*, Konstanz, 1986, s. 19; Klingmüller, a.g.y.

7 Klingmüller, a.g.y.

8 Bogaert, a.g.e., s. 19.

9 Finley, a.g.e., s. 8 ve 167.

10 C. Howgego, *Sikkelerin Işığında Eskiçağ Tarihi*, (Çev. O. Tekin), İstanbul, 1998, s. 23-24.

11 Thür, a.g.y.

12 Theophrastos. *Karakterler*(Çev. C. Şentuna), Ankara, 1998, dn. 93.

13 E. Ziebarth, "Koinonia", *RE*, Ek C. 8, s. 252-253.

14 Bogaert, a.g.e., s. 20.

15 ibid.

16 B. Laum, "Banken", *RE*, Ek C. 4, s. 68-82; ayrıca bkz. G. Billeter, *Geschichte des Zinsfusses im griechisch-römischen Altertum bis auf Justinian*, 1898, (yeni baskı 1970), s. 59 vd.

17 Bazı kaynaklarda da bu oran %30 olarak geçer; bkz. H. Kloft, *Die Wirtschaft der griechisch-römischen Welt*. Darmstadt, 1992, s. 143.

18 A. Böckh, *Staatshaushalt der Athener*. 1817 (2. baskı, 1851). s.174 ve184.

19 Ibid.

20 Kloft, a.g.e., s 143.

21 Böckh, a.g.e., s. 184, 186; Th. Thalheim, "**ανειον**", *RE*, C. 4, s. 2100-2101.

22 Klingmüller, a.g.y.

23 E. Ziebarth, "receptum nautarum", *RE*, Ek C. 7, s. 1035.

24 Yunancası δήναιμμα ναυτικόν.

25 Klingmüller, a.g.y.; A. d'Ors, "creditum", *RE*, Ek C. 10, s. 1160.

26 Zieberth, a.g.y.

27 Klingmüller, a.g.y.

28 H. Matthäus, "Geç Tunç Çağı'nda Akdeniz'de Kültürler Arası İlişkiler, Ticaret ve Deniz Seferleri", Ü. Yalçın.; C. Pulak; R. Slotta (Yay. Haz), *Uluburun Gemisi* 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti, Bochum, 2006, s. 335-368.

29 D'Ors, a.g.y.; Kloft, a.g.e., s. 243; Klingmüller, a.g.y. Klingmüller, Iustinianus Dönemi'ndeki *fenus nauticum*'u %12,5 olarak belirtir.

30 P. Aries ve G. Duby, *Özel Hayatın Tarihi 1*. Roma İmparatorluğu'ndan 1000 Yılına, (Çev. T. Ilgaz), İstanbul, 2006,s. 159.

31 Plautus, *Üç Akşelik Kişi* (*Trinummus*), (Çev. N. Ataç). İstanbul, 1947, s.21.

32 E. Kornemann, "collegium", *RE*, C. 4, s. 397-399.

TÜRKİYE'DE DENİZ SENDİKACILIĞININ İLK YILLARI (1947-1963)

CAN ŞAFAK

Türkiye'de denizcilik, sendika rekabetinin en yoğun hissedildiği, tarihi sert çatışmalarla dolu işkollarından biridir. 1980 Eylül'üne kadar sadece deniz taşımacılığı işkolunda 40'tan fazla sendika faaliyet göstermiştir ki bu hatırı sayılır bir rakamdır. Oysa deniz taşımacılığı, işçi sayısı bakımından Türkiye'deki en küçük işkollarından biridir. Bir avuç denizciyi 40 parçaya bölen böylesine çetin bir sendika rekabetinin sonuçları ise denizci için gerçek bir yıkım olmuştur.

Feridun Şakir Öğünç - 27 Mayıs sonrası Kurucu Meclis'te işçi temsilcisi olarak yer aldı. 1961'de kurulan TİP'e girdi, genel başkan vekilliğine getirildi. Bir süre sonra partinin emekçilerle ilgisi olmayan kişilerin eline geçtiğini iddia ederek TİP'ten ayrıldı. 1962'de Türk-İş bünyesinde başlatılan Çalışanlar Partisi girişimi içinde yer aldı.

Feridun Şakir Öğünç Koleksiyonu, Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü (IISH)

Işıltılı, kara
bir yelken gibi ince
direğinde geminin.
Geçmekteyiz içinden
bir sayısız
bir uçsuz bucaksız yıldızlar âleminin.

BİR GEMİCİ TÜRKÜSÜ/
Nazım Hikmet Ran

1946 yılından başlayarak liman tahliye işçileri arasında ve doklarda kurulan sendikalar, deniz taşımacılığı işkolunda da örgütlenmeye yöneldi. Deniz taşımacılığı işkolunda, deniz işçileri arasında da kimi örgütlenme girişimleri ortaya çıktı. Ancak deniz taşımacılığı işkolundaki ilk önemli örgütlenme, 1951 yılında diğer işkollarına göre önemli sayılabilecek bir gecikmeyle İstanbul'da bir grup denizci tarafından kurulan Türkiye Gemi Adamları Sendikası'dır.[1] Sendikanın ilk genel başkanı, kurucular-dan Abdurrahman Benlioğlu, ilk genel sekreteri Sadeddin Dağada'dır. Benlioğlu, Kurtuluş Savaşı'na katılmış, Turgut Reis ve Yavuz zırhlılarında görev almış; Sakarya ve Gür denizaltı gemilerinde komutanlık yapmış bir emekli deniz albayıdır.[2]

Sendika meslek ve işyeri ayrımı gözetmeksizin deniz işkolundaki bütün işçileri bünyesinde toplamaya başladı ve kısa zamanda güçlendi. Grevin yasak ve sendika haklarının 1947 tarihli Sendikalar Kanunu çerçevesinde son derece sınırlı olması karşısında, sendikalaşma propagandasına ve üyelerin kimi dilek ve şikâyetlerinin halline yönelen bir faaliyet içine girdi. İşçi gazetelerindeki birkaç demeçle sınırlı da olsa sendikanın kimi siyasi taleplerine de rastlıyoruz.[3] Ne var ki, sendika kurucularının/yöneticilerinin sendikacılık deneyimleri yoktu. Sendika büyüdükçe, yönetime karşı daha ilk aylardan başlayan hoşnutsuzluk da büyüdü. Bunun izlerine yazılı kaynaklarda da rastlıyoruz: "... O zamanlar sendikanın bu kurucuları hakkında ileri geri konuşmalar olmuş ve yayınlar yapılmıştır. Oysaki biz, burada bugün Türk deniz sendikacılığı tarihine intikal etmiş kişilerin arkasından konuşmayı yakışıksız bulmaktayız. *[sic]*"[4]

Türkiye Gemi Adamları Sendikası kurulduğunda, sendika hareketinin, sendikaların üzerinde siyasetin, ağırlıklı olarak da 1950 seçimlerinde oyların yüzde 52,68'ini alan Demokrat Parti (DP) iktidarının gölgesi vardır.

Daha önce Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) 1950 yılına kadar tek parti döneminin avantajlarını kullanarak sendika hareketinin çok büyük bir bölümünü kontrolü altına almayı başarmıştı. Genel sekreterliğe bağlı olarak oluşturduğu "III. Büro" kanalıyla CHP, önce 1920'li yıllardan kalan veya 1946'da kurdurttuğu derneklerin birçoğunu sendika haline dönüştürmüş; daha sonra yeni sendikalar kurmak için CHP sempatizanı veya üyesi işçileri görevlendirmişti. İşçi sendikalarını kent ölçeğinde denetleyebilmek amacıyla işçi sendikaları birlikleri oluşturulmuş İstanbul İşçi Sendikaları Birliği bu şekilde kurulmuştu.[5] Ancak bu kez, kozlar tek başına hükümet olan DP'nin elindeydi. Ve DP iktidarı daha birkaç yıl önce, 1947'de CHP iktidarı tarafından yürürlüğe konulan Sendikalar Kanunu'nun sendikalara siyaset yasağı getiren açık hükümlerine rağmen sendika örgütleme, kontrol etme ve sendikaları parti çizgisinde tutma çabası içinde girdi. CHP kontrolündeki İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'ne karşı DP, 1950 yılında

Hür İşçi Sendikaları Birliği'nin örgütlenmesine öncülük etti.

CHP-DP kavgası, 1947 yılından başlayarak 1960 askeri darbesine kadar kamuda ve hatta özel sektördeki kimi büyük ölçekli fabrikalarda sendika hareketine damgasını vurmuştur. Ve bu kavga, denizciler arasında da etkilidir.

Öyle ki, Türkiye Gemi Adamları Sendikası'nın kurucu ekibi kalıcı olamaz, bir yıl sonra, 1952 yılında toplanan genel kurulda sendika yönetim kurulu üyelerinin tümü değişir; genel başkanlığa Hayri İşen, genel sekreterliğe Rüştü Güneri seçilir. Daha sonra Hayri İşen bir basın suçundan hapse girince, sendika olağanüstü genel kurula götürülerek genel başkanlığa Rüştü Güneri getirilir. O döneme ilişkin kimi sendika kaynaklarına göre "Denizle yakından veya uzaktan hiçbir ilgisi bulunmayan"[6] Güneri, 1950'de DP saflarında siyasete atılmış, partinin Beyoğlu ilçe başkanlığını yapmış, aktif bir partilidir. Güneri'nin sendikanın başına gelmesi, sendikanın sonraki yıllardaki gelişimi açısından çok önemli bir faktör olacaktır.

Yeni yönetimle sendika kısa zamanda üye sayısını artıracak, güçlenecektir. Ne var ki bu kez de sendika, denizciler arasındaki meslek gruplarına dayanan ve yıllarca sürecek olan bir başka rekabete sahne olacaktır. Rüştü Güneri ekibi Denizcilik Bankası'nın Liman İşletmesi'nde çalışan gemi adamlarından ve özellikle de mavnacılardan oluşmaktadır, yönetim organlarında da Liman İşletmesi işçileri vardır. Bu rakipleri tarafından, "Liman İşletmesindeki denizcilerin azınlığı ile diğer işletmelerde çalışan büyük çoğunluğu üzerinde" bir nevi "Güneri ve arkadaşları sultası" olarak görülmektedir.[7]

Sendika içinde meslek ayrımına dayanan ilk gruplaşmalar böyle başlar.

İLK YARILMA: İSTANBUL ŞEHİR HATLARI SENDİKADAN KOPUYOR

İlk hesaplaşma, İstanbul Şehir Hatları işçileri ile liman işçileri arasında yaşandı. Genel kurulda Şehir Hatları İşletmesi baş makinistlerinden Tahsin Cengiz'e söz verilmemesi üzerine sendikadan kopan bir grup 11 Şubat 1953'te İstanbul Şehir Hatları İşletmesi Deniz Adamları Sendikası'nı kurdular. Kurucular Tahsin Cengiz, Asım Bilgin, Ahmet Bilgin, Muzaffer Karaoğuz, Cemal Özdilek, Necmettin Gönültaş, Salim Paslı, Resmi Saraç ve Ahmet Engindeniz'di. Sendikanın genel başkanı Tahsin Cengiz'di. Bir bakıma liman işçilerine karşı örgütlenen yeni sendika, bütünüyle Şehir Hatları'nda çalışan işçileri kapsıyordu. 14 Şubat 1954'te yapılan genel kuruldaki tüzük değişikliği ile sendikanın adı İstanbul Denizciler Sendikası olarak değiştirilecekti.

Rüştü Güneri - 1950'de DP saflarına katıldı ve partinin Beyoğlu ilçe başkanlığını yaptı. 1957 seçimlerinde DP İstanbul milletvekili seçildi. 27 Mayıs 1960 sonrasında Yassıada'da yargılandı, beraatinden sonra sendikasına dönüp TİP'e üye oldu, sonra ihraç edildi. 1964'te Türkiye Denizcilik Sendikası kongresinde seçilemeyince sendikal yaşamdan ayrıldı.

Gemi Adamları.

1950-1960 yıllarında sendikalar iktidara yakın bir çizgi izlemeye özen gösterirler. Türk Gemi-İş Federasyonu yayın organı "Denizci", 1959 Eylül'ünde yayınladığı 29. sayısında Menderes'i kapak yapar. Fotoğrafın altında, "Denizcilerimizin Büyük Hamisi Fahri Başkanımız Sayın Adnan Menderes" ibaresi yer alır.

İstanbul Denizciler Sendikası, Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu'na (Türk-İş) ve İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'ne (İİSB) üye oldu. Önceleri Türkiye Deniz İşçileri Sendikaları Federasyonu'na da (Türkiye Deniz-İş) üye olan sendika, 1960'ta bu federasyondan ayrılıp, Türkiye Denizci Sendikaları Federasyonu'na (Türk Gemi-İş'e)[8] katılacaktır.

İstanbul Denizciler Sendikası'nın kurulması, denizcilerin sendika birliğine büyük bir darbe oldu. Türkiye Gemi Adamları Sendikası'ndan gruplar halinde kopmalar sürdü. İstanbul Denizciler Sendikası bu grupların katılımıyla üye sayısını artırdı. Ne var ki kavga, İstanbul Denizciler Sendikası'nın içine de taşındı; Tahsin Cengiz, Alaettin Kalender ve Asım Bilgin arasındaki çekişmelerle sendika giderek zayıfladı. Başkan Tahsin Cengiz'in, 1956 Mart'ında davetli olarak bulunduğu Türkiye Gemi Adamları Sendikası Şehir Hatları Şubesi'nin Eminönü Öğrenci Lokali'nde yaptığı ve çok sert tartışmalara sahne olan kongre sırasında kalp sektesinden ölmesi, sendikanın kaderini de çizecekti.[9] Sendika birkaç yıl içinde etkinliğini yitirecek, Ağustos 1961'den sonra genel kurulunu yapmadığı ve hiçbir faaliyet göstermediği için İstanbul Bölge Çalışma Müdürlüğü'nün 2 Ekim 1968 tarihli yazısı ile münfesih sayılacaktı.[10]

TÜRKİYE DENİZ

DENİZCİLİK İŞÇİLERİ SENDİKALARI GAZETESİ

Sosyal - Fikir - Aktualite

16 Ağustos 1961 — YIL: 6 — SAYI: 133 — 15 günde bir çıkar

Armatörler 180 Liraya Gemici çalıştırıyorlar

G. A. nın dövizleri de verilmeyip işletiliyor..

Türkiye Gemi Adamları Sendikası Başkanı Tevfik Vural Civaoğlu Kendisi ile görüşen basın mensupları na Armatörlerden şikâyet ederek şoşladı konuşma şi yazmadır.

«Son günlerde piyasada işsizliği fırsat bilen bazı armatörler resmi devlet ücretinde aşağı 250, lira ay lıkla çalıştırıyor. Gemi adamlarının 180 lira aylıkla çalıştırmaktadırlar. Bu in

TÜRKİYE'Lİ JACK LONDON

1954 Nisan'ında İngiltere'nin *The Daily Mail* gazetesi, Türkiye'den bir denizciyi tanıtmaktadır. Rize vapurunda kâtip olan bu denizci aynı zamanda bir yazardır da... Gemideki işlerini bitirdikten sonra kamarasına çekilerek bütün gece çalışmaktadır. Dünya edebiyatı üzerinde çalışmaları yayınlanmakta, *Varlık, Gençlik, Yürüyüş, Servetifünun, Ses* dergilerinde küçük hikâyeler de yazmaktadır. Şimdi de hazırlamakta olduğu *The Northern Road* (Şimal Yolu) adlı kitabı için malumat ve materyal toplamaktadır. Kitap, deniz adamlarının romanıdır ve İstanbul'dan Danimarka'ya kadar uzun bir geziyi konu almaktadır. *The Daily Mail*'in *"Humberside Echo"* köşesinde tanıtılan bu denizci, Rize vapuru kâtibi Feridun Şakir Öğünç'ten başkası değildir.[11] İngiliz editöre stili/tarzı ve hayatıyla Jack London'ı hatırlatan Feridun Şakir, hareketli, çatışmacı, inatçı kişiliğiyle Türkiye sendika hareketi tarihindeki en renkli ve en ilginç simalardandır.

Feridun Şakir, Türkiye Gemi Adamları Sendikası'nın olaylı 1953 kongresine Denizyolları ve Deniz Nakliyat'tan gelen 50 kişilik bir grupla işbirliği içinde katılmış, ancak üyeliği tescil edilmediğinden kendisine söz hakkı verilmemiştir. Yazılarında, bu kongrede kendi grubunun 1.000-1.500 kişilik limancılar grubu içinde "sabun köpüğü gibi eridiğini" anlatır: "Güneri sendikacılık hayatının en güçlü ve en

TÜRKİYE

Limanları denizciler Sendikası üyelerine

(Umumi Heyetine)

parlak devrini yaşamaktadır. Kürsüye çıktığı zaman koca salonu çınlatan alkışlar, herhangi bir kararın sunuluşunda düşünülmeden kaldırılan parmaklar, başarının ve kötülüğün alkışlandığı tipik bir kongre! Muhalefetin kürsüye çıkardığı konuşmacılara söz hakkı verilmemektedir, yuhalanmaktadır. (...) Kongreyi adeta işgal eden Denizci kitlesi muhalefeti yumrukla susturmak temayülüne doğru sürüklenmektedir. *İsicl*"[12] Feridun Şakir ve ekibi kongreyi terk ederler.

Türkiye Gemi Adamları Sendikası üyeliği tescil edilmeyen Feridun Şakir, 1953'te kurulan İstanbul Denizciler Sendikası'na da üye olmuştur. Ekibiyle, İstanbul Denizciler Sendikası içinde dış hat çalışanları adına hareket etmiş, ancak "kısır iç çekişmeler" ve "başkanlık mücadeleleri" dolayısıyla burada da aradıkları "idealist ve verimli sendikacılık ortamını" bulamadıkları içindir ki 4 ay içinde bu sendikadan da istifa etmişlerdir.[13]

1953 Şubat'ında İstanbul Denizciler Sendikası'nın kurulmasıyla sonuçlanan bu ilk bölünmeden sonra Türkiye Gemi Adamları Sendikası içinde ikinci büyük çatışma 1956 yılında yaşanır. Sendikanın 1956 genel kurulunda patlak veren kavga, bu kez dış hat çalışanları ile liman işçilerinin desteğini arkasına alan sendika yönetimi arasındadır. Dış hat çalışanlarını temsil edense gene Feridun Şakir'dir. O, aynı dönemde kurulan ve daha sonra sendikaya dönüşecek olan Türk Gemi Kâtipleri ve Yardımcıları Derneği'nin de kurucusudur.

Feridun Şakir ve arkadaşları, sendika tüzüğünün değiştirilerek dış hat çalışanlarına da seçme ve seçilme hakkı verilmesi yönünde bir öneri getirdiler. Öneri reddedildi. Denizciler yeniden bir yol ayrımına gelmişlerdi. Kısa bir süre sonra, muhalefetin başını çeken Feridun Şakir ve bir grup dış hat çalışanı sendikadan istifa ederek 20 Ağustos 1956'da İstanbul'da Türk Deniz Ticaret Filosu Gemi Zabitanı Sendikası'nı kurdular.[14] 26 Ocak 1957'deki genel kurulda başkanlığa Cemil Arıksan, başkan vekilliğine Feridun Şakir Öğünç, genel sekreterliğe Kemal Demir Seçildi. Başkan Cemil Arıksan'ın 5 Kasım 1957'de istifası üzerine yerine Namık Asenna getirildi. Türk Deniz Ticaret Filosu Gemi Zabitanı Sendikası'nın kurulması, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) sendikaları örnek alınarak geliştirilen, denizcileri "meslek esasına göre" örgütleme fikrine dayanıyordu. Türk Deniz Ticaret Filosu Gemi Zabitanı Sendikası ticaret gemilerindeki "zabitanı" ve kaptanları bünyesinde topladı. Ne var ki daha yeni kurulmuş bulunan genç sendika içinde bu kez de Yüksek Denizcilik Okulu mezunu zabitan ile yardımcı zabitan arasında başlayan sürtüşmeler, kıyasıya bir yönetim mücadelesine dönüştü. Her iki grubun da eşit oranda temsili politikası başarılı olmayan Feridun Şakir, kendisiyle birlikte hareket eden arkadaşlarıyla birlikte kendi kurmuş olduğu bu sendikadan da ayrıldı.

Bu kopuşu, 1957 yılında Türkiye Denizciler Sendikası'nın kurulması izler.[15] Bu, "Türkiye çapında faaliyet-

te bulunmak üzere" kurulan "milli tip" bir sendikadır. Feridun Şakir sendikanın kurucusu ve genel başkanıdır. Türkiye Denizciler Sendikası'nın karargâhı, Karaköy'de, Güzel İzmir Han'ın bir odası; bir ufak portatif masa ve bir daktilodur. Sendika dergisi "Denizci" bu daktilodan çıkan yazılarla yayınlanır. Türkiye Denizciler Sendikası kısa zamanda gelişir, güçlenir. İstanbul'da Şehir Hatları Şubesi, Liman İşletmesi Şubesi, Gemi Kurtarma Şubesi yanında İzmir'de de örgütlenerek İzmir Şubesi'ni kurar.

60'larda denizci eylemleri.

Fotoğraf: Özel.

Denizciler arasındaki bu çatışma ve bölünmeler sürerken, işkolundaki sendika rekabetini çok yakından ilgilendiren önemli bir gelişme olur. Türkiye Gemi Adamları Sendikası Genel Başkanı Rüştü Güneri 1957 seçimlerinde DP'den İstanbul milletvekili seçilir. Bu, DP'nin sendika üzerindeki etkisini güçlendirecek, iktidar partisinin siyasi olanaklarını kullanan Türkiye Gemi Adamları Sendikası'na işkolunda sendika rekabeti açısından çok belirleyici bir avantaj sağlayacaktır. Bu noktada, Türkiye Denizciler Sendikası başkanının yayınladığı, Güneri'yi itham eden açık mektup dikkat çekicidir. Başkan mektubunda şu iddiaları öne sürmektedir:

"1) Denizyolları ile temas ederek üyelerimizden kesilen aidatı kestirmeyip bizi mali sıkıntıya düşürdünüz. 2) Bazı kimseleri gemilerden şileplere sürdürdünüz. 3) Piyango satışına mani oldunuz. 4) İmrozun şehit ailelerine yardım kampanyamızı durdurdunuz ve bizi mahkemeye verdirdiniz."[16]

... VE FEDERASYONLAR DÖNEMİ

Türkiye Denizciler Sendikası'nın kurulması denizciler arasındaki, meslek esasına dayanan çelişkileri derinleştirir. Başlangıçta aynı sendika içinde birleşen liman işçileri, mavnacılar, gemi zabitanı, kaptanlar, gemi kâtipleri, Şehir Hatları işçileri birbirlerinden koparlar. İşkolunda işyerine ve mesleğe dayanan yeni sendikalar kurulur. Meslek grupları arasındaki sürtüşmeler giderek rekabete dönüşmektedir. Türkiye Gemi Adamları Sendikası'nın gazetesi "Gemi Adamları", Feridun Şakir'den küçümser bir üslupla "gemi kâtibi Feridun Şakir" diye söz etmektedir.[17] Öte yandan sendikalar içinde işçilikten gelmeyen eski deniz subaylarına da rastlanmaktadır. Türk Gemi-İş Federasyonu'nun, Türkiye Limanları Denizciler Sendikası üyelerine 30 Ocak 1960 günü dağıttığı bir bildiride, sendikalarının başkanı Bahri Kunt'un emekli bir deniz subayı olduğu, işçi olmadığı açıklanmaktadır.[18]

Böyle bir atmosfer içinde, "Denizcilerin gruplandıkları işletmeler esasına göre teşkilatlanması ve işletmeler esasına göre kurulan sendikaların deniz işkolunu kapsayan tek bir federasyon altında toplanması" fikri ortaya atıldı[19] ve 8 Nisan 1959'da[20] Türkiye Denizci Sendikaları Federasyonu (Türk Gemi-İş) kuruldu. Federasyon ilk kongresini 25 Mayıs 1959 tarihinde yaptı. Kongrede başkanlığa Feridun Şakir, 2. başkanlığa Bahri Kunt, genel sekreterliğe Bülent Arıkcan, muhasipliğe Turan Şen seçildiler.[21]

Federasyonun kurucuları, Türkiye Denizciler Sendikası, Ege Bölgesi Denizciler Sendikası, Türk Gemi-İş Kâtipleri ve Yardımcıları Sendikası'dır. Ege Bölgesi Denizciler Sendikası, Türkiye Denizciler Sendikası İzmir Şubesi'nden Türk Gemi-İş Kâtipleri ve Yardımcıları Sendikası ise "dernek halinden" sendikaya dönüştürülmüştü. Federasyonun kurucusu esasen, başlı başına Türkiye Denizciler Sendikası'dır. Ve Türkiye Gemi-İş Federasyonu'na daha sonra katılan Türkiye Limanları Denizciler Sendikası da önceleri, Türkiye Denizciler Sendikası'nın İstanbul Şehir Hatları Şubesi'dir.

Federasyon ve bağlı sendikalar da iktidara yakın bir çizgi izlemeye özen gösterirler. Federasyon yayın organı "Denizci", 1959 Eylül'ünde yayınla-

dığı 29. sayısında Menderes'i kapak yapar. Fotoğrafın altında, "Denizcilerimizin Büyük Hamisi Fahri Başkanımız Sayın Adnan Menderes" ibaresi yer alır. Derginin iç kapağında tam sayfa olarak yer alan, işkolundaki en büyük kamu işvereni Denizcilik Bankası Deniz Nakliyatı T.A.Ş. reklamı -dönemin kamudaki sendika kültürünü yansıtması bakımından- dikkat çekicidir.[22]

TÜRKİYE DENİZCİLER SENDİKASI DA PARÇALANIYOR: ŞEHİR HATLARI OPERASYONU

Feridun Şakir'in Türk Gemi-İş Federasyonu genel başkanlığına seçilmesinin ardından Türkiye Denizciler Sendikası yönetimi yeniden şekil-

Türkiye Denizci Sendikaları Federasyonunu Kuruyoruz

Denizci

DENİZCİLER ZAM BEKLİYOR!

Denizcilerimiz Zam Bekliyor

Liman Şubemiz Kurulacak

lenmiş; Bülent Arıkcan genel başkan, Emin Örükaya genel sekreter ve Dursun Ali Değirmenci de genel muhasip olmuştu. Bu dönemde Feridun Şakir ile Bülent Arıkcan arasındaki siyasi gerilim giderek derinleşti. Ve yine bu dönemde, Denizcilik Bankası T.A.O. Şehir Hatları İşletmesi, Güverte Baş Enspektörü Bahri Kunt sendikanın Şehir Hatları şube başkanı seçildi. Bunun sendika ile federasyon yönetimi arasındaki gerilimle ilişkili ve federasyon yönetimine karşı bir operasyon olduğu anlaşılıyor. Feridun Şakir daha sonra, Bahri Kunt'a el altından federasyon genel başkanlığı vaat edildiğini yazacaktır. Ne var ki olaylar beklendiği gibi gelişmez. Kunt ilk iş olarak, Şehir Hatları Şubesi'ni sendikaya dönüştürür.[23] Böylece Türkiye Denizciler Sendikası parçalanarak, Şehir Hatları Şubesi sendikadan kopar ve Türkiye Limanları Denizciler Sendikası[24] kurulur. Türkiye Limanları Denizciler Sendikası'nın 1960-1961 Faaliyet Raporu'nda, sendikanın 11 Mayıs 1959 günü 180 üye ile kurulduğu kaydedilmektedir. Ve birkaç ay içinde sendika üye sayısını, Türkiye Gemi Adamları Sendikası'ndan istifa eden "bini mütecaviz üye ile" 1.900'ün üstüne çıkarmıştır.[25] Faaliyet Raporu'na göre sendikanın üye sayısı 1960 Şubat ayında yapılan kongreye kadar 2.500'e, 1961 yılı başlarında ise 3.000'e yükselmiştir.[26] Sendika da kısa süre sonra Türk Gemi-İş Federasyonu'na üye olmuştur.[27]

Nihayet önemli bir tasfiye de Türkiye Denizciler Sendikası'nda gerçekleşir. Feridun Şakir, Bülent Arıkcan ve ekibini kendi ifadesiyle "kıskıvrak" yakalar ve "hepsini de bir kalemde ve gayet kuvvetli bir stratejiyle" sendikadan tasfiye eder; yeniden sendikanın başına geçer.[28]

... VE 50'LERDE SERMAYEYE KARŞI

Sendikaların kendi aralarındaki bu çekişmeler sürerken işçi düşük ücretlerle, son derece ağır koşullarda çalıştırılmaktadır. 60'ların başında bir sendika bildirisinde kamuda işçiye verilmekte olan bir öğün yemek parasının sadece bir kilo ekmek parası olduğu açıklanmaktadır. İşçiler evlerine aç dönmektedirler. Bildiride, 1950 yılından 1961 yılına kadar olan dönemde yapılan artışın sadece yüzde 35 olduğu kaydedilmektedir, oysa aynı dönemde hayat pahalılığı neredeyse 5 kat artmıştır.[29] Yasalar, hem de kamu kuruluşları tarafından uygulanmamaktadır. Çalışma sürelerine uyulmamakta, fazla çalışma ücretleri ödenmemektedir.[30] İşçi ücret artışı, güvenli iş şartları istemektedir.

40'ların sonlarında bu yönde doğrudan işçilerden gelen kimi taleplere, girişimlere rastlıyoruz. Ne var ki son söz idarenindir. Bu taleplere karşı Deniz Yolları Umum Müdürü B. Cemil Parman 1949 Nisan'ında şunları söylemektedir: "Ücretlere zam yapmak bir hesap meselesidir. Hiçbir rakama ve mesnede dayanmayan zam talebinin derhal yerine getirilmesine maddeten imkân yoktur."[31]

1963 sendika yasalarının yürürlüğe girmesinden; ilk toplu sözleşmelerin bağıtlanmaya başlamasından önceki yıllarda gemi adamlarının ücret ve çalışma koşulları esas olarak "Denizyolları İşletmesi Gemi Adamlarına Mahsus Ücret Sistemi Talimatnamesi" hükümleri çerçevesinde ve banka yönetim kurulu tarafından tek yanlı olarak belirlenmekteydi.

Denizcilik Bankası 1952 Ekim'inde işçi ücretlerinde bir artırma yapar.[32] 1955 Ekim'inde denizcilerin meslek sınıfları, kolları ve kademelerine göre bir ücret ayarlaması daha yapar. Bunlar tek yanlı uygulamalardır ve sendika cephesinde "ahenksiz", "ölçüsüz" bulunarak eleştiri konusu yapılır.[33] Bir sonraki ayarlama için ise aradan 4 yıldan fazla bir zaman geçmesi gerekecektir. Ve bu süre içinde Denizcilik Bankası'nın memur aylıklarına yaptığı zamları gemi adamlarına yansıtmaması tepkilere neden olur.[34] Nihayet Denizçilik Bankası Yönetim Kurulu'nun 24.12.1959 tarihli toplantısında alınan 921 sayılı Karar ile "kabul ve tasvip buyrulan" talimatname yürürlüğe girer. Talimatnamede denizciler meslek esasına göre tasnif edilmekte, ücret dereceleri belirlenmekte, işe almada ve terfilerde verilecek ücret esasları hüküm altına alınmaktadır. Talimatnamenin geçici hükümleri ile gemi adamlarının ayrıntılı olarak tespit edilen ücret sistemine intibakları sağlanmakta; Talimatname, meslek gruplarına göre ücret kademelerini içeren ayrıntılı dökümler içermektedir.[35]

Türkiye Gemi Adamları Sendikası, 1955 yılında Denizcilik Bankası tarafından iaşe bedellerine yapılan ayarlamayı kendi girişimlerine mal etmektedir.[36] Türkiye Denizciler Sendikası'nın ve federasyonun da idareden ısrarlı zam taleplerine rastlıyoruz.[37] Sendikalar, idareden belirli dönemlerde üyeleri için ücret artışı taleplerinde bulunmakta ve zaman zaman da idare kararlarını etkilemek amacıyla toplulukla iş uyuş-

mazlığı çıkarma yoluna hatta yasak olmasına rağmen nadiren de olsa grev tehdidine başvurmaktaydılar.[38] Ancak grev hakkının olmaması, sendika haklarının son derece kısıtlı olması karşısında sendikaların, emek piyasası -işçi ücretleri- üzerindeki etkileri son derece sınırlıdır. Beklenen, bankanın sendikalarla "mütekabil anlayış ve dostluğa müstenit münasebetler" tesis etmesidir. "Denizciler için Bankaca hazırlanacak Talimatnamelerde, imkân nispetinde Denizci Sendika ve Cemiyetlerinin noktai nazar ve mütaleasının alınması zaruri ve faydalıdır. *[sic]*"[39] Birbirlerine karşı olağanüstü sert olan sendikalar sermayeden işçilere karşı "hassasiyet ve şefkat" beklemekte; işyerlerinde yasaların, işçi haklarının çiğnenmesini "teessür ve hayretle"[40] karşılamaktadırlar. Ancak uzun aralıklarla yapılan sınırlı ücret artışları işçiyi dolayısıyla da sendikaları memnun etmekten uzaktır.

Sendikaların, kolektif akit ya da toplulukla iş uyuşmazlığı yoluyla işçiye sağlayabildikleri ise son derece sınırlıdır. Bu dönemde bir çekim merkezi olabilmek için sendikalar üyelerine taksitle kömür, giyim eşyası ya da ucuz yiyecek temin etmekte, kimi sosyal yardım ödemeleri yapmaktadırlar. Bunlar arasında sendikal nedenle işten çıkarılan yönetici ve üyelere ödenecek olan "İşsizlik Yardımı" dikkati çekmektedir. En yaygın sosyal yardım ödemeleri ölüm ve hastalık yardımları, iş kazası yardımı, yangın, askerlik gibi durumlarda yapılan yardımlardır.[41] Bunların dışında sendikaların üyelerine yaptıkları evlenme, doğum, geçici iş göremezlik gibi çok çeşitli sosyal yardım ödemeleri 1947-1963 döneminde bütün işkollarında sendika tüzüklerine alınmıştır. Sosyal yardım ödemeleri, 1961 Anayasası'nın ve 1963 sendika yasalarının yayınlanmasıyla başlayan toplu pazarlık düzeni içinde, toplu iş sözleşmelerine girecek, sendikalar işverene yükledikleri sosyal yardım ödemelerini tüzüklerinden çıkaracaklardır.

Bu yıllarda deniz taşımacılığı işkolunda sendikaların siyasi talepleri arasında öne çıkan, Deniz İş Kanunu'nun çıkarılmasıdır. Bu, sendikaların en fazla önemsedikleri, ısrarlı oldukları meselelerin başında gelmektedir. Ve 6379 sayılı ilk Deniz İş Kanunu 1954'te yürürlüğe girer. Bu kanunla deniz adamlarının haftalık çalışma süresi 70 saat olarak kabul edilir. Deniz İş Kanunu gereğince İcra Vekilleri Heyeti tarafından Gemi Adamlarının Sağlık, İaşe ve İkamet Şartlarını Gösterir Nizamname yayınlanır.[42] Bu nizamname o denli önemsenir ki, Türkiye Gemi Adamları Sendikası tarafından, "Israrlı müracaatlarda ve haklı taleplerde bulunmanın mühim neticelerinden biri" olarak sunulur. 78 maddeden, 1 geçici madde ve eklerden oluşan Nizamname, sendikanın ilk yayını olarak bastırılıp dağıtılır.[43]

27 MAYIS DENİZCİNİN KADERİNİ DEĞİŞTİRİYOR

Bu dönemde, sendika hareketi için gerçek bir dönüm noktası, Türkiye'nin yakın tarihinde de çok önemli siyasi, ekonomik ve sosyal sonuçlar yaratacak olan 27 Mayıs 1960 askeri darbesidir.

27 Mayıs askeri darbesinin ardından, çok sayıda DP'li sendikacı ve işçi tutuklandı. 28-29 Nisan olayları sırasında Menderes'e bağlılık telgrafı çeken Türk-İş Genel Başkanı Nuri Beşer, görevinden uzaklaştırıldı. Tutuklanan sendikacılar arasında, 1957 seçimlerinde DP'den milletvekili olarak TBMM'ne giren Türkiye Gemi Adamları Sendikası Başkanı Rüştü Güneri de vardı. Güneri, Yassıada'da yargılandı. 16 ay tutuklu kaldı. Beraat ederek sendikasına döndü. Aynı dönemde rakibi, Türkiye Denizciler Sendikası ve Türk Gemi-İş Federasyonu Başkanı Feridun Şakir Öğünç, Milli Birlik Komitesi tarafından 13 Aralık 1960 tarih ve 157 sayılı Kanun'la oluşturulan Kurucu Meclis'e seçilen 6 işçi temsilcisinden biri oldu.[44]

27 Mayıs'ın ilk aylarında Türkiye Gemi Adamları Sendikası'nın, Türkiye Limanları Denizciler Sendikası ve Türk Deniz Ticaret Filosu Gemi Zabitanı Sendikası ile yürüttüğü kolalisyon çabaları başarılı olmadı.[45] Bu dönemdeki bir başka girişim de federasyona karşı. Türkiye Gemi Adamları Sendikası, Türkiye Limanları Denizciler Sendikası ve Türk Deniz Ticaret Filosu Gemi Zabitanı Sendikası'nın Türkiye Gemi Adamları Sendikaları Birliği örgütlenmesidir. Ancak Bahri Kunt'un başında olduğu birlik kısa zamanda dağıldı. Liman işletmesiyle sınırlı kalan Türkiye Gemi Adamları Sendikası hızla eridi; aidat ödeyen üye sayısı 1962 sonlarında 650'ye kadar düştü. Türkiye Denizciler Sendikası ile birleşme çalışmaları da sonuç vermeyince, üyeleri Türkiye Denizciler Sendikası'na geçen Türkiye Gemi Adamları Sendikası 1963'te münfesih oldu.

GEMİ ADAMLARI

Gemi Adam

Dikkat !

Denizciyi işverene nasıl sattılar

"SABAH KURARLAR SENDİKAYI, AKŞAM DAĞILIRI"

Türkiye Gemi Adamları Sendikası'nın kapanmasının ardından Feridun Şakir ve Bahri Kunt arasında temaslar başlar. Türkiye Limanları Denizciler Sendikası ile Türkiye Denizciler Sendikası birleşirler; Türkiye Denizcilik Sendikası kurulur. Türkiye Denizcilik Sendikası genel başkanlığına Bahri Kunt, genel sekreterliğe Feridun Şakir Öğünç, genel muhasipliğe Ahmet Karahan, genel teşkilatlanma sekreterliğine Turhan Onat, basın sekreterliğine Nazım Alpgiray, yönetim sekreterliğine Turan Şen seçilirler. Yeni sendika Türk Gemi-İş Federasyonu'nu bünyesine katılır. Ve çatışma federasyon içine taşınır. Federasyonun adı, 27 Ağustos 1961'de Türkiye Gemi Adamları ve Ulaştırma İşçileri Sendikaları Federasyonu (Türk Ulaş-İş) olarak değiştirilir. Federasyon, demiryolu, hava ve kara yolları taşımacılığı işlerini de kapsamına alır.

Federasyon bu dönemde çok karışıktır. "Sabah kurarlar federasyonu, akşam dağılır. Kavgalar, çatışmalar olur. Federasyon kendi içinde bölünür yeniden; iki gruba ayrılır."[46] İlk büyük çatışma federasyona bağlı Türkiye Denizcilik Sendikası'nın 30 Kasım 1963 günü yaptığı kongresinde ortaya çıkar. "... Kongre Eminönü Öğrenci Lokali'nde yapılacaktır. Sendika tüzüğü hükümlerine göre kongrenin delegelerle yapılması gereklidir. Oysaki Eminönü Öğrenci Lokali'nde yapılacak kongre salonu sabahın erken saatlerinde, Şehir Hatları'nda çalışan 1.000'e yakın gemici *[tarafından]* basılmıştı. Çünkü delegelerin tümü Feridun Şakir ve grubunu tutmaktadır. Bu durumu istihbar eden (Emniyet Kuvvetleri) Eminönü Öğrenci Lokali'ni içten ve dıştan sarmıştı. Salonu işgal eden üyeler kongreyi esasen yapması gereken delegelerle kongreyi yaptırmak üzere saldırıya geçtiler. (...) Kongre bir meydan savaşı haline geldi. Silleler, tokatlar, yumruklar konuştu. (...) Kanlı olayları Emniyet Kuvvetleri zorla önlediler. *İdâ]*"[47]

Bu kez ittifak; münfesih Türkiye Gemi Adamları Sendikası eski başkanı Rüştü Güneri ile Feridun Şakir arasındadır. Rüştü Güneri sendika genel başkanlığına, Feridun Şakir genel sekreterliğe, Tevfik Ciravoğlu genel muhasipliğe, Emin Kul genel sekreter yardımcılığına, Turan Onat teşkilatlanma sekreterliğine, Nazım Alpgiray basın yayın ve tanıtma sekreterliğine, Veysel Karaca yönetim sekreterliğine seçilirler. Bahri Kunt ve ekibi tasfiye edilir.

Bu, işkolunda yeni bir dizi küçük sendikanın daha ortaya çıkmasına neden olur. Bahri Kunt ekibi, genel merkez olarak kullandıkları Galata'daki bir otel odasından yönettikleri yeni bir örgütlenme süreci başlatırlar. Şehir Hatları İşletmesi Deniz Taşımacılığı İşçileri Sendikası, Liman İşletmesi Deniz Taşımacılığı İşçileri Sendikası, Marmara Bölgesi Deniz Taşımacılığı İşçileri Sendikası, Deniz Nakliyatı Deniz Taşımacılığı İşçileri Sendikası ve Armatör Deniz Taşımacılığı İşçileri Sendikası kurulur. Bu sendikalar yeni bir federasyon; Deniz Taşımacılığı İşçi Sendikaları Federasyonu çatısı altında toplanırlar. Federasyon genel başkanlığına Bahri Kunt, genel sekreterliğe Kerim Akyüz ve genel muhasipliğe de Ahmet Karahan seçilir.

1963 yılında 274 sayılı Sendikalar Kanunu ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu yürürlüğe girer. Bu, deniz taşımacılığı işkolunun kaderini çizer. Sendikaların İşkolları Yönetmeliği ile işkolları yeniden belirlenir, daha önce zaman zaman birlikte örgütlenen deniz taşımacılığı, liman yükleme ve boşaltma işleri ve doklar ayrılır. Federasyonun alanı deniz taşımacılığı ile sınırlanır. 15 Şubat 1964'te toplanan genel kurul yeni düzenlemeye göre tüzük tadilatı yaparak, federasyonun adını Türkiye Deniz Taşımacılığı İşçi Sendikaları Federasyonu (Ulaş-İş) olarak yeniden değiştirir. Bu dönemde federasyon işkolu düzeyinde toplu sözleşme yetkisini alır, ancak çıkan yetki uyuşmazlığı sonunda Yargıtay, federasyona verilen yetkiyi iptal eder ve federasyona bağlı Türkiye Denizcilik Sendikası'nın yetkili olduğuna karar verir.[48]

Feridun Şakir'in önünde son bir engel kalmıştır: Rüştü Güneri'nin genel başkanı, kendisinin de genel sekreteri olduğu Türkiye Denizcilik Sendikası. Ve 1964 Ocak ayında Beyoğlu'nda, Markiz Pastanesi'nde kritik bir toplantı yapılır. Bu toplantıya katılanlar Feridun Şakir Öğünç, Bahri Kunt, Kerim Akyüz, Ahmet Karahan ve Ömer Canca'dır. Bahri Kunt ekibi tarafından yeni kurulmuş olan federasyon ve sendikalar feshedilerek Feridun Şakir'in başkanı olduğu Ulaş-İş Federasyonu'na katılırlar. Federasyonun tüzüğünde, üyesi sendikaları olağanüstü genel kurula götürme yetkisi vardır. Feridun Şakir, bu yetkiyi kullanır. Türkiye Denizcilik Sendikası'nın 10 Nisan 1964 tarihinde toplanan ve "Deniz işkolunda büyük ve kesin meydan savaşı" olarak nitelenen kongresinde sendika feshedilerek "bu sendikada bulunan üyeler mensup oldukları işletmeler esasına göre kurulan sendikalara intikal" ettirilir.[49] Dönemin yazılı kaynaklarında, olağanüstü gergin geçen kongrenin yapıldığı Eminönü Öğrenci Lokali çevresine grupların para karşılığında yığdıkları sırık hamallarından, "silahlı külahlı" sabıkalılardan; Sıkıyönetim Komutanlığı ve İstanbul Emniyet Müdürlüğü tarafından alınan yoğun güvenlik önlemlerinden söz edilmektedir.

Feridun Şakir Öğünç, Bahri Kunt ve Kerim Akyüz ittifakı deniz taşımacılığı işkoluna artık egemen olur.[50] Ulaş-İş, işkolu yetkisi alarak Denizcilik Bankası T.A.O. Genel Müdürlüğü, Denizcilik Bankası Deniz Nakliyatı T.A.O. Genel Müdürlüğü ve özel sektördeki armatörlerle işkolu ve işyerleri düzeyinde toplu iş sözleşmeleri imzalarlar. Federasyonun kısa adı 6 Ocak 1966'da yapılan genel kurulda Türk Deniz Ulaş-İş olarak değiştirilir. Türk Deniz Ulaş-İş Federasyonu ve bağlı sendikalar 1980 Eylül'üne kadar deniz taşımacılığı işkolunda, işkolu ve işyerleri düzeyinde toplu pazarlığa taraf olurlar.

SON SÖZ

Türkiye'de denizci sendikalarının öyküsü, sendika rekabetinin işçi sınıfı ve onun örgütleri/sendikalar üzerinde yarattığı ağır tahribatı anlatır. Denizcinin kavgası daha başlangıçta kendi içine bükülür, küçük bir işkolunda irili ufaklı onlarca sendika kurulur, kapanır. Meslek grupları zemininde gelişen ve genellikle "meslek sendikacılığı" modeline dayanan üye sayısı az, mali gücü zayıf küçük sendikalar ve "işyeri sendikaları" işkolunda varlığını uzun yıllar sürdürür. İşkolundaki birlik arayışları da federasyon örgütlenmelerine; işkolunda meslek esasına göre kurulmuş/bölünmüş küçük sendikaların birleşmelerine dayanmaktadır.

Bunun işçilere getirdiği sefalet ücretleri, ağır, uzun süreli ve kötü çalışma koşullarıdır. Sermaye, işçilere yasalarla tanınan hakları bile uygulamaz.[51] Sendika rekabetinin kazananı sermaye olur.

DİPNOTLAR

1 Bu gecikmenin nedenlerini denizcilerin mesleki karakterinde aramak gerekir. Denizcilerin her biri ayrı işyeri olan çok sayıda gemide birbirlerinden ayrı çalışmaları, özellikle de dış hatlarda sendika hareketine katılmalarını önemli ölçüde aksamıştır.

2 T.C. Genelkurmay Başkanlığı Deniz Kuvvetleri Komutanlığı (2004). E. Gn. Albay Abdurrahman Benlioğlu'nun Hatıraları, İnceleme Uzmanı Nurcan Bal. Kültür Yayınları Tarih Dizisi No: 49, İstanbul.

3 Başkan Abdurrahman Benlioğlu 1952 yılı başlarında İşçi Hakkı gazetesinde yayınlanan bir demecinde İş Kanunu'nun denizişçileri ile kapsamına alınadığından şikâyet etmektedir. Benlioğlu, gemi adamlarının günlük iş sürelerinin sınırlandırılmadığını, 8 saatten fazla çalışmalar ve gece çalışmaları için ücret ya da prim ödenmediğini, tatil haklarından yoksun olduklarını ve işten çıkarılmalarının işverenin/armatörün "keyfine veinsafına" bağlı olduğunu ortaya koymaktadır. Deniz İş Kanunu'nun bir an evvel çıkarılmasını istemektedir. Benlioğlu, Türkiye'deki ücretleri, diğer ülkelerdeki emsalleriyle karşılaştırmakta, hiçbir ülkede ticaret gemilerinde çalışan gemici ve ateşçilerin Türkiye'deki kadar düşük ücretlerle çalıştırılmadıklarını vurgulamaktadır. İşçi Hakkı, 15 Ocak 1952. Sendikanın aynı yönde bir açıklaması da İşçi Hakkı gazetesinin 2 Şubat 1952 tarihli sayısında yayınlanmıştır.

4 "Kurulan bu sendika meslek ve işyeri gözetmeksizin deniz işkolunda hemen bütün çalışanları bünyesinde toplamaya başlamış ve kısa bir zamanda gelişme ve güçlenme temayülü göstermiştir. Bu sendikanın kuruluş dönemindeki sendikacılık anlayışı ve o günün şart ve imkânları içindeki teşkilatlanma çabaları bazı yönlerden bir hayli zor olmuş o zamanki meri kanunların yeteri kadar sendikaları veseridikacıları korumayışı işverenlerin sendikalara karşı direnme ve baltalanma hareketleri sendikanın üyelerine bugünkü anlamda ve bütün yönleriyle sendikalılmiyet yapabilme imkânını yaratmamıştır. O zamanlar genel olarakyapılan hizmetlersendikacılık hareketiniproparandasınave yeüyelerin bazıtalak telek kişisel dilek ve şikâyetlerine bağlı kalmıştır. *İsicl*" Öğünç, Feridun Şakir (1967). Türk Deniz Sendikacılığını ve Denizci Sendikacıları Tanıyalım, Ulaş-İş Yayınları No: 2, İstanbul, ss. 83-84

5 Güzel, Mesut(1996). s. 158.

6 Öğünç, Feridun Şakir (1967), s. 84

7 "Stratejigayet basittir Denizcilerinç okbüyükbir çoğunluğunu ve kısmen yabancı ülkelere gitmeleri bakımından, aydın, tecrübeli bir zümre nsinin komşrelerde İstanbul'da bulunamamaları, komşrelerdekonuşma, seçme veseçilme hakkını kullanamamaları sebebiyle Güneri her kongreye hazır ekip gibi kendisini destekleyen gruplarını getirmiş ve böylelikle de Deniz İşkolumuzda insafsızca kurduğu sultayı uzunbir zaman süregeldirmek başarısını sağlamıştır. İsicl" Öğünç, FeridunŞakir(1967), s. 85.

8 Türk Gemi-İş Federasyonu, 15 Şubat 1964'te toplanan olağanüstügeneel kurulda, 1963 sendika yasalarına göre tüzük tadili yaparak faaliyet alanındeniz taşımacılığı ile sınırlandırmış ve adını Türkiye Deniz Taşımacılığı İşçi Sendikaları Federasyonu (Ulaş-İş) olarak değiştirmiştir. 6 Ocak1966'da yapılangenel kurulda yapılan tüzük değişikliği ile Federasyon un kısaadı Türk DenizUlaş-İş olmuştur

9 Bir düzeltme: Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi'nde Cengiz'in 3 Şubat 1958 tarihli genel kurulda akıp krizi geçirerek yaşamını yitirdiği ve aynı genel kurulda Şehir Hatları İşletmesi Mevkii Memuru Salim Paslı'nın Genel Başkanlığa seçildiği bilgisi yer almaktadır. Bu bilgi yanlıştır. Cengiz'in kalp sektesinden olduğu kongre belirtilen tarihten iki yıl önce yapılmıştır ve kongre İstanbul Denizciler Sendikası kongresi de değildir. 14 Mart 1956 tarihli Milliyet'te haber, şusatırlarla verilmektedir. "Bir işçi kongre salonunda öldü. Denizciler Sendikası Başkanı Tahsin Cengiz, evvelki akşam Gemi Adamları Sendikası Şehir Hatları Şubesinin Eminönü Öğrenci Lokalinde yaptığı kongre sırasındaöldürüldü. Kongre'dedavetli olarak bulunan Tahsin'in kalp sektesinden öldüğü tespit edilmiş ve defnine ruhsat verilmiştir." Milliyet14.03.1956.

10 Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi (1998), "İstanbul Denizciler Sendikası", 2, s. 55.

11 Humber, John (1954). The Daily Mail, "Humberside Echo", 150.4.1954. Yazı üzerine Ümit Deniz tarafından Feridun Şakir'in yayınları raporta), Milliyet gazeresinde, "Türkiye'nin Jack London'ı Rizevapurunda doğuyor" başlığıyla yayınlanmıştır. Milliyet, 15.05.1954.

12 Öğünç, Feridun Şakir (1967), ss. 87-88.

13 Öğünç, Feridun Şakir (1967), s. 88.

14 Kurulış tüzüğündesendikanın, kaptan, başmakinist, güverte ve makine zabiti, gemi doktoru, gemi sağlık, telsizve elektrik memurları ile gemi kamiserleri, kâtipleri, kamara yardımcıları ve karada görevli bunitelikterdeki çalışanları örgütlemek ve temsil etmek için kurulduğu belirtiliyordu. 20 Ağustos 1956'da İstanbul'da Türk DenizTicaret Filosu Gemi Zâbitanı Sendikası kuruldu. Kurucuları: Kemalettin Ergün, Feridun Şakir Öğünç, Kadir Şen, Tarık Orhon, Namık Assena, Kemal Demir, Medeni Akkent, Cevat Çetinsoy ve Necmi Gülen. Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi (1998), 3, "Türk Deniz Ticaret Filosu GemiZabitanı Sendikası", ss. 316-317.

15 1957 yılında kurulan Türkiye DenizcilerSendikası, Türk yeSendikacılık Ansiklopedisi'nde bir madde olarak yer almamakta, deniz taşımacılığı işkolunda kurulan sendikalar listesinde de bulınmamaktadır Sadece "Türkiye Gemi Adamları Sendikası" maddesinde, 1957-1959 yıllarında yaklaşık 5 bin kişinin sendikadan istifa ederek, "TürkiyeDenizciler Sendikası adıyla kurulan yeni sendikaya" geçtiği kaydedilmektedir. Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi 3 (1998), "Türkiye Gemi Adamları Sendikası", s. 381. Bubilgi,daha eski tarihli bir kaynaktan ve bizzat Feridun Şakir'den aktarılarak verilmektedir. Bkz. Öğünç, Feridun Şakir (1967), ss. 83-84. Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi'nin "Öğünç, Feridun Şakir" maddesinde de Türkiye Denizciler Sendikası'nın 1957'de kurulduğu ve Feridun Şakir'in bu sendikanın genel başkanı olduğu bilgisi verilmektedir. Turkiye Sendikacılık Ansiklopedisi (1998), 2, "Öğünç, Feridun Şakir", s. 483.

16 Milliyet04.04.1959

17 Gemi Adamları, 15 Ekim 1964

18 BildirideKunt'un DenizcilikBankası Şehir Hatları Güvert e Baş Enspektörü yanı işverenvekili olduğu da kaydedilmektedir. Bkz. Türk Gemi-İş (1960), Türkiye Limanları Denizciler Sendikası Üyelerine (Umumi Heyetine). Bildiri, 30.01.1960.

19 Denizci, Yıl 3, Sayı, 18, 1 Ekim 1958.

20 Bkz. Denizci, "Deniz-İş Kolumuzda Birlığımize Karşı Kirlik Hayali", Eylül 1959, Yıl 5, Sayı 29, s. 7. Bu tarih Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi'nde 6 Nisan 1959olarak verilmektedir. Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi (1998), "Türk DenizUlaş-İş Federasyonu (Türkiye Deniz Taşımacılığı İşçi Sendikaları Federasyonu)", 3, s. 317.

21 Denizci, Eylül 1959, Yıl 5, Sayı 29, s. 4.

22 Denizci, Eylül 1959, Yıl 5, Sayı 29.

23 "Gayettahlidirki, o günün onamlıçindeRahri Kunt'u Feridm Şakir Öğünç'ün karşısına çıkaranlar bu anı darbedensendelediler. Ve geçolmakla beraber hatalanmanlardılar." Öğünç, FeridunŞakir (1967), s. 97

24 Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi'nde, Türkiye Limanları Denizciler Sendikası maddesi bulunmamakta, Deniz Taşımacılığı işkolundaki sendikalar listesinde de yer almamaktadır Sendikadan "Türk Deniz Ulaş İş" maddesinde ve bir cümle içinde söz edilmektedir. Bkz. Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi (1998), "Türk Deniz Ulaş-İş", 3, s. 317.

25 Denizci, Eylül 1959, Yıl 5, Sayı 29, s. 4.

26 Türkiye Limanları Denizciler Sendikası (1961). Faaliyet Raporu 2/2/1960-17/2/1961, Gediz Gazetecilik ve Matbaacılık İşletmesi, İstanbul, s. 7.

27 Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi'nde Türkiye Limanları Denizciler Sendikası'nın Türk Gemi-İş Federasyonu na 11 Mayıs 1955'de üye olduğu kaydedilmektedir. Sözüedilentarihsendikanın kuruluş tarihidir ve sendika daha önce federasyona bağlı bir sendikanınşubesiolduğu gerekçesiyle —ki bu hukuken tartışılır bir gerekçedir- kurulduğu tarihte federasyon üyesi kabul edilmişolabilir. Ancak gene de Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi'nde verilen bilgiyeihtiyatla yaklaşmakgerekir. Bkz Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi (1998), "Türk DenizUlaş-İş", 3, s. 317.

28 Öğünç, Feridun Şakir (1967), s. 99

29 M.M.V. İstanbul Dz. Fabrikaları İşçileri Sendikası'nın Basın Bültesi (1961), Bildiri (Tarihsiz).

30 Milliyet, 13.11.1954. "İstanbulDenizciler Sendikası dün bir toplantı yaparak bazı hususları müzakere etmiştir. Bu arada Şehir Hatları İşletmesinin, aradan üçay geçtiği halde Deniz İş Kanununu tatbik etmediği ve fazla mesai ücretlerinin ödenmediği mevzuunda durulmuştur. Vaziyeti dikkate alınarak kat'i ve son teşebbüse geçilmesi kararlaştırılmıştır. İdarenin ödemediği fazla mesai ücretlerinin yekûnu 2 bin lirayı geçmektedir." Milliyet, 2.01.1954. Bir başka haber: "Armatör gemilerinde çalışan personel fazla mesai ücreti istiyor. Gemi Adamları Sendikası tarafından Ankara'ya gönderilen bir heyet, bilhassa armatör gemilerinde çalışanların fazla mesai ücreti almadıkları meselesi üzerinde yetkililerle temasa geçmiştir. Kanuni hakları hiçe sayan armatörlerin buhareketi, gemi adamları arasındabüyük teessüre sebeb olmuştur. *İsicl*" Milliyet, 04.03.1957.

31 Hürbilek, Yıl: 1, Sayı 46, 13 Nisan 1949.

32 Denizcilik Bankası (1952), Denizcilik Bankası T.A.O. 1952. Cumhuriyeti Matbaası, İstanbul, s. 22

33 Denizci, Yıl 3, Sayı 18, 1 Ekim 1958.

34 Milliyet, 17.05.1955. Milliyet, 02.07.1956 Denizci, "Denizciler Zam Bekliyor", Yıl 3, Sayı, 18, 1 Ekim 1958

35 DenizcilikBankası T.A.O. (1960), Denizyolları İşletmesi Gemi Adamlarına Mahsus Ücret Sistemi Talimatnamesi, Denizcilik Bankası Matbaası – Bi.

36 "Denizcilik Bankası Liman İşletmesinde çalışan gemi adamlarının işçe bedellerine yüzde 50 nispetinde zam yapılmıştır. Bildiriği gibi, Türkiye Gemi Adamları Sendikası, Denizcilik Bankası Umum Müdürlüğü nezdinde temaslara geçerek, işçe bedellerinin bugünkü hayatşartlarınagöre ayarlanmasını talep etmişti. Banka İdare Meclisi teklifi kabul ederek, zam yapılmasına karar vermiştir." Milliyet, 11.08.1955.

37 Denizci, Yıl 3, Sayı, 18, 1 Ekim 1958.

38 "500 gemi adamı istekleri kabul edilmezse grev yapacak. Gemi Adamları Sendikasına bağlı limanı yükleme ve boşaltma işçileri bir ay içinde 21 maddelikistekleri gerçekleşmediği takdirdegrev yapmağa karar verinişlerdir. Eminönü Öğrenci Lokalinde 500 e yakın yükleme ve boşaltma işçisinin katılmakiyle yapılan kongrede Denizcilik Bankası ve Deniz Nakliyat Şirketi şiddetle tenkit edilmiştir. 21 maddelik işçi istekleri arasında ayvemiyelerin 550 kuruştan 1.5 liraya çıkarılması, yemek yerinegünde 4 lira ücret ödenmesi talepleri yer alınaktadır. İşçiler itibfakia o turma grevi yapmaküzerekarar almışlardır." Milliyet, 03.06.1962.

39 Denizci, "Düşünceler: Denizcilik Bankası ve Denizci Teşekkülleri", Yıl 3, Sayı 18, 1 Ekim 1958

40 Milliyet, 17.05-1955; 04-03.1957.

41 İstanbul Liman ve Dokları Gemi Sanayii İşçileri Sendikası (1956) Ana Nizamnamesi, Madde 56-59. Rıza Coşkun Matbaası, İstanbul. MMV İstanbul Deniz Fabrikaları İşçileri Sendikası (1954), Ana ve İç Tüzüğü, Madde 35-43, Vakit Matbaası, İstanbul. TürkiyeGemi Adamları Sendikası da, Sosyal Yardımlaşma Derneği kanalıyla üyelere evlenme, doğum, ölüm yardımları yapmaktadır. Türkiye Deniz Hizir Reis Gemi Adamları Gazetesi (1961), Yıl 6, Sayı 131, 15 Temmuz 1961

42 İcra Vekilleri Heyetince 07.02.1958 tarih ve 9968 karar sayısı ile kabul edilip27.03.1958 günlü Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.

43 Türkiye Gemi Adamları Sendikası (1958), Gemi Adamlarının Sağlık, İaşe ve İkamet Şartlarını Gösterir Nizamname, Türkiye Gemi Adamları Sendikası Yayınları: 1, İstanbul.

44 Zonguldak Maden İşçileri Sendikası 2. Başkanlığını ve Başkanlığını ve Türkiye Maden İşçileri Federasyonu Genel Başkanlığını yapan Ömer Karahasan, Teksif Federasyonu Genel Başkanı (1953-1961) Bahir Ersoy, 1957 yılına kadar Türk-İş Genel Başkanı (1952 - 1953) ve Genel Sekreteri (1953-1957) ve 1957 genel seçimlerinde CHP milletvekili seçilen İsmail İnan, T. Harb-İş Genel Sekretert Abdülkerim Akyüz, Su işkolundan Tekin Çullu.

45 Bu dönemde Türkiye Gemi Adamları Sendikası, Güneri Yassıada'da iken Öğünç'ün başkanı olduğu Türk Deniz Ulaş-İş Federasyonu'na katıldı. Ancak Güneri nin sendikanınbaşına dönüşününhemen ardından Federasyondan ayrıldı.

46 Nejat Karacagil ile Can Şafak'ın Kristal-İş Genel Merkezi'nde 7 Temmuz 2009 günu yaptığı ve handa alınan özel görüşmeden aktarılmıştır. İzinkalığına başvurduğumuz Karacagil, 1961'den 1969'a kadar aynı alanda faaliyet gösteren Türkiye Deniz İşçileri Federasyonu'nuniki dönem genelsekreterliğini yapmıştır.

47 Öğünç, Feridun Şakir (1967), ss. 107-108.

48 "Yargıtay Çalışma Bakanlığının İTürk Deniz Ulaş-İş Federasyonu na tanıdığı toplu iş sözleşmesi yapma yetkisini iptal etmiştir. Gemi adamları adına toplu sözleşme yetkisi Türkiye Denizcilik Sendikası'na tanıtmıştır. (...) Türkiye Denizciler Sendikası 10.500 işçi adına banka ve armatörlerletoplu işsözleşmesi yapacaktır." Milliyet, 01.04.1964.

49 Öğünç, Feridun Şakir (1967), ss. 115-116.

50 Türk Deniz Ticaret Filosu Gemi Zâbitanı Sendikası da çözülme süreçine girer, 70'lerin başında 122 üyesi kalmıştır. Sendika, 1984 yılına kadar varlığını sürdürdüyse de işkolunda etkisi ve iddiası kalmaz. Tüzük ve yapısını 1983 yasalarına uydurmadığı için İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nün 23 Mayıs 1984 tarihli yazısıyla mürfesih sayılır.

51 70'lerin başında bizar denizci sendikaları içinden Su tespit yapılmaktadır: "Denbirlik işkolundaki işçi sayısı diğer işkollarına nazaran çok az olduğu halde kurulusendika sayısı (...) çok fazlarır." Sendika rekabetinin yarattığı sonuçlar ise çarpıcıydı: "Diğer işkollarındakurulu sendikaların çoğunlukla mali güçleri yerinde iken işkolumuzda kurulu sendikaların maligüçleriyeterli değildir." İstanbul DenizUlaş-İş Sendikası (1971), III. Dönem Genel Kurul Çalışma Raporu 25 Mayıs 1969-25 Mayıs 1971, İstanbul, s. 36.

ÖLDÜRÜLMESİNİN 30. YILINDA KEMAL TÜRKLER ÜZERİNE BİYOGRAFİK BİR NOT:

MEVLİTTEN ENTERNASYONALE BİR SENDİKACI

AZİZ ÇELİK

Bu yazı bir Kemal Türkler biyografisi değildir. Kemal Türkler'in sendikal ve siyasal yaşamındaki iki sembolik/ironik olaydan hareketle yazılmış biyografik bir nottur. Bu olaylardan ilki, 1959'da Maden-İş tarafından okutulacak bir mevlit için Başbakan Adnan Menderes'e yaptığı yazılı başvuru; ikincisi ise bu olaydan 20 yıl sonra, 1979'da Maden-İş'in 23. Genel Kurulu'nda Enternasyonal Marşı'nın okunmasının ardından tutuklanmasıdır.

1950'lerin sonunda Kemal Türkler.

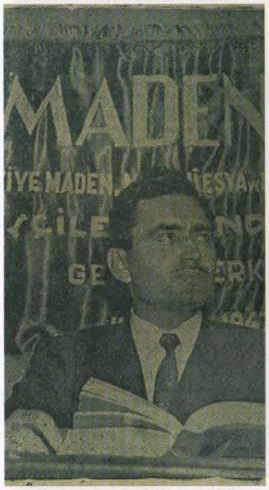
"Maden-İş Sendikası'nın sür'atle kalkınmasında en başta hizmet gören Genel Başkan Kemal Türkler çalışma masasında".

Maden-İş gazetesi: 1 Nisan 1959. Sayı 33.

Kemal Türkler'in 22 Temmuz 1980'de bir siyasal cinayet sonucu yaşamını yitirmesinden bu yana 30 yıl geçti. TİP'in ve DİSK'in bir numaralı kurucusu olan Türkler, 1960-1980 döneminde Türkiye sendikal hareketini en çok etkileyen, en çok iz bırakan ve doğal olarak en çok tartışılan sendikal liderlerinden biri oldu. Ancak buna rağmen sosyal politika ve emek tarihi yazınında hakkıyla ele alındığını söylemek zordur.[1]

1959: MEVLİT OKUTMAK İÇİN MENDERES'E MEKTUP

13 Mart 1959 tarihinde Maden-İş Sendikası başkanı Kemal Türkler tarafından Başvekil Adnan Menderes'e yollanan resmi yazı gerek içeriği gerekse üslubu açısından dikkat çekiciydi. İçeriği dikkat çekiciydi; çünkü işçi ve sendika sorunlarına ilişkin bir yazı değildi. Sendikal faaliyet konuları içine girmeyen, dünyevi olmayan bir konuya ilişkindi. Yazı sendikanın düzenlediği mevlidin Türkiye radyolarından yayımı için Menderes'in emir vermesini arz ediyordu. Mektubun üslubu da gayet dikkat çekiciydi. Yazı "ellerinizden öperiz efendim" şeklinde bitiyordu. Bu ilginç yazının tam metni şöyleydi:

"Sayın Adnan Menderes
Başvekil-Ankara

Mübarek Ramazanın dokuzuncu gününe müsadif 19/Mart/959 Perşembe Günü Akşamı teravih namazını müteakip Fatih camiinde, Büyük Atatürk, Türk işçi şehitleri, Çanakkale şehitleri ve Bütün Türk Şehitlerinin ruhları için Okutturulmak üzere Mevlûdü Şerif Tertip ettik. Bütün Hazırlıklarımız tamamdır.

Sendikamızca Müstakil olarak tertip ettiğimiz bu Mevlûdü şerifin Bütün vatandaşlarımızca dinlenmesi bakımından, İstanbul, Ankara ve İzmir radyolarınca yayımı için Yüksek Emir ve Müsaadelerinizi en derin hürmet ve saygılarımızla arz eder, Ellerinizden öperiz efendim,

Gn. S/ RU. YÜ
Başkan Kemal Türkler"[2] (Sic)

Bu belgeyi Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde bulduk. Ancak Türkiye Maden-İş Sendikası'nın arşivleri yok edildiği için, Menderes'in yanıtına ve bu konuya ilişkin diğer yazışmalara ve gelişmelere ulaşmak mümkün olmadı.[3] Ancak dönemin Maden-İş gazetesinde yer alan bir haber bu başvurunun Başbakan Menderes'ten olumlu yanıt aldığını göstermektedir. Haberde mevlidin radyo ile naklen yayınlandığı belirtilmektedir. Ancak habere göre mevlit başvuru yazısında yer aldığı şekilde 19 Mart 1959 Perşembe akşamı değil, 22 Mart Pazar akşamı okutulmuştur.

Sendika gazetesinde yer alan haberde "memleketimizin en maruf mevlûthanlarının iştirakiyle tertiplenen mevlût, Fatih camiini hınca hınç dolduran bir kalabalık tarafından

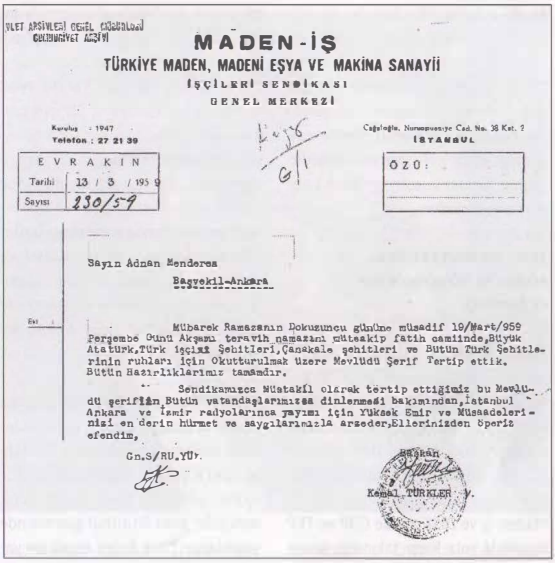
takip edilmiştir. Bu vesile ile bayraklar ve filamalarla donatılan cami, her zamankinden değişik haliyle dikkat çekmekteydi" ifadelerine yer verilmekteydi. Ancak haberde gerek Türkler'in gerekse diğer Maden-İş yöneticilerinin katılımına dair bir bilgi yer almamaktadır.[4]

Ancak bu kayda değer "uhrevi" faaliyeti, Maden-İş Sendikası'nın ve Türkler'in o dönem muhafazakâr eğilimlere sahip olduğunun işareti olarak okumak oldukça zordur. Tersine o yıllarda sendikanın son derece "dünyevi" faaliyetlerine de rastlanmaktadır.[5] Maden-İş mevlitten tam bir ay sonra, "22 Nisan 1959 Çarşamba gecesi, Taksim Belediyesi Gazinosu salonlarında saat 21'den, sabaha kadar devam eden bir 'Şampanyalı Maden-İş Gecesi' tertipledi."[6] Maden-İş gazetesi haberinde geceden elde edilen gelirin bina yapılması için sendikaya bağışlandığı bilgisi de yer alıyordu.[7]

Maden-İş tarafından mevlit okutulması; muhafazakâr ve dinsel bir eğilimin göstergesi olarak değil, tersine dinsel ritüeller ve toplumsal geleneklerden sendikal tutunma ve meşruiyet için yararlanma çabası olarak da okunabilir. Nitekim bu pragmatist/gerçekçi yaklaşım Maden-İş tarihinin ilerleyen yıllarında da görülecektir. Dahası bu tutum Türkler'in titiz, pragmatist, temkinli ve gerçekçi (reel politiker) kişisel özelliklerine de uygun düşmektedir.[8]

Menderes'e yollanan yazıda yer alan abartılı ve ezik üslup ise sadece Türkler'e ve Maden-İş'e özgü değildir. 1946-60 dönemi boyunca çeşitli sendikacıların Recep Peker'den, Adnan Menderes'e ve Cemal Gürsel'e kadar çeşitli siyasilere yolladıkları bağlılık telgrafları "ellerinizden öperiz" şeklinde bitiyordu. Bu telgraflardan en çarpıcı olanı Türk-İş Genel Başkanı Nuri Beşer tarafından 28 Nisan 1960 olaylarından sonra Menderes'e yollanan bağlılık telgrafıydı. Beşer bu telgraf yüzünden 27 Mayıs sonrasında istifa etmek zorunda kalmıştı.[9] Söz konusu telgraf ve mektuplardaki söylem ve ifadeler (Sayın büyüğüm, zatı âliniz, ellerinizden öperiz, himaye, bağlılık, babalık, ağabeylik gibi) dönemin vesayetçi/paternalist ruhunu yansıtıyordu. Bu paternalist ruh, CHP ve DP döneminde büyük benzerlik gösteriyordu.[10]

27 Mayıs öncesi dönemde pek çok sendikacı gibi Menderes'e saygıda kusur etmeyen Türkler, 27 Mayıs sonrasında İdealistler Grubu (Onlar Grubu) olarak bilinen sendikacıların içinde yer alarak DP'li Türk-İş ve İstanbul İşçi Sendikaları Birliği (İİSB) yönetimine karşı mücadele etti ve Menderes yönetimini ağır ifadelerle suçlayan açıklamaları imzaladı. Bu girişimler sonucunda Türk-İş ve İİSB yönetimleri değişti ve DP'liler yönetimden uzaklaştırıldı. 27 Mayıs'ın hemen ardından İdealistler Grubu'nca yayınlanan basın bülteninde "Sizlerin de bildiği gibi, her halile meşru olmayan bir idarenin terörü altında yaşamakta idik. Aleni bir diktatörlüğü kendine en seçkin yol olarak benimsemiş bulunan bu gayri meşru idare (...)" ifadelerine yer verilmekteydi.[11] Ancak Türkler, TİP kurulduktan sonra DP'li sendikacılara karşı tutumunu yumuşatmış ve onları TİP çatısı altına çağırmıştır. Kemal Türkler, TİP kurulduktan kısa bir süre sonra yaptığı, 8 Mart 1961 tarihli bir açıklamasında: İşçi Partisi, Demokrat Partililere kapılarını açmıştır. Bütün işçi ve sendikacıları kendi partilerine sahip çıkmaya davet ederim,[12] diyordu.

VİLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

MADEN-İŞ
TÜRKİYE MADEN, MADENİ EŞYA VE MAKİNA SANAYİİ
İŞÇİLERİ SENDİKASI
GENEL MERKEZİ

Kuruluş : 1947
Telefon : 27 21 39

Cağaloğlu, Nuruosmaniye Cad. No. 38 Kat. 2
İSTANBUL

EVRAKIN
Tarihi 13 / 3 / 195 9
Sayısı 230/59

ÖZÜ:

Sayın Adnan Menderes
Başvekil-Ankara

Esi :

Mübarek Ramazanın Dokuzuncu gününe müsadif 19/Mart/959 Perşembe Günü Akşamı teravih namazını müteakip Fatih camiinde,Büyük Atatürk,Türk işçisi Şehitleri,Çanakkale şehitleri ve Bütün Türk Şehitlerinin ruhları için Okutturulmak üzere Mevlûdü Şerif Tertip ettik. Bütün Hazırlıklarımız tamamdır.

Sendikamızca Müstakil olarak tertip ettiğimiz bu Mevlûdü şerifden Bütün vatandaşlarımızın dinlenmesi bakımından,İstanbul Ankara ve İzmir radyolarınca yayını için Yüksek Emir ve Müsaadelerinizi en derin hürmet ve saygılarımızla Arzeder,Ellerinizden öperiz efendim,

Gn.S/RU.YÜ.

Başkan
Kemal TÜRKLER

Kemal Türkler'in Adnan Menderes'e Mektubu.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi 030.01.123.710.4.

Sendika Mevlid Okuttu

Türkiye Maden - İş Sendikası, iş başında şehit olan işçilerimiz ve bütün Türk şehitlerinin ruhunu taziz etmek için, 22 Mart pazar günü teravih namazından sonra Fatih camiinde —radyo ile de naklen yayınlanan— bir mevlût okutmuştur.

Memleketimizin en maruf mevlûthanlarının iştirakiyle tertiplenen mevlût, Fatih camiini binca binç dolduran bir kalabalık tarafından takip edilmiştir.

Bu vesile ile bayraklar ve filâmalarla donatılan cami, her zamankinden değişik haliyle dikkati çekmekteydi.

Maden—İş Gazetesi, şehit işçilerimizin ve bütün Türk şehitlerinin aziz hâtırası önünde hürmetle eğilir.

"Sendika Mevlid Okuttu".

Maden-İş Gazetesi, 1 Nisan 1959.

Sendikacıların Menderes'e yönelik ezik ve abartılı saygılı söyleminde dönemin vesayetçi kültürünün ve DP'nin sendikalar üzerinde oluşturduğu baskının büyük payı olsa gerektir. O açıdan Türkler'in Menderes'e yönelik ifadeleri şaşırtıcı değildir. Aksine Türkler'in aşırı temkinli tutumuyla uyumludur.

1979: ENTERNASYONAL MARŞI'NI SÖYLEMEKTEN CEZAEVİNE

Kemal Türkler'in politik ve düşünsel gelişimi, sosyalist solla ilişkisi oldukça tartışma konusu olmuştur. Türkler'in 1960'lardaki komünizm aleyhtarı konuşmaları ile 1975 sonrası tutumu, TİP'in kapatılmasından sonra CHP'yi desteklemesi, T. Maden-İş ve DİSK içinde CHP ve TKP dışındaki sola karşı takındığı tutum eleştirilmiştir.

Türkler'in en önemli ve kritik politik tutumu Türkiye İşçi Partisi'ni (TİP) kurmasıdır. Türkler, bir bölümü İİSB yöneticisi olan 12 sendikacı ile 13 Şubat 1961'de TİP'i kurdu. Türkler, bir numaralı kurucusu olduğu TİP'te Genel Başkanvekilliği, Genel Yürütme Kurulu ve Genel Yönetim Kurulu üyeliği yaptı.

Maden-İş ve DİSK 1969 seçimlerinde TİP'i destekleme kararı aldı.[13] 1971 yılında TİP kapatılıncaya kadar TİP'te Genel Yönetim Kurulu üyesi olarak kalan Türkler,[14] TİP'in kapatılmasının ardından 1973 seçimlerinde CHP'nin desteklenmesi yönünde tutum aldı ve 1973 seçimlerinde CHP'yi destekledi.[15] DİSK ve Türkler 1974 ve sonrasında kurulmaya başlanan yeni sosyalist partilere (TSİP ve TİP) mesafeli durdu. Türkler, yaptığı açıklamada DİSK'in bu partilerle uzaktan yakından ilgisi olmadığını söyledi.[16]

Kemal Türkler'in Batı Avrupa tipi sosyal demokrat görüşe yakın olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle 1960'lı yılların başlarında antikomünist görüşlere sahip olduğu bilinmektedir. *Yeni İstanbul* gazetesinde yayınlanan Tarık Buğra imzalı bir yazıda Saraçhane mitinginin eleştirilmesi üzerine Ocak 1962'de toplanan Türk-İş Mümessiller Meclisi'nde *Yeni İstanbul* gazetesinde yazan kişilerin kalemlerini kiraya verdikleri birçok kez ifade edildi ve bir protesto bildirisi yayınlama kararı alındı. Kemal Türkler de konu üzerine söz alarak "hakiki komünistlik fikirlerinin yazarın yazısında mevcut olduğunu" söyledi.[17]

Maden İşçileri Sendikası Genel Kurul toplantısına katılan işçiler.

«Komünizm ancak sosyal adaletle önlenebilir»

Maden İşçileri Sendikası Kongresi yapıldı

Maden İşçileri Sendikası'nın dün yapılan Genel Kurul toplantısında «Sosyal Adalet»in yerleşip gelişmesine engel olmak istiye

Türkler: "Komünizm ancak sosyal adaletle önlenebilir". Öncü, 22 Ocak 1962.

Yine Ocak 1962'de toplanan Türkiye Maden-İş Sendikası Genel Kurulu'nda konuşan Kemal Türkler sık sık alkışlarla kesilen konuşmasında, komünizmin ancak sosyal adaletle önlenebileceğini ve komünizmin sosyal adaletin olmadığı yerde yeşereceğini söylemiş ve "Bu bakımdan memlekette sosyal adaletin yerleşmesini istemiyenlere karşı durun. Hakiki komünistler sosyal adaleti istemiyenlerdir. Sosyal adaleti istemiyenler bugün çeşitli yer ve rollerde karşımıza çıkmaktalar. Bunları Türk Milleti önünde protesto ediyoruz, onlardan şikâyetçiyiz" görüşlerini dile getirerek kendilerine karşı kullanılan komünist suçlamasını "sosyal adaleti istemeyen" işverenlere yöneltmişti.[18] TİP kurucusu ve başkanvekili olan Türkler'in bu söylemini kendi düşünce dünyası yanında, antikomünizmin gücü ve yoğun antikomünist propaganda karşısında bir meşruiyet arayışının, aşırı temkinli bir tutumun ifadesi olarak da okumak mümkün.

Özellikle Maden-İş'in 1974 Genel Kurulu ve DİSK'in 5. Genel Kurulu (1975) sonrasında TKP'nin DİSK'te artan etkisiyle birlikte Kemal Türkler'in TKP üyesi olup olmadığı tartışma konusu oldu. Türkler'in özellikle İkinci Milliyetçi Cephe hükümetinin kurulmasının ardından "Ulusal Demokratik Cephe" çağrısı yapması, 1975 sonrasında DİSK'te etkisini artıran TKP'nin bir girişimi olarak değerlendirildi ve 1977 Aralık ayında toplanan DİSK 6. Genel Kurulu'nda Kemal Türkler DİSK Genel Başkanlığı'nı kaybetti. Genel-İş Sendikası Genel Başkanı Abdullah Baştürk DİSK Başkanı seçildi. 1977 Genel Kurulu'nun ardından Türkler'in başkanı olduğu T. Maden-İş ile DİSK arasındaki gerilim 1 Mayıs 1978 kutlamalarından sonra daha da arttı. T. Maden-İş birkaç başka sendikayla birlikte (Banksen, Baysen gibi) bir yıl süreyle DİSK üyeliğinden ihraç edilirken, bazı T. Maden-İş yöneticileri kesin olarak, Kemal Türkler ise bir yıl süreyle geçici olarak DİSK üyeliğinden ihraç edildiler.[19]

Ancak bu tartışma ve iddialara rağmen Türkler'in TKP üyesi olduğu

yönünde hiçbir belgeye, tanıklığa ve ize rastlamak mümkün olmamıştır. Konuştuğumuz dönemin çeşitli tanıkları Türkler'in TKP üyesi olmadığı yönünde görüş bildirdiler. Dönemin sendikacılarından bazıları Türkler'in çok zeki bir sendikacı olduğunu, iyi gözlemleyip iyi değerlendirdiğini; gerek Ecevit'e, gerek TKP'ye yaklaşırken güç dengelerini dikkate aldığını vurgulamaktadır.[20] Öte yandan Türkler'in Rus Devlet Arşivi'nde yer alan kişisel dosyasında da bu yönde bir bilgiye rastlamadık.[21]

Ele alacağımız ikinci sembolik-ironik olay, Enternasyonal Marşı nedeniyle Türkler'in tutuklanması, Türkler'in sosyalist solla ilişkisi açısından kayda değerdir. 19-22 Aralık 1979 tarihlerinde toplanan T. Maden-İş 23. Genel Kurulu'nun açılışında Maden-İş korosu ve delegelerin hep birlikte Enternasyonal Marşı'nı söylediği gerekçesiyle Türkler başta olmak üzere divan başkanı ve bazı yöneticiler sıkıyönetim mahkemesi tarafından tutuklandı.[22]

Maden-İş Genel Kurulu'nda Enternasyonal Marşı'nın okunması üzerine ortaya çıkan tepkilere cevaben Türkler şöyle diyordu: "Enternasyonal Marşı iddia edildiğinin tersine hiçbir sosyalist ülkenin milli marşı değildir. İşçi sınıfının dayanışmasını sağlayan bir marştır. 1800'lü yıllarda Fransa'daki işçi sınıfı savaşımları içinde bir Fransız işçisi tarafından yazılmıştır."[23] Bu açıklamaya rağmen Türkler ve 6 sendikacı Enternasyonal Marşı'nı söylediklerı için gözaltına alınmaktan kurtulamıyor; ancak 27 Aralık 1979'da Sıkıyönetim Mahkemesi'ndeki duruşmada serbest bırakılıyorlardı.[24]

Ancak Enternasyonal Marşı okuma meselesi burada noktalanmıyordu. Tahliye edilmelerinden 17 gün sonra, Kemal Türkler ve 6 arkadaşı sendikal çalışmalar sırasında "Sosyal bir sınıfın öteki sosyal sınıflar üzerinde tahakkümünü amaçlayan propaganda yaptıkları" gerekçesiyle, (Enternasyonal Marşı söylemek) 1. Ordu ve Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi'nce tutuklanmaları kararlaştırılıyordu.[25]

Kemal Türkler 1970'lerin sonlarında.

TÜSTAV-DİSK Arşivi.

Sıkıyönetim Mahkemesi'nce haklarında tutuklama kararı verilen Kemal Türkler, Bank-Sen Genel Başkanı Metin Denizmen, Maden-İş yöneticileri Kemal Daysal, Bahtiyar Erkul, Mehmet Karaca ve baştemsilci Necdet Onaran, 16 Ocak 1980 günü basın toplantısı düzenledikten sonra Sıkıyönetim Komutanlığı'na teslim oluyorlardı. Türkler tarafından okunan ortak açıklamada "26 Aralık'ta aynı gerekçe ile Maden-İş'in dört yöneticisinin gözaltına alındığını, bir gün sonra da Sıkıyönetim Mahkemesi'nce serbest bırakıldıklarını, 17. gün sonunda ise haklarında tutuklama kararı verildiği" belirtilerek bu durum eleştiriliyor ve Demirel Hükümeti'ni suçluyordu.[26] Türkler ve arkadaşları Enternasyonal Marşı'nı söylemekten dolayı yaklaşık 1 ay tutuklu kalıyor ve 12 Şubat 1980'de itiraz üzerine tahliye ediliyorlardı.[27]

Maden-İşkongresindeEnternasyonal Marşı'nın söylenmesi 12 Eylül darbesi sonrasında açılan DİSK davası iddianamesinde de DİSK'in işlediği suçlar arasında sayılıyordu. Sıkıyönetim askeri savcısı Süleyman Takkeci iddianamesinde "250-300 kişinin katıldığı bu toplantı koro halinde "Enternasyonal Marşı" ve "16 Haziran İşçi Marşı" söylenmesi ile açılmıştır. Kapanış sırasında da açılışta olduğu gibi bir kez daha "Enternasyonal Marşı" söylenmiştir. Kemal Türkler, Metin Denizmen, Kemal Daysal, Bahtiyar Erkul, Mehmet Karaca ve koroyu teşkil eden kişiler hakkında soruşturma açılmış, tutuklama kararı alınmış ve Askeri Savcılığımızca Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi'nde kamu davası ikame edilmiştir" ifadelerine yer veriyordu.[28]

1959 yılında Menderes'e başvurarak okuttukları mevlidin radyodan yayınını isteyen Türkler, 20 yıl sonra Enternasyonal Marşı'nı söylediği için tutuklanıyor ve bir ay tutuklu kalıyordu. Bu 20 yıl, aslında mevlitten enternasyonale bir sendikacının öyküsüydü.

Kemal Türkler'in yaşamında mevlitten enternasyonale geçen 20 yıl, bir sendikacının yaşamöyküsünde deneyimin ve değişimin önemini göstermesi açısından oldukça dikkate değerdir. Kılı kırk yaran titizliği, temkinliliği ve ölçülülüğü ile tanınan Türkler'in mevlitten enternasyonale yolculuğu, aynı zamanda değişen koşulları ve güç dengelerini dikkate alan esnekliğini ve risk almayı bilen dik duruşunu da özetliyor.

Aziz Çelik
Kocaeli Üniversitesi
İİBF Çalışma Ekonomisi
ve Endüstri İlişkileri Bölümü

Kemal Türkler'in Yaşamöyküsünden

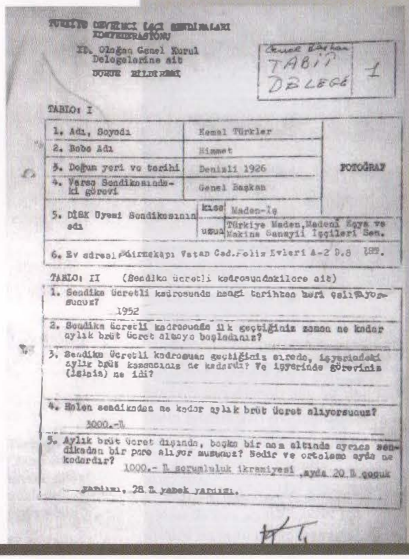
Kemal Türkler, 1954-1980 arasında aralıksız 26 yıl Türkiye Maden-İş'in, DİSK'in kuruluşundan Aralık 1977'ye kadar aralıksız 10 yıl DİSK'in Genel Başkanlığını yürüttü. Türkler, 31 Aralık 1961 Saraçhanebaşı mitingi, 1963 Kavel grevi-direnişi, 1964 Singer grevi ve 1969 Singer işgali, 1969 Türk Demirdöküm işgali, 15-16 Haziran 1970 direnişi, 1976 DGM direnişi ve MESS Grevleri ile 1 Mayıs 1976 ve 1977 kutlamalarının da aralarında olduğu döneme damgasını vuran büyük işçi eylemlerinin mimarı ve uygulayıcısı olarak kararlı ve direngen bir sendikacı kimliğiyle öne çıktı.

1926 yılında Denizli'de doğan Kemal Türkler, işçiliğe 1948 yılında Emayetaş Fabrikası'nda başladı. Türkler, aynı yıl İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi 2. sınıfından ayrıldı.[29] Türkler, Emayetaş Fabrikası'nda dört yıl çalışın. Türkler'in fiili işçiliği bu dört yıldır. Türkler 1952'den başlayarak, 1980'e kadar 28 yıl profesyonel sendikacılık yaptı. Emayetaş Fabrikası'nda çalışırken 1951 yılında İstanbul Demir ve Madeni Eşya İşçileri Sendikası'na (daha sonra Türkiye Maden-İş adını aldı) üye oldu. İşçi mümessilliğine seçildi. Türkler, işyerinde toplulukla iş uyuşmazlığı çıkarınca işten atıldı. Ancak İl Hakem Kurulu Türkler'i işe iade etti. Türkler, sendikanın Bakırköy şubesinde 6 ay şube sekreterliği, iki yıl şube başkanlığı yaptı daha sonra 1,5 yıl sendikanın genel sekreterliğini yaptı.[30]

6-a 6-b
6-c 6-d

Kemal Türkler'e ait durum bildirimi, 1968.

TÜSTAV-DİSK Arşivi.

TÜRKİYE DEVRİMCİ İŞÇİ SENDİKALARI KONFEDERASYONU
Kn. Oğuzlar Genel Kurul Delegelerine ait
DURUM BİLDİRİMİ

Kemal Türkler
TABİİ
DELEGE
1

TABLO: I

1. Adı, Soyadı	Kemal Türkler	FOTOĞRAF
2. Baba Adı	Hikmet	
3. Doğum yeri ve tarihi	Denizli 1926	
4. Varsa Sendikasındaki görevi	Genel Başkan	
5. DİSK Üyesi Sendikasının adı	Kısa: Maden-İş Uzun: Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makina Sanayii İşçileri Sen.	
6. Ev adresi: Fatihsakpı Vatan Cad. Feliz Evleri A-2 D.8	Tel:	

TABLO: II (Sendika ücretli kadrosundakilere ait)

1. Sendika ücretli kadrosunda sonuncu defa[illegible] 1952
2. Sendika ücretli kadrosunda ilk geçtiğinize zamon ne kadar aylık brüt ücret almaya başladınız?
3. Sendika ücretli kadrosuna geçtiğiniz anında, işyerindeki aylık brüt kazancınız ne kadardı? Ve işyerinde görevinin (işinin) ne idi?
4. Halen sendikadan ne kadar aylık brüt ücret alıyorsunuz? 3000.-TL
5. Aylık brüt ücret dışında, başka bir ad altında ayrıca sendikadan bir para alıyor musunuz? Bedir ve ortalama ayda ne kadardır? 1000.- TL temsil ve ağırlama ikramiyesi, ayda 20 TL çocuk zammı, 28 TL yemek yardımı.

Sendikanın 1954'te toplanan genel kurulu sırasında kurucu üye ve ilk genel başkan Yusuf Sıdal sendikanın gençleşmesini istediği için, diğer eski genel başkan Uzeyir Kuran da yorgunluğunu ileri sürerek görevi kabul etmeyince sendikanın genel başkanlığına Türkler seçildi. Türkler İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nde (İİSB) üç dönem Yönetim Kurulu üyeliğinde bulundu.[31]

Türkler'in sendikanın genel başkanlığına seçilmesinden sonra, sendikanın hızla gelişmesi karşısında önce federasyon kurma gündeme geldi ancak federasyon kurmanın "bünyeye uymayacağı" görülerek "milli tip" sendikada karar kılındı.[32] Ekim 1956'da toplanan 10. Büyük Kongre, sendikanın Türkiye çapında örgütlenmesine karar verdi ve sendikanın adı Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayii İşçileri Sendikası (Türkiye Maden-İş) olarak değişti.

Maden-İş Başkanı Kemal Türkler daha sonraki yıllarda Türk-İş içinde de Türkiye tipi sendikayı ısrarla savundu: "Federasyonların aktif olmaya imkânı yoktur. Federasyonların yapmakta olduğu işlerin tam sıhhatli olduğu iddia edilemez. Ama Türkiye tipi sendika her meseleye müdahale etmek imkânını bulabilir."[33]

Maden-İş bu değişikliğin ardından hızla örgütlenmeye ve büyümeye başladı.[34] Kemal Türkler, iyi bir örgütçü olarak takdir topladı. Akis Temmuz 1957'de Kemal Türkler için, "İzmit'te boru fabrikasının açıldığı günlerde hemen bir şube kurarak iyi bir sendikacı ve teşkilâtçı olduğunu bir defa daha gösteriyordu" değerlendirmesini yapacaktır.[35]

Kemal Türkler, 1961 Saraçhane mitinginde aktif görev aldı. Ziya Hepbir'e göre miting önerisi Türkler'den geldi. Türkler mitingin konuşmacıları arasındaydı. Sendikal yasalar henüz çıkmadan Ocak 1963'te Kavel'de başlayan "kanunsuz" grev ile Maden-İş ve Kemal Türkler dikkatleri üzerine çekti.[36] 1960'lı ve 1970'li yıllar boyunca çok sayıda işçi direnişi örgütledi. 4 Nisan 1964 günü, Singer grevi sırasında Türk-İş Genel Başkanı Seyfi Demirsoy ile birlikte gözaltına alınmalarıyla başlayan gözaltı ve tutukluluk serüveni sık sık tekrarlandı.

Türkler, 13 Şubat 1967'de Rıza Kuas, İbrahim Güzelce, Kemal Nebioğlu ve Mehmet Aipdündar ile birlikte DİSK'i kurdu ve DİSK Genel Başkanlığına getirildi. 1969 yılında zamanı müsait olmadığı için DİSK Genel Başkanlığı'nı yeteri kadar yapamadığını ileri sürerek genel başkanlıktan istifa etti, ancak DİSK Yönetim Kurulu'nun talebi üzerine istifasını geri alarak görevine devam etti.[37]

DİSK'in kuruluşundan sonra karşılaştığı en büyük tehlike AP hükümetinin 1970'te 1317 sayılı yasa ile Sendikalar Kanunu'nu değiştirerek DİSK'in önüne set çekme girişimi oldu. Kemal Türkler liderliğindeki DİSK bu girişime sert tepki gösterdi. DİSK'in karşı çıkmasına rağmen yasa parlamentonun gündemine gelince 15-16 Haziran 1970 tarihinde İstanbul ve Kocaeli illerinde onbinlerce işçi iş bırakarak yürüyüşe geçtiler. 15-16 Haziran işçi eylemleri üzerine sıkıyönetim ilan edildi. Kemal Türkler ile çok sayıda sendikacı ve işçi tutuklandı. Türkler üç aya yakın Maltepe Askeri Cezaevi'nde tutuklu kaldı. Anayasa Mahkemesi'nin TİP ve CHP'nin başvurusuyla 1317 sayılı yasanın bazı hükümlerini iptal etmesi üzerine DİSK'i ortadan kaldırma girişimi sonuca ulaşmadı.

Türkler başkanlığındaki DİSK, 12 Mart 1971 yarı-askeri müdahalesini Türk-İş'ten bile daha erken davranarak destekledi.[38]

DİSK, Türkiye'nin 1974 Temmuz ayında Kıbrıs'a gerçekleştirdiği müdahaleyi destekledi. Türkler, 20 Temmuz 1974'te Başbakan Ecevit ve Genelkurmay Başkanı Sancar'a bir telgraf çekerek DİSK yönetiminin oy birliği ile askeri müdahaleyi desteklediğini açıkladı.[39] Türkler, Halil Tunç'a da bir telgraf çekerek Kıbrıs konusunda ortak hareket edilmesini teklif etti.[40]

Kemal Türkler, DİSK yönetimine 1 Mayıs'ın 1976'da Taksim'de bir mitingle kutlanmasını önerdi[41] Türkler'in bu önerisini kabul eden DİSK yönetimi 1925'ten sonra Türkiye'de ilk kez yasal 1 Mayıs kutlanmasını sağladı. DİSK, Eylül 1976'da Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin yeniden yasalaşmasına karşı tutum aldı ve direnişe geçti, bunun üzerine Türkler ve bir grup DİSK yöneticisi yeniden tutuklandı.1977-78 yıllarında Turgut Özal'ın başkanı olduğu işveren sendikası MESS ile Türkler'in başkanı olduğu T. Maden-İş arasında yürütülen toplu iş sözleşmeleri uyuşmazlıkla sonuçlanınca, MESS grevleri olarak bilinen yaygın grevler yaşandı.[42]

Türkler'in militan ve mücadeleci çizgisi, ters düştüğü ve yollarını ayırdığı sendikacılar tarafından da takdir edilmektedir. Örneğin eski Petrol-İş Genel Başkanı Ziya Hepbir: "Kemal Türkler ters adamdır ama eylemciydi", demektedir.[43]

Kemal Türkler Nasıl Öldürüldü?

Türkler'in cenaze törenine Türk-İş üyesi işçiler de katılmıştı. Bunlardan bir grubu Kristal-İş Sendikası üyesiydi.

Fotoğraf: Mehmet Üner, Kristal-İş Arşivi.

Kemal Türkler 22 Temmuz 1980 günü İstanbul Merter'de, sabah evinden çıkıp sendikaya gitmek üzere arabasına binerken kurşunlanarak katledildi.

Türkler'in katilleri aradan geçen 30 yıla karşın cezalandırılamadı. 25 Temmuz 1980 günü yapılan ve büyük bir gösteriye dönüşen cenaze töreni aslında sadece Kemal Türkler'in kişisel yaşamının sonunu değil, Türkiye sendikacılığının bir döneminin sonunu da simgeliyordu. Bir buçuk ay sonra yapılacak 12 Eylül 1980 askeri darbesi, Kemal Türkler'in de önemli pay sahibi olduğu sendikal hareketin 1946'dan o güne değin biriktirdiklerini silip süpürecekti.

Kemal Türkler'in öldürülmesi "MHP ve Ülkücü Kuruluşlar İddianamesi"nde şu şekilde yer almıştır:

"Sanık Alpaslan Türkeş'in DİSK yöneticilerinin yok edilmesi yolunda emrini vermesinden birkaç gün sonra Berker İnanoğlu'nun Mecidiyeköy'deki Dağlılar ticarethanesinin üstündeki yazıhanesine gelmiş, Berker İnanoğlu da Türkeş'in emri ile Yılma Durak ve Celal Adan'ı buraya çağırmıştır. Daha önce yazıhaneye gelmiş bulunan Aydın Esi komünist hareketin kaynağı olduğu söylenen DİSK yöneticilerinin adreslerini tespit etmiştir. Yazıhaneye gelen Yılma Durak, Celal Adan, Ali Doğan ile Alpaslan Türkeş ve Aydın Esi arasında geçen konuşma sonunda Aydın Esi, saptadığı adresleri Celal Adan'a yazdırmıştır. DİSK Genel Başkanı Kemal Türkler, Celal Adan tarafından hedef seçilmiştir. Buradan ayrıldıktan sonra Kemal Türkler'in öldürülmesi için ülkücü militan arayan Celal Adan partı binasında, daha önce eylem yapmak istediğini söyleyen ve Ankara Bahçelievler'de 7 kişinin öldürülmesi olayından aranan Ünal Osmanağaoğlu ile karşılaşmış, Kemal Türkler'in adresinin tespit edildiğini, Yılma'nın da bundan haberi olduğunu, bu işi yapmalarını söylemiş ve adresi Ünal'a vermiştir. (...) 22 Temmuz 1980 günü saat 08.00 sıralarında Abdülsamet Karakuş, Ünal Osmanağaoğlu, İsmet Koçak, Aydın Eryılmaz'ın kullandığı gasp edilen otoyla Merter sitesine gelmişler. Ünal ve İsmet anayolda indikten sonra arabayı yakın bir yere park etmişlerdir. Saat 09.30 sıralarında İsmet Koçak, Kemal Türkler'in evinden çıktığını işaretle bildirmiş plan ve işbölümü uyarınca arabasına binen Kemal Türkler ile koruma polisine Abdülsamet Karakuş, İsmet Koçak ve Ünal Osmanağaoğlu birlikte ateş etmişlerdir." [44]

Turkish union leader murdered by Islamic terrorists

From Sinan Fişek
Ankara, July 22

Mr Kemal Turkler, president of the Metal Workers' Union and the foremost figure of the leftist labour movement in Turkey, was assassinated today in Istanbul.

The union leader, accompanied by a bodyguard, had just left his home in the suburb of Merter and was preparing to climb into his car when at least two men opened fire. He died on the way to hospital and his bodyguard was badly hurt. The terrorists escaped in a

It was the third killing in Istanbul of a well-known political figure within a week. Mr Abdurrahman Koksaloglu, a member of Parliament for the opposition Republican People's Party (RPP), was murdered at his office last Tuesday.

In an attempt to get Turkey's two main parties together to combat terrorism, Mr Ihsan Sabri Caglayangil, the acting President, has invited Mr Süleyman Demirel, the Prime Minister and chairman of the conservative Justice Party, and the Opposition leader, Mr Bülent

"Türk sendikacı İslamcı teröristler tarafından katledildi".

The Times, 23.7.1980.

Kemal Türkler 22 Temmuz 1980 günü İstanbul Merter'de, sabah evinden çıkıp sendikaya gitmek üzere arabasına binerken kurşunlanarak katledildi.

The Times'ta özensiz bir haber: Türk sendika lideri İslamcı teröristler tarafından katledildi

Kemal Türkler'in ölümünün ardından *The Times* gazetesinde çıkan bir haber Türkler'in ölümünden İslamcı teröristlerin sorumlu olduğunu iddia ediyordu. Ankara mahreçli Sinan Fişek imzalı haberde, AP'ye atfen "Türkiye İslam Birliği Intikamcıları" adlı örgütün olaydan sorumlu olduğu belirtiliyordu.[45] Haber ciddi bir özensizlik ve dikkatsizlik ürünüydü. Haberde yer alan tuhaf "İslamcı teröristler" iddiası, Kemal Türkler ile aynı gün işkenceyle öldürülen *Demokrat* gazetesi muhabiri Recai Ünal'ın katilleriyle Türkler'in katillerinin birbirine karıştırılmasından kaynaklanıyordu.[46]

DİPNOTLAR

1 Kemal Türkler hakkında ayrıntılı ve sağlıklı bir biyografik çalışma ne yazık ki yoktur. "Kemal Türkler Kürsüde" adlı çalışma Maden-İş Sendikası'nın avukatlarından Rasim Öz tarafından yayına hazırlanmıştır. 2 ciltlik kitapta oldukça kısa bir Türkler biyografisi yer almaktadır. Kitap, adına uygun bir biçimde Kemal Türkler'in açıklama ve konuşmalarından oluşmaktadır. Belgesel açıdan önemli bir çalışma olan kitap, biyografi niteliğinde değildir. Rasim Öz (Yayına Hazırlayan), *Kemal Türkler Kürsüde*, 2 cilt, İstanbul: Kemal Türkler Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2002.
Türkler hakkında biyografik bir kitapçık ise Birleşik Metal-İş Sendikası tarafından hazırlanmıştır. Kısa bir yaşamöyküsü niteliğindeki kitapçık gerek içerik (maddi hata ve eksikler) gerekse görsel açıdan oldukça sorunludur. Birleşik Metal-İş Sendikası, *Alınterine Adanmış Bir Yaşam Kemal Türkler*, İstanbul, (tarihsiz) Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi'nde yer alan Kemal Türkler maddesi ise çok sınırlıdır (1998).

2 Maden-İş Sendikası Başkanı Kemal Türkler'den Başbakan Menderes'e 13.3.1959 tarih ve 230/59 sayılı yazı, *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi* 030.01.123.730.4. Yazının altında yer alan RU YÜ kısaltmasının Genel Sekreter Ruhi Yümlü'ye ait olduğu anlaşılmaktadır.

3 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrasında faaliyetleri durdurulan sendikalar arasında yer alan T. Maden-İş arşivinç İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından el konuldu. DİSK ve bağlı sendikaların 1991'de faaliyetlerine yeniden başlamalarıyla birlikte DİSK ve bağlı sendikaların arşivleri DİSK'e iade edildi. DİSK Genel Merkez arşivi ve bazı üye sendika arşivleri DİSK tarafından korunurken T. Maden-İş kendi arşivini alarak kendi binalarından birine yerleştirdi. Ancak daha sonra bu binanın kiraya verilmesi sırasında arşiv korun(a)madı. Yaptığımız araştırmalar sonucunda T. Maden-İş arşivinin akıbetini tam olarak öğrenemedik. Ancak T. Maden-İş arşivinin sendikaya ait binanın kiraya verilmesi sırasında hurda kâğıt olarak SEKA'ya satılmış olması güçlü bir olasılık olarak gözükmektedir. Bugün T. Maden-İş arşivinden çok az sayıda belge Birleşik Metal-İş Sendikası ve Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı (TÜSTAV) arşivlerinde bulunmaktadır.

4 Maden-İş gazetesi, 1 Nisan 1959, Sayı 31. (Maden-İş gazetesi için Levent Cantek'e teşekkür ediyorum.)

5 Sendikanın bu dünyevi tutumu sendika yayın organı Maden-İş gazetesinde de görülmektedir. Gazetede zaman zaman sanat dünyasından haberlere ve kadın mankenler'in üst resimlerine yer verilmektedir. Bunlardan birinde deniz kıyısında mayolu bir kadın manken fotoğrafının altında şu ifade yer almaktadır: "*Yaz dilberlerin mevsimidir. Artık ona da paydos.*" Maden-İş gazetesi, 19 Ekim 1957, Sayı 13.

6 Marlen-İşgazetesi, 31 Mayıs 1959, Sayı 54.

7 1950'li yıllar boyunca, gelirlerinin azlığı nedeniyle sendikaların sıkısık balo ve eğlence geceleri düzenledikleri bilinmektedir.

8 Kemal Türkler ile uzun yıllar birlikte çalışmış olan Sina Pamukçu, Türkler'in aşırı titiz, kılı kırk yaran, her şeyi en ince ayrıntısına kadar hesap eden, soğukkanlı ve temkinli kişisel özelliklerine vurgu yapmaktadır. Sina Pamukçu ile görüşme, 24 Ekim-6 Kasım 2007.

9 Aziz Çelik, *Vesayetten Siyasete Türkiye'de Sendikacılık: Parti-Devlet İlişkileri (1946-1967)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

10 Çelik, 2009.

11 Onlar Grubu'nun "Basın Toplantısı Bülteni", (tarihsiz). *TÜSTAV Lastik-İş Koleksiyonu*. Onlar (İdealistler) Grubu Teksif Federasyonu Başkanı Celal Beyaz, İstanbul Tekstil ve Örme Sanayi İşçileri Sendikası Başkanı Bahir Ersoy, İstanbul Oleyis Sendikası Başkanı Mustafa Çiçek, Türkiye Maden-İş Sendikası Başkanı Kemal Türkler, Türkiye Su-İş Sendikası Başkanı Cemil Sermiyaoğlu, İstanbul Gıda Sanayi Sendikası Başkanı Zühtü Tetey, İstanbul Basın Teknisyenleri Sendikası Genel Sekreteri İbrahim Güzelce, Türkiye Lastik-İş Sendikası Başkanı Rıza Kuas, Türkiye Çikolata ve Şekerli Sanayi İşçileri Sendikası Başkanı Ahmet Muşlu ve İstanbul Yaprak Tütün İşçileri Sendikası Başkanı Hüseyin Uslubaş'tan oluşmaktaydı.

12 M. Sadık Şide, *Çalışma Hayatı, Türk-İş ve Sendikalar*, Ankara; Şeker-İş Yayınları, 2004, s. 63.

13 Nihat Sargın, *TİP'li Yıllar (1961-1971) Anılar Belgeler 2*, İstanbul: Felis Yayınevi, 2001, s. 1326
Maden-İş'in 7-10 Eylül'de yapılan Genel Kurulu'nda 12 Ekim seçimlerine ilişkin olarak 8'e karşı 61 oyla alınan kararda özetle şöyle denilmektedir: "*... Biri hariç olmak üzere mevcut siyasi partilerin tüzük ve programları ile yöneticileri hâkim sınıflardan yanadır. / Hâkim sınıfların partileri emekten, ezilenden yana bir duruşunu içerisinde olmadıkları gibi, aracıya, tefeciye, toprak ağalığı müessesesine ve Muataa Kemal'in gösterdiği yolda emperyalizme karşı da kesin vaziyet almamaktadır.*
Bu durum karşısında:
12 Ekim seçimlerinde sendika olarak tüzük ve programı sınıfsal ideolojimizi savunan TİP'in desteklenmesine,
Bu örgüt içerisinde kol emekçilerinin, köylülerin, emekten yana namuslu aydınların ve tüm ezilen halk tabakalarının gönül birliği ile çalışma yapmalarına.
Sendikamızın bütün kademelerinde Partiye sahip çıkacak militan yetiştirilmesi için sınıfsal açıdan devrimci eğitim yapılmasına ve Türkiye'nin kurtuluşu adına yapılan eylemlerin desteklenmesine karar verilmiştir."

14 Sovyet araştırmacı Korniyenko, ciddi bir hata yaparak Kemal Türkler'in 1961 seçimlerinden kısa bir süre sonra TİP'ten ayrıldığını iddia etmektedir. Korniyenko, Radmir Platonovich. *The Labor Movement in Turkey (1918-1960)*. Moscow: Institute of the Peoples of Asia, Academy of Science USSR, 1965, s. 104. (Kitabın Rusça orijinalinden U.S. Department of Commerce, Clearing House for Federal Scientific and Technical information-Joint Publications Research Service tarafından yapılan çeviri, çoğaltma, Washington, 1967.)

15 DİSK, *5. Dönem Çalışma Raporu (1973-1975)*. İstanbul: DİSK Yayınları, No: 15, 1975, s 79.

16 DİSK, *5. Dönem Çalışma Raporu*, s. 117.

17 Mümessiller Heyeti toplu halde, *Yeni İstanbul*'u protesto eden bir deklarasyon yayınlanmasını kabul etti. Derhal kaleme alınan ve mikrofondan okunan deklarasyonda özetle şöyle deniliyordu: "*Yeni İstanbul* gazetesinin 9-14 tarihli nüshalarında Tarık Buğra imzalı yazılar okundu. Merkür yazıların tüm olarak Türk işçisinin kemünizmin yeşermesine müsait bir vasat içinde olduğunu, açıkça ifade eder mahiyette olduğu Türk-İş Mümessiller Heyeti'ni ikrana (alçak) davet etmiştir. (...) Bu yazılar ve onun gibiler iyice bilmelidirler ki, Türk işçisi hiç bir şeyin önünde memleket menfaatlerini görmektedir. (...) Türk işçisi her şeyi ile komünizmi telin ediyor. Türk işçisi komünizmin amansız düşmanı ve her zaman karşısındadır. Türk işçisinde arama yapmadan evvel bu kişiler kendi cepilerini araştırmalıdırlar." *Türk-İş Mümessiller Heyeti Tutanağı*, çoğaltma, s. 42. (Tutanak için Yıldırım Koç'a teşekkür ediyorum).

18 *Öncü*, 22 Ocak 1962.

19 Canan Koç ve Yıldırım Koç, *DİSK Tarihi, Efsane mi Gerçek mi, 1967-1980*, Ankara: Epos Yayınları, 2008, s. 515-516.

20 Şinasi Yeldan ile görüşme, Ayvalık, 21 Temmuz 2007. (Görüşme Murat Özveri ile birlikte yapılmıştır)

21 Kemal Türkler'in Dosyası, *Rusya Devlet Sosyal Siyasi Tarih Arşivi. Fon 495, Liste 266, Dosya 320*. Rusçadan çeviren: Rüstem Arız. (Dosyaya ulaşmamı sağlayan Erden Akbulut'a teşekkür ediyorum.)

22 Rasim Öz, *Kemal Türkler Kürsüde*. İstanbul, 2002. Cilt 1, s. 21.

23 *Milliyet*, 26 Aralık 1979.

24 *Milliyet*, 28 Aralık 1979.

25 Ayın Tarihi, Ocak 1980. www.byegm.gov.tr Erişim: 4 Haziran 2010.

26 *Milliyet*, 17 Ocak 1980.

27 *Milliyet*, 13 Şubat 1980.

28 İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı, *DİSK-DİSK'e Bağlı Sendikalar-İlgili Kişi ve Kuruluşlar Soruşturması-İddianame*, 25 Haziran 1981, s. 1-13.

29 Hukuk Fakültesi'nden ayrılmak zorunda kalmasına rağmen Türkler'in kendini hukukçu görme eğilimi taşıdığı anlaşılmaktadır. Eski MESS yöneticisi Avukat İlhan Lök, Türkler'in kendisine hep "meslektaşım" diye hitap ettiğini ancak bunu sendikacılık bağlamında değil, hukukçuluk bağlamında söylediğini aktarmaktadır. Zafer Aydın tarafından İlhan Lök ile yapılan görüşme, İstanbul, 1 Şubat 2009.

30 Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu II. Olağan Genel Kurul Delegelerine Ait Durum Belgesi-Kemal Türkler, *TÜSTAV DİSK Koleksiyonu*, Kemal Sülker, "Kemal Türkler", Sosyalist Kültür Ansiklopedisi, Cilt 8, s 1232-1233.

31 *Maden İş'ten Haberler*, 1963/19. Fırnık Türkoğlu Kişisel Arşivi.

32 *Maden-İş'ten Haberler*, 1963/19.

33 "Kemal Türkler'in Konuşması", *Türk İş Mümessiller Heyeti Zabıt ve Raporları (14-15-16.4.1958)*. Ankara: Bahaöğul Matbaası, 1958, s. 87.

34 Türkiye Maden-İş, *Maden-İş'i Tanıyalım, Nasıl Kuruldu, Gelişti, Çalışıyor*, İstanbul: Türkiye Maden-İş Sendikası Yayınları 1, 1965, s. 7-8.

35 *Akis*, 20 Temmuz 1957.

36 Zafer Aydın, *"Kanunsuz" Bir Grevin Öyküsü: Kavel 1963*, İstanbul: TÜSTAV-SosyalTarih yayınları, 2010.

37 Kemal Türkler'in DİSK Genel Başkanlığı'ndan istifa mektubu, 29 Mayıs 1969, *TÜSTAV Lastik-İş Koleksiyonu*; DİSK Yönetim Kurulu'nun Kemal Türkler'in istifasını geri almasını talep eden yazısı, 16.6.1969, *TÜSTAV Lastik-İş Koleksiyonu*. Emek tarihi yazınında bilinmeyen bu istifa olayının zaman dahlığının ötesinde nedenlere dayalı olması güçlü bir olasılık olarak görünmektedir.

38 Koç ve Koç, *DİSK Tarihi, Efsane mi Gerçek mi, 1967-1980*, Ankara: Epos Yayınları, 2008, s. 173-174.

39 Kemal Türkler'in Başbakan Ecevit'ye Genelkurmay Başkanı Sancar'a telgrafları, 20 Temmuz 1974, *TÜSTAV-DİSK Arşivi Koleksiyonu*.

40 Kemal Türkler'in Türk-İş Başkanı Halil Tunç'a telgrafı, *TÜSTAV DİSK Arşivi*.

41 Mehmet Karaca ile görüşme, İstanbul, 4-11 Haziran 2007.

42 MESS grevleri için bakınız: Can Şafak, "Mess Grevleri (1977-1980)", *Çalışma ve Toplum*, Sayı 13, 2007/2, s. 11-64.

43 Ziya Hepbir ile görüşme, 8 Mayıs 2008.

44 Ankara-Çankırı-Kastamonu İlleri Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı, *İddianame (M.H.P. ve Ülkücü Kuruluşlar)*, Evrak No: 1980/7040, Esas No: 1980/7040, Karar No: 1981/600, s. 396.

45 The Times, 23 Temmuz 1980.

46 Milliyet, 23.7.1980.

YemekveKültür
Yemek ve Kültür
20. sayı çıktı.
çiya
www.yemekvekultur.com

1914'TE RUMLARIN SÜRÜLMESİ

YABANCI HEYETİN GÖZLEMLERİ VE SEYREK KÖYÜNÜN FOTO HİKÂYESİ

FUAT DÜNDAR

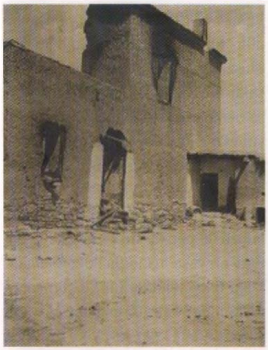
Rumlara yönelik saldırılar 1914'ün Mayıs ayında doruk noktasına ulaştığı zaman iç ve dış baskılar yoğunlaşır. İçişleri Bakanı Talât Paşa Rumlara yönelik saldırıların olduğu bölgeye yabancı diplomatların katıldığı bir inceleme gezisi önerir. 20 Haziran-11 Temmuz arası Bursa'dan İzmir'e kadar olan bölgede gerçekleşen inceleme gezisine yabancı ülke konsolosluklarının temsilcileri, farklı aşamalarda iştirak ederler. Elinizdeki yazı bu geziye katılan heyetin hazırladığı raporu ele almaktadır.

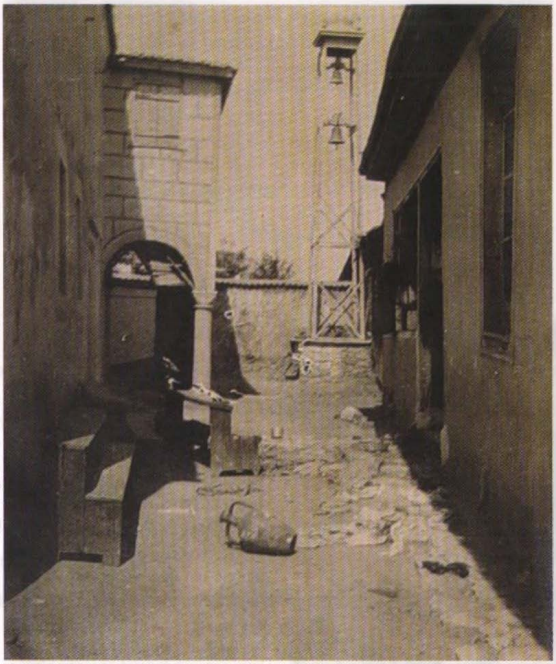

Ege Bölgesi haritası.

Yüzbinlerce Balkan Türk'ü ve Müslüman'ı kayıp topraklardan Osmanlı'ya sığındığı sırada Enver Bey İPaşal önderliğinde 1913 Bâbıâli Darbesi gerçekleşir. Bu darbe, Balkanlar'dan kovulan Müslümanların, Türklerin, ortak kimlikleri mültecilik olan grubun bir darbesi sayılabilir. Makedonya mahreçli İttihad ve Terakki Cemiyeti, Anadolu'nun ikinci bir Makedonya olmaması ve elden çıkmaması düşüncesiyle İslamlaştırma ve Türkleştirme amaçlı nüfus politikasını hayata geçirir. 1913-1914 yılları arasında, Bulgarların ardından Rumların göçmelerini hedefleyen bir politika uygulanır.

Bu politikanın askeri, etnik, politik nedenleri vardır. Trakya'daki Rum nüfus başkent İstanbul için, Ege Bölgesi'ndeki Rum nüfus da Anadolu için bir tehdit olarak algılanır. Adaların bir kısmının İtalya'dan alınması ile Yunanistan'ın Anadolu'ya yakınlığı birkaç mil mesafeye düşmüş, İzmir gibi Ege kıyısındaki yerleşim yerleri sınır kenti haline dönüşmüştür. Ayrıca son Balkan Savaşı'nda topraklarını iki katına çıkaran Yunanistan'ın irredentist *Megali idea* politikası ciddi bir politik tehdit olmaya başlamıştı. Batı Anadolu'nun büyük bir kesimini içeren toprak talebi İttihatçıların, Makedonya'dan sonra sıranın Anadolu'ya geldiği inancını pekiştiriyordu. Üstelik adalardan sandallarla Ege kıyılarına geçen Yunan ve Rum çeteleri ciddi güvenlik sorunu yaratmaktaydılar. Özcesi, Anadolu'daki ve özellikle Ege kıyısındaki Rum nüfus askeri, etnik ve politik bir sorun olarak kodlanmış ve çaresinin de bu nüfusun Yunanistan'a gönderilmesi düşüncesini pekiştirmişti.

"25 Haziran Seirek köyü [Seyrek Köyü] ve Ulujak'ı [Ulucak] ziyaret ettik. 300 haneli Rum köyü Seirek'i terk edilmiş olarak bulduk." (solda)

"Bize ulaşan bilgilere göre, 14 Haziran'da yöre Müslüman çeteler tarafından saldırıya uğramış ve karşılığında da Rum köylüler kendini savunmuş, 35-40 Rum hayatını kaybetmiş. Evler ve kilise yağmalanmış ve 30 ev yakılmış." (Köy okulu ve kilisenin avlusu)

Donanması oldukça güçlü olduğundan, Yunanistan'la bir savaşa sürüklenmekten kaçınmak gerekiyordu. Bu yüzden I. Dünya Savaşı'na kadar, perde arkasında İTC'nin olduğu ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın yürüttüğü Ege kıyısındaki Rumların 'gönüllü göçmelerini' sağlayacak bir politika devreye sokulur. Bu amaçla üç temel metot uygulanır; muhacir iskânı, şiddet ile korku salmak ve ekonomik boykot ile yaşam koşullarını zorlaştırmak. Bu makalenin amacı *Modern Türkiye'nin Şifresi* çalışmamda geniş yer verdiğim bu politikanın, detaylarından biri olan, olayları incelemek için oluşturulan yabancı inceleme heyeti gözlemlerini aktarmak ve elimizdeki nadir görsel kaynak olan Sarayköy vakasını öne çıkartmaktır.

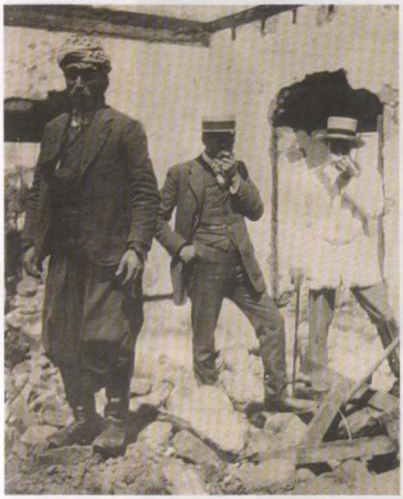
İNCELEME HEYETİNİN OLUŞTURULMASI

Rumlara yönelik saldırılar 1914'ün Mayıs ayında doruk noktasına ulaştığı zaman iç ve dış baskılar yoğunlaşır. İçişleri Bakanı Talât Paşa Rumlara yönelik saldırıların olduğu bölgeye yabancı diplomatların katıldığı bir inceleme gezisi önerir. 20(?) Haziran-11 Temmuz arası Bursa'dan İzmir'e kadar olan bölgede gerçekleşen inceleme gezisine yabancı ülke konsolosluklarının temsilcileri, farklı aşamalarda iştirak ederler. Yabancı heyetin bir kısmı Talât Paşa'ya iştirak ederken, grup kendi incelemesini genelde ayrı yapar.

21 Haziran gecesi 6 büyük devletin (İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya, İtalya, Avusturya-Macaristan) İstanbul konsolosu acil olarak bir araya gelir. Hemen ertesi gün, bir inceleme heyetinin İzmir'e gönderilmesi kararı alınır. Toplantıya iştirak eden Fransız elçisine göre konsolosluklar adına inceleme gezisine dragomanların (çevirmen) gönderilmesi kararlaştırılır. Heyette Fransızca yazım biçimi ile; Ledoux Bey (Fransa), Matthews Bey (Britanya), Toukholka Bey (Rusya), Chabert Bey (İtalya), Schoenberg Bey (Almanya) ve Coglievina Bey (Avusturya-Macaristan) yer alırlar, bazı gazeteciler de gezinin belirli kısımlarına katılırlar, E. Whittall (*Times*), Herr Pfieffer (*Deutsche Tageszeitung* ve *Hamburger Nachrichten* gazetesinin İstanbul sorumlusu). Fransa adına seçilen konsolosluğun birinci dragomanı Ledoux Bey, Marmara kıyısında "desatre" bildirilen yerleri gezip Quai D'orsay'a (Fransız Dışişleri Bakanlığı'na) bir rapor ile bildirirken, Britanya adına da Matthews Bey, 21 Temmuz 1914 tarihli gözlem raporu en detaylı rapor olarak Foreign Office'e iletilir.

Britanya konsolosluk temsilcisi, kendisine çevirmenlik yapan Mr. Braithwaite ile Mudanya'nın Trilia yerleşim yerinden inceleme gezisine çıkmış. 22 Haziran Bursa, 23 Haziran Bandırma'daki incelemeden sonra 24 Haziran'da Menemen'e varıp diğer inceleme heyeti ile birleşir. Fransız, Rus, İtalyan, Alman ve Avusturya delegelerinden oluşan heyet ise, 22 Haziran İzmir'den incelemeye başlamış ve ardından Urla, Seferlihisar, Manisa'yi gezer. 6 konsolos yetkilisi Menemen'i gezdikten sonra, aşağıda foto hikâyesini vereceğimiz Seyrek köyü de (dokümanlarda Seirek keuy) dâhil Rum köylerini gezdikten sonra, 26 Haziran'da Sakız kanalından Çeşme'ye iner. Ardından Foça'yı ve civar bölgesini ziyaret edip, Aydın'a kadar olan bölgede iki günlük incelemeye koyulurlar. 3-4 Temmuz'da Soma ve Bergama'yı, 5 Temmuz'da da Ayvalık'ı gezerler. Çanakkale Boğazı'ndan İzmir'e kadar tüm kıyıların Rumlardan arındırıldığını ve bunun da "göründüğü kadarıyla bir emirle harekete geçen Müslümanlar tarafından katı bir metotla hayata geçirildiğini" ve asıl sorumlunun hükümet olduğu belirtilir.[1]

Konsolosluk temsilcilerini de düşündüren en önemli soru, Rumlara yönelik saldırıların olduğu bir süreçte Talât Paşa'nın nasıl böyle bir geziyi teklif etmeye cesaret ettiğidir. Gerçek bir süre sonra anlaşılır. Ziyaretin başladığı günlerde, Yunanistan'ın İstanbul konsolosu Rumlara yönelik saldırıların kesildiğini haber verir. Ancak, Talât Paşa ziyaretinden sonra durum eski haline geri donmüş. Hatta geziye katılan İngiliz ve Fransız gözlemcilerin raporlarına göre, Talât Paşa'nın ziyaretinden sonra, o bölgede olaylar daha da şiddetlenmiştir. Ziyaretin hemen öncesi ve sırasında bir olaya rastlanmazken, sonrasında olayların kaldığı yerden -hem de şiddetlenerek- devam etmesi, konsolosluk yetkililerini Talât Paşa'nın olayları önlemek için değil, organize etmek için ziyareti gerçekleştirdiği düşüncesine sevk eder. Aşağıda inceleme heyetine katılan Britanya konsolosluk yetkilisinin raporundan sadeleştirilerek, yorumsuz aktarma yapılacaktır. Rumlara yönelik eylemlerin nasıl örgütlendiğini, politikanın nasıl hayata geçirildiğine dair ilginç ve çarpıcı bilgiler içermektedir.

Müfettiş Şükrü Bey, *Times* gazetesinden Mr. E. Whittall, iki Rum papaz ve birkaç köy leskil sakini ile birlikte köye gidildi. Köy sakinleri bize bir yaşlının kuyudaki cansız bedenini gösterdi ve yakılan bir evin altında kömüre dönmüş iki cesedi gördük. Kuyudaki cesedin Kristofor Karagöz'e ait olduğunu da söylediler.[4]

İNCELEME HEYETİNİN İNGİLİZ ÜYESİNİN RAPORU[2]

Birkaç gün önce göreve başlayan Trilia (5-6 bin Rum ve birkaç yüz Müslüman) nahiye müdürü Salim Efendi 24 yaşında olup, ihtiyat subayı olarak Balkan Savaşı'nda yer almıştır. Rumların Yunanistan'ın teşvikiyle göç ettiğini ileri sürer. Oysa, müdürün önünde konuşmaktan kaçınan Rumlar, asıl sebebin Müslüman çetelerin saldırısı ve bunun yarattığı panic-stricken olduğunu belirtir. Mudanya-Bursa arasında bulunan Misoplo adlı Rum köyü, komşu köylülerden oluşan grup tarafından kuşatılmış ve saldırı tehdidinde bulunmuşlar. Bursa şehir merkezinde ise Yunan karşıtı ekonomik boykot İttihad'ın yerel teşkilatı tarafından yürütülüyor ve hükümet yetkilileri de teşvik edici bir rol oynuyor. Rum dükkânlar korkudan kepenklerini açmıyor. 3 bin Rum'un yaşadığı iddia edilen Filadar köyü önce tehdit edilir, 8 gün sonra da Rumlar saldırıya karşılık verir. Bir süre sonra 15 Rum, köy yolu üzerinde saldırıya uğrar. Rumlar, jandarmanın köye silahlarını teslim etmeleri için geleceğini duymuşlar. Tansari ve Ainessi gibi Gürüklü Rum köyü de kısmen yağmalanmış ama köylüler henüz göçmemişler. 800 Rum'un yaşadığı Başköy tamamen talan edilmiş ve kilisedeki kutsal simgeler tahrip edilmiş; "Meryem Ana figürü üzerinde 10 delik saydım, anlaşılan atış talimi için kullanılmış". Simaları tanıdık gelen, komşu köylülerden oluşan çete birçok farklı kimlikten insanları barındırmaktadır, en başta da Çingene ve Kafkasyalılar.

350 nüfuslu Karacaova köyü, kilise dahil yağmalanmış. Kilise ikonunu, saldırganlar yemek pişirmek için kullanmış. Kalın sopalarla köylüler dövülmüş, bir kadın kaçırılmış. 15 Haziran'da Başköy saldırısında geri püskürtülen çete Karacaova'ya saldırmış ve sabahleyin yine Başköy'e saldırarak ele geçirmişler. Çatalağıl köyüne saldırıyı gerçekleştirenler ise civar köylerden 500 kişilik bir gruptur, bunlar 4 gün de köyde kalmışlar. Ardından Rum köylüler geri dönmeye başlamış. 550 nüfuslu Ekisjeh (Ikizce ?) köyüne saldırıda 1-2 kişi öldürülmüş. Kafkasyalıların çoğunlukta olduğu Uluabad (veya Lubat) köyündeki 12 Rum hanesi yağmalanmış ve Rumlar kaçmak zorunda kalmışlar. Bu sırada komşu Rum köyünden Abulliond'den hiçbir yardım almamışlar. Mikhalitch kaymakamı Cemil Bey, Başköy'deki kuyuda iki cesedin intihar eden Rumlara ait olduğunu, kilisenin ise silah deposu olduğu için arandığını savunur. Savcı ise öldürülen Müslümanların 9 kişi, Rumların ise daha az (7 kişi)

olduğunu savunur. Bir Rum'a göre saldırılar jandarma komutanı Abdulkadir tarafından organize edilmiş ve ganimete savcı ve yüzbaşı da ortak olmuş. 5 bin Rum ve 4 bin Ermeni'nin yaşadığı Bandırma'ya 500 Rum köylüsü sığınmış durumda, köylerine dönmeye korkuyorlar.

Menemen'de inceleme heyetinin diğer üyeleri ile birleşilir. Seferihisar, Urla ve Manisa'yı gezmiş olan diğer heyet, boykotun çok sistemli uygulandığını ve bölge Rumlarına paniğin

"Çukurköy adlı Müslüman köyünde yaşayan Rumlar, kendilerinin de Seirek köyüne yapılan saldırıya katılmaları istendiği, lama bununl köyün imamı tarafından engellendiğini belirttiler."

İncelemeye İzmir'den başlayan heyet Urla, Seferihisar, Manisa, Çeşme, Foça, Aydın, Soma, Bergama, Ayvalık'ı gezer. Çanakkale Boğazı'ndan İzmir'e kadar tüm kıyıların Rumlardan arındırıldığını ve bunun da "göründüğü kadarıyla bir emirle harekete geçen Müslümanlar tarafından katı bir metotla hayata geçirildiğini" ve asıl sorumlunun hükümet olduğunu belirtir.

hâkim olduğunu belirtirler. Mentesh köyü sakinleri saldırı sonrası yakın bir Yunan adasına sığınmış. Menemen'e (5-6 bin Rum, 7-9 bin İslam) civar köylerden binlerce Rum sığınmış. Kaymakam haziran ortasında göreve atanmış. Seyrek köyü gibi Ulucak köyü de boşalmış, saldırıyı komşu köyler (Harmandalı gibi) yapmış, eşkali belirlenenlerin ismi Şükrü Bey tarafından not edilir. Mayısın sonlarında 5-6 bin Balkan muhacir Katopanaya'ya gönderilmiş. Çeşme (2 bin İslam, 8 bin Rum ve az sayıda Yahudi) Rumları muhacirlerin gelişi, çetelerin saldırısı ve devlet memurlarının olumsuz tavırları yüzünden yakındaki Yunan adalarına kaçmış. Bir kısmı mallarını çok ucuz fiyattan Müslüman ve Yahudilere satmak zorunda kalmış. Geriye 80-100 Rum kalırken, 1.000 muhacir iskân edilmiş. 5 bin Rum'un yaşadığı Katopanaya'dan ise geriye sadece 5-6 yaşlı Rum kalmış ve hanelerin üçte biri ise muhacirlerle iskân edilmiş durumda. Eski Foça ve (Yeni) Foça'daki saldırıları İzmir Polis Komiseri Hadjim Bey organize etmiş. İnceleme heyetinin ziyaretinden önce hane kapılarının bir kısmı boyanmış, balta izi olanlar ise kalay parçaları ile örtülmüş, kiliseye yönelik tahribat ise 'acemice' örtülmeye çalışılmış. 6 bin Rum nüfuslu Eski Foça'ya yapılan saldırıya ve göçe, aralarında Fransız arkeolog Felix Sartiaux'nun bulunduğu bir grup Fransız tanık olmuş. Şükrü Bey, kaymakam, yörenin ve Menemen'in jandarma komutanlarının yargılanacaklarını ileri sürer. Eski saat, dikiş makinesi, sandalye, peynir gibi yağmadan geriye kalan mallar bir depoda toplanmış. 5.550 Rum nüfuslu (Yeni) Foça'da da benzer şeyler yaşanmış. Ayrıca, iki Rum kadının Müslüman hanesine kapatıldığı iddia edilir. Heyete eşlik eden bir Rum papaza göre, aralarında papazların da bulunduğu 100-110 kişi öldürülmüş.

30 Haziran - 1 Temmuz arası İzmir-Aydın Demiryolu güzergâhındaki yerler gezilir. Torbalı'da boykot zorla ve yetkililerin yardımıyla hayata geçirilmekte. Aziziye ve Baltjik'te Rumların komşu Müslümalara ürünlerini satmalarına izin verilmiyor. Bu yasağı delen bir Rum köylüsü dövülerek kolu kırılmış. Ama göçmeleri de engellenmektedir. 400'ü Rum olan 500 nüfuslu Değirmencik köyünde bira ve soda satışı yasaklanmış. Köylüler, inceleme heyeti gittikten sonra katledilecekler diye korkutulmuşlar. 400'ü Rum, 1.000'i İslam olan Karapınar'da boykot komitesi 14 kişiden oluşur. Rumlardan alışveriş yapan Müslümanlar dövülmüş ve aldıkları mallar da yakılmış. Müslümanlar sürülerini, Rum bahçe ve tarlalarında otlatıyor ve itiraz edenler tehdit ediliyor. Köşk köyünde (100 Rum, 500 İslam) boykot, İzmir boykot komitesinden gelen iki kişi tarafından, Makedonya'daki Yunan zulmünü resmeden posterler eşliğinde yapılan propaganda sonrası başlar. Şimdiye kadar 5-6 hane göçmüş. 750 Rum'u içeren 7.500 nüfuslu Akçe köyünde şimdiye kadar 20 aile göç ederken, Rumlar tarlaya gitmekten çekiniyor. Rum dükkânlar açık ama Müslümanların alışverişi engelleniyor, resmi yetkililer boykotu açıkça destekliyor ya da pasif kalıyorlar.

10 bini Rum, 30 binlik Nazlı kasabasında 6 hafta önce başlayan boykot yüzünden, Rum işçiler ilçeyi terk edemiyor. Müslümanların Rumlarla her türlü ekonomik ilişkisi engelleniyor, hatta fakir Rumlar açlık tehlikesi ile karşı karşıya. 'Millet' imzalı dağıtılan broşürde Rumların göç etmeleri gerektiği, aksi halde büyük

Menemen Rum Kilisesi'ndeki Seyrekli köylüler.

belaya uğrayacakları belirtilmiş. Karajasu ve diğer köylerden 50 silahlı Zeybek'in baskısından kaçan Rumlar kiliseye sığınmışlar.

Aydın'da boykot çok sert. İngiliz şirketinde çalışan Müslüman kadınların çalışmaları engelleniyor. Arnavutluk ve Sırbistan'dan geçen ay 2 bin muhacir gelmiş. Bayındır'da boykot kadı ve vergi müdürü tarafından yürütülüyor. Rumların meyve ağaçları kesilmiş, Rumlarla ortak olan veya işyerlerinde çalışan Müslümanlar engelleniyor, ayrıca Rumlar hasatlarını kaldıramıyor. Tire'de Rum karşıtı politikayı 2 ay önce göreve başlayan kaymakamın arkadaşları yürütüyor. Tütün çardakları yakılmış, tarlalarda çalışan Rumlar saldırıya uğramış. 15 bini Rum olan 20 bin nüfusluk Ödemiş'e geçen 4 ayda binlerce muhacir yerleştirilmiş. Boykot İttihatçı avukat Refik Bey'in hükümet konağı önündeki mitingde, Rumlardan Makedonya Müslümanlarının öcünün alınması söylevi sonrası (16 Haziran) başlamış. 25 Haziran'da tütün tarlalarına giden Rumlara ateş açan çetenin lideri Sarıköylü Hasan Efendi tutuklandıktan sadece birkaç saat sonra hapisten kaçmış. Rumlara yönelik dayak, tahrik, sözlü saldırı, hırsızlık gibi eylemler yoğunlaşmış. Göçleri engellenmese, tüm Rumlar hemen ilçeyi terk edecek durumda. Lightha köyü Rumları, aynı köyün Müslümanları tarafından yağmalanır, yiyecek maddelerinden yoksun bırakılırlar. Ödemiş Rumları, deve sahipleri Müslüman olduğu için yardımlarını köye gönderemiyor. Birgeh köylülerinin de tütün mahsülleri çalınmış, çalışmalarına izin verilmiyormuş ve çok zor durumdalarmış.

3 Temmuz'da kasaba demiryolu güzergâhında gezilen yerler... Manisa'da boykot şiddetlenmiş. Rum'dan odun alan bir Yahudi dövülüp aldığı odun yakılmış. İki Rum öldürülmüş. Çiftçiler hasatlarını toplamaya korkuyor, fakir Rumlar açlık tehlikesi ile karşı karşıya. Soma'da ise boykottan dolayı Rumlar göçmek istiyor ama izin verilmiyor. 1.500 Rum'dan 300'ü boykotun başlarında göçmüş. Bergama'da ise 5-6 bin Rum, aynı gün de ilçeyi terk etmiş. Bir Rum'un ifadesine göre 600 kişilik bir çete köyü basmış, terk etmemeleri durumunda katledileceklerini söylemişler. İzmir valisi getirdiği muhacirlerle, ilçeye iskânı bizzat örgütleyen kişi. Rum kilisesi, "papazın anahtarı kendisiyle götürdüğü" gerekçesiyle inceleme heyetine gösterilmez. Diğer kilisenin ise yağma hali gizlice tespit edilmiş. Şükrü Bey, bu tahribatı "kendi kiliselerine bile saygıları yok" diyerek, göçen Rumların yaptığı iddiasında bulunur. 8 hafta önce göreve atanmış, 2.600 Rum'un yaşadığı Kınık nahiyesi müdürüne göre hiçbir sebep yokken Rumlar paniğe kapılıp bir gece kilisede toplanmış ve sabah ışığında yaya olarak köyü terk etmişler. Ancak müdür, heyetin terk edilmiş Rum evlerini gezmesine müsaade etmez. Bir süre sonra gerekçe anlaşılır; artık bu haneler muhacirler tarafından kullanılmaktadır. 20 bini Rum olan 25 bin nüfuslu Ayvalık'ta ise, 10 gün önce göreve atanmış kaymakam saldırıların muhacirler tarafından yapıldığını öne sürer. İlçenin dışında 1.500 asker kamp kurmuş durumda ve Müslüman halk "Yunanistan ile çıkması olası savaşa hazırlık olsun diye" silahlandırılmış.

SEYREK KÖYÜNÜN FOTO HİKÂYESİ

Bu heyetin gezdiği yerlerden ve tamamı Rum olan Seyrek köyünün fotoğrafları elimizde olduğu için önemli bir örnektir. Fotoğraflar, Avusturya-Macaristan konsolosluğu adına heyete katılan Coglievina Bey tarafından çekilmiş. Köy Talât Paşa'nın ziyaretinin hemen sonrası (14 Haziran), 3 bin kişilik bir çetenin saldırısına uğramıştır. Kısa süreli bir direnişin ardından, köylüler Menemen'e sığınmış. Sözü, İngiliz konsolosluğu adına heyete katılan delegeye ve fotoğraflara bırakalım[3]: (bkz. metindeki fotoğraflar).

DİPNOTLAR

1 Talât Paşa'ya eşlik eden Fransız drogmanından Quai D'orsay'a 29 Temmuz tarihli rapor için bkz., NANTES, Athenes/Ambassadeur/SerieA/289, no 1451.

2 W. Matthews'ten Britanya İstanbul Charge d'Affaires konsolosluk yetkilisiEsquire Beaumont'a gönderilen 21 Temmuz 1914 tarihli rapor için bkz. Foreign Office (FO) 195/2458, file 1080, s.513-536.

3 W.Dw. Matthews'den İstanbul'a, H.B. Beaumont'a gönderilen 21 Temmuz 1914 tarihli rapor, FO 195/2458, 1080, sf.551-562, enclosure no.7-11.

4 FO 195/2458, sf.595-596.

SMS GOEBEN'İN "SIĞINMASI":

OSMANLI HARB-İ UMUMİ YOLUNDA

MUSTAFA AKSAKAL

27 Ekim 1914 akşamı karanlığında, Osmanlı filosu iki Alman gemisi refakatinde Boğaz'dan çıkıp Karadeniz'e açılarak savaş ilan etmeden Rus limanlarını topa tutar ve bazı gemileri batırıp seksen kişiye yakın esir alır. Bu konuda sıklıkla sorulan bir soru, Balkan Savaşları sonrasında yaralarını sarmaya muhtaç Osmanlı'nın liderlerinin neden Avrupa düvel-i muazzaması arasındaki kanlı savaşa katılmaya karar verdikleridir.

Genellikle zannedildiğinin tersine Temmuz Buhranı sonrasında Osmanlı devlet adamları, maceracı bir siyaset izlemek yerine, Almanya ile bir askeri ittifak imzalayarak dünyayı sarsan gelişmelerden elden geldiğince yararlanmaya çalışmışlardır. Onlar, 2 Ağustos tarihinde imzalanan bu ittifakı, devletin geleceğini temin altına alacak ve sanayileşmenin dahil olduğu pek çok alanda gelişmesini sağlayacak bir zemin olarak görüyorlardı. Bu nedenledir ki, Almanya, Osmanlı rical-i ittifakın feshiyle tehdit etmeye başladıktan sonra, aynı zamanda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de liderleri olan devlet adamları başka bir çareleri olmadığını kabul edip, müttefiklerini üç ay oyaladıktan sonra savaşa girme kararı aldılar.

II. Wilhelm'in İstanbul'da karşılanması.

Goeben İstinye'de.

Kaynak 1 ve 2: Goeben*'in İstanbul'a "Sığınması"*

Habsburg Veliahtı Franz Ferdinand'a yönelik suikastın gerçekleşmesinden önce dahi SMS *Goeben*'in Osmanlı donanmasına verilmesinden söz ediliyordu (Kaynak 1). Sadrazam Said Halim Paşa ile Harbiye Nazırı Enver Paşa 1 Ağustos'ta *Goeben* ile bazı diğer Alman ve Avusturya harp gemilerini talep etmişlerdi. Aşağıda transkripsiyonu verilen belgede Berlin'deki Osmanlı Askeri Ataşesi Cemil Bey, bu talep hakkında bilgi sunmaktadır (Kaynak 2).

KAYNAK 1:

Bu Günlerde Tekrar Limanımıza Gelecek Olan *Goeben* Drednotu

Evvelki günkü nüshamızda haber verdiğimiz vechile efrenci Mayıs'ın on beşinci günü Zat-ı Hazret-i Padişahi'ye arz-ı ta'zimat etmek üzere gelecek olan Alman amiralin rakib olacağı *Goeben* isminderi drednot kruvazörünün resmini ka'rilerimize takdim ediyoruz. *Goeben* drednotu İstanbullular'ca meçhul değildir. Bu tarzdaki sefain arasında ilk defa olarak limanımıza gelmiş olan bu güzel sefine-i harbiye Balkan muharebeleri esnasında uzun müddet İstanbul limanında kalmışdı. 23 bin tonilato cesametinde olan bu drednot kruvazörü saatde 28 buçuk mil kadar bir sür'at-ı seyre de malikdir ki bu sürat ve bu kuvvetde bir gemi ilk defa olmak üzere yalnız Almanya donanmasında vücüda getirilmişdi. *Goeben*'in bir de *Moltke* isminde bir eşi vardır ki bir aralık Avrupa gazetelerinde bu iki gemiden birinin Hükümet-i Osmaniye tarafından satın alınacağı da mevzu'-i bahs olmuşdu.

Halbuki bi'l-münasebe o zaman da söylediğimiz gibi Almanya hükümeti için bu iki gemiyi satmak ihtimali varid-i hatır olamaz. *Goeben* zırhlısı Balkan harbinden beri memleketine avdet etmeyerek hep Akdeniz'de kaldı. Avrupa mehâfil-i bahriyesinin kıl-ü-kallerine bakılırsa kuvvetli bir zırh ile bir torpido sür'atine malik olan ve aynı zamanda 28 santimetrelik on seri ateşli top taşıyan bu kal'a-i seyyare İtilâf-ı Müselles ve İttifak-ı Müselles devletleri arasında bir muharebe zuhur ettiği takdirde Akdeniz'de bizim *Hamidiye*'nin vazifesiyle mükellef olacakmış. Fi'l-hakika Akdeniz'deki bugünkü vaziyet-i bahriyeye nazaran *Goeben* için bunda muvaffak olmak pek kolay bir şeydir.

Goeben'in Mayıs'ın on dördüncü Çanakkale Boğazı'ndan mürûruna müsaade edilmek için irade-i padişahi sâdır olmuşdur.

Kaynak: Tanin, 7 Mayıs 1914.

KAYNAK 2:

Berlin Cemil Bey'den varid olan 3 Ağustos 1914 tarihli şifrenin hallidir.

Fevkalâde Mahrem

Goeben zırhlısının Donanma-yı Hümayün ile beraber Bahr-ı Siyah'a hareketine İmparatorun [III. Wilhelm'in] belki müsaade edeceğini Harbiye Nezareti'nden pek mahrem olarak öğrendim.

Kaynak: Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), 3 Ağustos 1914, Birinci Dünya Harbi, Klasör 243, Yeni Dosya 1009, Fihrist 7/2.

Kaynak 3 ve 4: Neden Almanya?

Osmanlı Devleti açısından en tehlikeli Büyük Devlet şüphesiz Rusya idi. Aşağıdaki belgede (Kaynak 3), İstanbul'daki Rus elçisi hükümetine Ağustos'un ilk günlerinde Osmanlılara şimdilik güvenliği için söz verip, sonradan Rus hükümetinin dilediği takdirde bu sözüne sadık kalmayarak Boğazları ilhak edebileceğini söylüyor. Bu şifre telgraf, Alman istihbaratı tarafından elde edilerek, Osmanlı devlet adamları tarafından okunmuştur. Paris'te benzer bir fikir takip ediliyordu; şimdilik söz verip, sonradan Boğazlar kontrol altına alınabilirdi (Kaynak 4).

KAYNAK 3 (ASLI ALMANCA):

Müsta'celdir[...] İnanıyorum ki Almanların mağlup olması tehlikesi ve mevcut savaştan elle tutulur kazanımlar sağlamak beklentisi Türkiye ve belki de Bulgaristan'ı bize yaklaştıracaktır. [...]. Bence onları reddetmemeliyiz; zira bu onları hemen düşmanlarımızın kucaklarına atmak demektir. Osmanlı Devleti'nin de dahil olduğu bir Balkan bloğu yalnızca bizim Boğazlara ayak bastığımız ana kadar faydalıdır. Dolayısıyla müsaadenizle Osmanlı Devleti'ni bizimle ittifak kurması ihtimaliyle oyalamamızı tavsiye ederim.

Kaynak: Bundesarchiv-Militärarchiv, Freiburg, i Br. (BA-MA), RM 40/457, yaprak 254, İstanbul Rus elçisi Giers'ten Petersburg'a, 6 Ağustos 1914, no. 631.

KAYNAK 4 (ASLI ALMANCA):

Osmanlı, bizim savaşı ve Almanya ile Avusturya'ya karşı kazanılacak bir askeri zaferi [...] Boğazlar ve İstanbul'u ilhak etmek için kullanacağımızdan korkuyor. Dolayısıyla Ponsot, Osmanlıların sınırlerini yatıştırmak için Osmanlı toprakları güvence altında olduğuna dair söz vermemizi öneriyor [Başbakan Gaston] Doumergue'ye göre, öyle bir garanti vermemiz bizi savaşın sonunda Boğazlar meselesini arzu ettiğiniz şekilde çözmekten alıkoymayacaktır.

Kaynak: Paris Rus elçisi Izvolskii'den Rus hariciye nazırı Sazonov'a, 11 Ağustos 1914, Die Internationalen Beziehungen im Zeitalter des Imperialismus, II. Seri, Cilt 6/1, no. 65 (Berlin: Reimar Hobbing, 1931-43), s. 44, not 2.

Kaynak 5 ve 6: Alman Baskısının Şiddeti Artıyor

Berlin'den Askeri Ataşe Cemil Bey savaşın ilk gelişmelerini anlatıyor ve Alman müttefikinin Osmanlı üzerindeki baskısının neden arttığını açıklıyordu.

KAYNAK 5:

Berlin Ataşe Militeri Cemil Bey'den varid olan 12 Ağustos [1]914 tarihli şifreli telgrafnamenin hallidir

Gayet Mahremdir

Bizzat Harbiye Nazırı Paşa Hazretleri tarafından açılacakdır.

Bahriye Nazırı şimdi beni çağırttı ve şunları söyledi: Devlet-i Aliye vicdani karar vermiyor, bizimle beraber harb etmiyor. Hiç olmaz ise *Goeben* ile *Breslau*'u bıraksın bunlar yalnız başına da Karadeniz'i tutarlar. Eğer hükumetiniz ister ise zahiren protesto etsin, hatta istiyorsa havaya endaht bile etsin... *Goeben*'nin Karadeniz'e girib tekrar avdetine ığmaz-ı ayn etsin. Eğer siz karar verirseniz Bulgaristan'la Romanya yürür, alem-i İslam kazanır.

Kaynak: ATASE, Klasör 243, Yeni Dosya 1009, Fihrist 7-4.

KAYNAK 6:

Berlin Ataşe Militeri Cemil Bey'den gelen 11 Eylül 330 tarihli şifre

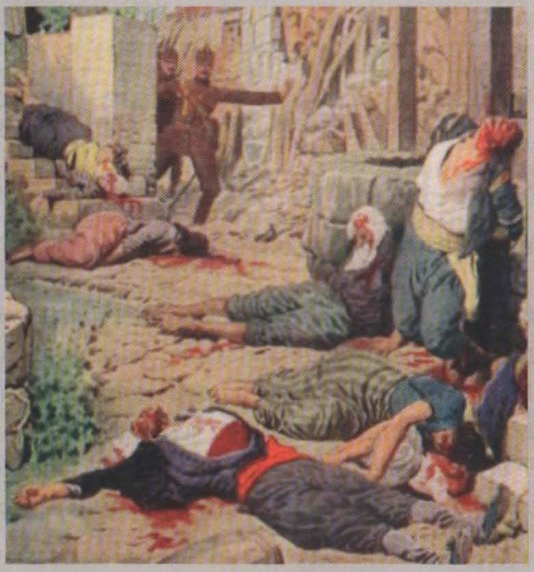
Bizzat Nazır Paşa Hazretleri tarafından açılacakdır

Hariciye, Harbiye, Bahriye nezaretlerinde mülhim zevât ile son günlerdeki mülâkatdan ve bulunduğum muhitin te'siratından şu fikri hâsıl etdim. Dar ül-harbden uzak olduğum ve düşman ordularının ahvaline muttali olamadığım cihetle bu fikrin derece-i isabeti kesdirilemez. Ve neticeli bir

meydan muharebesiyle işin de büsbütün değişmesi muhtemel ise de şimdiki halde ahvali şöyle görüyorum:

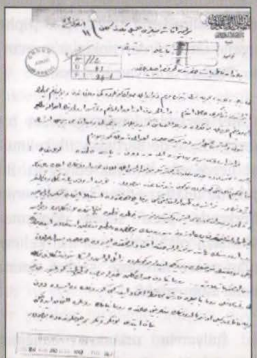
Fransa Ordusu ser'i bir manevra ile Verdun-Paris hattında. Evvelâ mukabil taarruz, şimdi de ciddi mukavemet göstermeğe muvaffak olması ile Alman Garb Ordusu'nun ilk planının kısmen akim kaldığını görenlerde bugün şu kanaat mevcuddur. Garb Ordusu pek müşkil bir vazife karşısındadır. Fransa'yı zannolunduğu gibi bir kaç haftada istilâ etmek mümkün olmayacak. Belki kat'i bir meydan muharebesi işi değiştirmezse hatve hatve feth etmek lâzım gelecek ve bu iş evvelce zannolunduğundan pek uzun sürecek. Bundan da bittabi müttefikeyn istifâde edecekdir. Garb Ordusu'nun nihayet muvaffak olacağına itimad olunmakda ise de her halde beş Eylül'den evvelki muvaffakiyetli taarruzların verdiği ümidler bu günlerde zâ'il olmuş ve işin bütün müşkilatı tamamiyle hissolunmağa başlamışdır. Romanya'dan son gelen haberler mucib-i mahzuriyet görülmüyor. Hariciye Nezareti mehâfili Romanya'lılara karşı muhafaza-i itimad eder gibi görünmekde ise de dün Bahriye Nazırı Vekili Avusturya ordusunun mağlubiyeti halinde Romanya'nın Ruslara iltihak edeceğini beyan etdi. Bu fikir diğer bir çoklarında da mevcuddur. Bu ahvâl dolayısıyla bizim Ruslar'la bir an evvel harbe girmemiz pek isteniyor. Mısır üzerine hareketle doğrudan doğruya İngilizlere ilân-ı harb eylemek ve Yunanlılara ve diğer güna muhatarata karşı İstanbul ve Trakya'yı boş bırakmak istemiyorsanız seyyar orduyu Çatalca hattında ve İstanbul havâlisinde bırakarak donanmanızla Kara Deniz'i tutunuz ve Hoca Bey(?) ve sair limanları bombardıman ve işgal ediniz ve Erzurum'daki askerle de Kafkasya'ya giriniz diyorlar. Hariciye Nezareti'nde bu sözleri bana çok söylediler. Evvelce bizim iştirakımızı arzu etmeleri bir müttefik kazanmak nev'inde bir taleb idi. Şimdi önlerine çıkan an-be-an müşkilâta karşı mu'avenetimize ihtiyac hissediyorlar. Romanya ve Bulgaristan'dan ziyade bize ümid bağlıyorlar. Fransa'daki işi çabuk bitirmek fikriyle ilk yürüyüş ve taarruzların fevkâlâde uzun ve şiddetli yapılması askerin haddinden ziyade yorgun düşmesine efrad, zabitan ve erkândan çok telefat vuku'una ve pek ziyade mühimmat sarfına sebeb olmuşdur. Mesela bir liva karargâhından yalnız bir emir zabiti kalmışdır. Bu ahval ile bittabi ordusunun kuvvetinden ğaib etmiş ve nihayet o ilk savlet ve şiddet bu gün aynıyla kalmamışdır. Daha ihtiyatkârane hareket edilebilirdi diyenler dahi vardır. Bazı güna panikler dahi olmuş ise de zabitan ve generallerin fedakarlığı ile derhal men' edilmişdir. Yeni teşkil edilmekde olan kolordıların mükemmel olması arzu edildiğinden endaht-ı cüz ve tam ta'limleri yapıyorlar. Henüz sevk olunmadılar. Bugünkü muharebatda cephane hedefi fevkâlâde olduğundan bütün silah fabrikaları bilâ fâsıla imâlâtla meşguldurlar. Bu sebeble bizim Krupp Fabrikasına sipariş ettiğimiz mühimmatdan uzun bir zaman için ümid yokdur. Bâlâdaki müşkilâta rağmen Alman ordusunun nihayet muvaffak olacağına itimadım vardır. Mamafih Fransız ordusu kat'i bir hezimete uğratılmasını ve mütemadi ric'ate ve yeniden mukavemetler ibrazına muvaffak olursa müttefikeyn nihayet fazla kuvvet getirebilirler. Alman ordusunun kıymet-i harbiyesi işbu suretde dahi kendisine galibiyeti te'min edebilir fakat o zaman bu galebe zayıf bir galebe olacaktır.

Kaynak: ATASE, 24 Eylül 1914, Birinci Dünya Harbi, Klasör 243, Yeni Dosya 1009, Fihrist 24/1-5.

"Osmanlı ordusunun Trakya'ya duhulünü müteakib gördüğü manzara-ı vahşiyane!" I. Dünya Savaşı arefesinde Trablusgarb ve Balkan savaşlarının imajları Osmanlı'nın bir ölüm-kalım noktasına vardığını ilan etmekteydi.

Tüccarzade İbrahim Hilmi, Türkiye Uyan(Dersaadet: Kütübhane-i İslam ve Askeri, 1329 [1913/1914]).

"Berlin Ataşe Milleri CemilBey'den gelen 11 Eylül 330 tarihli şifre."

SONUÇ

Osmanlı liderleri savaşa girmemeyi tercih ve silahlı bir taraflsızlık siyaseti takip etselerdi, bu büyük çatışma sonrasında İstanbul'dan Bağdat'a, Mekke'den Kahire'ye çok farklı bir dünyanın oluşacağı kuşkusuzdu. Ama mevcut belgelerin bize gösterdiği, Osmanlı'yı savaşa götüren yolun Alman hayranlığı veya Alman altını asfaltıyla değil, Osmanlı ricâli ve entelektüellerinin Rusya'nın Fransa ve İngiltere'nin zafer sonrasında bölgeyi aralarında taksim etmelerinin korkusuyla döşeli olduğudur. Dolayısıyla 1914 Mayıs'ında Talât Bey'in veya Ağustos'unda Enver Paşa'nın, Rusya'ya yaptıkları ittifak teklifleri gerçekte diplomatik birer tiyatro oyununun sahnelenmesinden öteye gitmiyordu. Kâzım Karabekir'in 1937'de dediği gibi, "Her içtimaî hadise gibi harbe girişimiz dahi, bir tek insan iradesinin eseri değil, birtakım girift amillerin muhassalasıdır."

MUSTAFA AKSAKAL
ASSISTANT PROFESSOR
TARİH BÖLÜMÜ
AMERICAN UNIVERSITY

BİR ETİMOLOJİ SORUNU:

"PEZEVENK" KELİMESİNİN KÖKENİ HAKKINDA

EDHEM ELDEM

Murat Bardakçı Refii Cevad Ulunay'a dayanarak kelimeyi şöyle analiz ediyor: "Pezevenk", İtalyanca "beyaz balık" manasına gelen **pesce bianco***'dan geliyormuş. Bu "beyaz balık" ise aslında uskumru olup, uskumru da dişisinin yumurtalarını yiyen tek balık türü olduğundan, kadın(lar)dan geçinen erkeklere verilen bir isimmiş. Zaten İngilizce uskumru manasına gelen* **mackerel** *kelimesi de pezevenk veya muhabbet tellalı manasında kullanılırmış. Bu mantık pek tatmin edici gözükmüyor.*

Geçenlerde kulak (ve göz) misafiri oldum, televizyondaki programında Murat Bardakçı "pezevenk" kelimesinin kökeni konusunda bazı izahatta bulunuyordu. Üzerinde durduğu iddia ise, sanılanın aksine bu kelimenin Farsça kökenli olmadığıydı. Kulak kabarttım, zira ben de bu ifadenin Farsçadan geldiğini zannettiğim gibi, beklenmedik veya akla gelmeyen, şaşırtıcı etimolojik kökenler de her zaman ilgimi çekmiştir. Zaten tarihçiler her zaman etimolojiye meraklı oluyorlar galiba... Bir müddet hevesim kursağımda kaldı, zira konuyu orada bırakmaya niyetli görünüyor, bilgisini dinleyicilerle günümüzün moda tabiriyle "paylaşmaya" yeltenmiyordu; neyse ki etrafındakilerin ısrarlarına dayanamayıp sonunda meseleyi açıklamaya razı oldu.

Mesele şuymuş: "Pezevenk", İtalyanca "beyaz balık" manasına gelen *pesce bianco*'dan geliyormuş. Bu "beyaz balık" ise aslında uskumru olup, uskumru da dişisinin yumurtalarını yiyen tek balık türü olduğundan, kadın(lar)dan geçinen erkeklere verilen bir isimmiş. Zaten İngilizce uskumru manasına gelen *mackerel* kelimesi de pezevenk veya muhabbet tellalı manasında kullanılırmış. Ancak ilk heyecanını çabuk sönüverdi, zira bütün cazibesine rağmen yukarıdaki mantık silsilesinde hiç de tatmin edici bulmadığım, hatta çok şüphe uyandıracak türden noktalar mevcuttu. Bunları sıralayacak olursam:

1. Her ne kadar kastettiği *pesce bianco* idiyse de Bardakçı, ilk kelimeyi *pezze* gibi telaffuz ediyordu. Bu şekilde telaffuz edilen bir kelimenin Türkçede "peze" sesine dönüşmesi makul olabilirdi, ama asıl kelime olan *pesce*'nin "peşe" şeklini alması daha muhtemeldi.

2. İtalyanca uskumru balığının *sconbro/sgombro* (Türkçe uskumrunun atası olan Yunanca σκομπρί ya da σκόμβρος ile aynı kökenden) olarak adlandırıldığını biliyordum,[1] ama ona mukabil "beyaz balık" adıyla anıldığı bana pek muhtemel gelmiyordu, zira -balık mütehassısı olmamakla birlikte - uskumrunun pek de beyaz etli olduğunu düşünmüyordum.

3. İngilizce *mackerel* kelimesinin zikredilmesine de şaşırmıştım, zira bu lisanda bu balığın adı "pezevenk" manasında kullanılmamaktadır. Bu mana sadece Fransızcada kullanılmakta ve *maquereau* diye bilinen uskumru -kadınlar için *maquerelle* şekline dönüştürülerek- muhabbet tellalı manasında kullanılmaktadır. Gerçi bunun küçük bir karışıklık olduğunu, muhtemelen Bardakçı'nın aklına Fransızcasının gelmediğini düşünmek mümkündü.

4. Ancak bununla bağlantılı daha önemli bir nokta, Fransızca "pezevenk" manasındaki *maquereau* kelimesinin aslında uskumru balığıyla alakası olmadığını hatırlıyor gibiydim.

Bu şüpheler kafamda belirdiğinde kitaplarımdan ve bilgisayarımdan uzakta olduğumdan meselenin hemen peşine düşemedim. Fakat birkaç gün sonra şüphelerimde haklı olduğumu ve bu şaşırtıcı etimolojinin aslında tamamen yanlış olduğunu tespit edebildim. Bu tespitlerimi de aynı şekilde sıralamaya çalışayım:

1. İtalyanca *pesce bianco* ifadesi uskumru için değil, gerçekten bembeyaz etli olan morina ve benzeri balıklar için kullanılır. Uskumru ise *sgombro, lacerto* veya *maccarello* gibi isimlerle bilinirken *pesce azzurro* (mavi balık) olarak da tarif edilebilmektedir.

2. İtalyancada "pezevenk" manasına gelen birçok kelime varken -*protettore, pappone, magnaccia, ruffiano- pesce bianco* veya uskumrunun asıl adlarından herhangi birinin bu manada kullanıldığı vaki değildir.

3. Fransızcadaki *maquereau* kelimesiyle ilgili şüphem de doğru çıktı: 13. yüzyıldan beri muhtelif şekillerde yazılan bu kelime (*makerele, maquereaus*...), Felemenkçe *makeln* (ticaret yapmak) kelimesinden türemiş olan *makelare* (aracı, simsar) kelimesinden menkuldür. Başka bir deyişle, uskumru balığıyla hiçbir bağlantısı bulunmamakta, sadece ses benzerliğine dayanmakta, bu yüzden de başka lisanlarda aynı tesadüfi eşleşmeye rastlanmamaktadır.[2]

Özetlemek gerekirse, Türkçe "pezevenk" kelimesini İtalyanca *pesce bianco* tabirine bağlayacak hiçbir etimolojik dayanak mevcut olmadığı gibi, ileri sürülen bu bağlantının tamamen hatalara ve yanlış anlamalara dayandığı anlaşılmaktadır. Fransızca yanlış bir etimolojiden türetilen ve İtalyanca yanlış bir etimolojiye bağlanan bir olgudan ancak Türkçe açısından da yanlış bir etimolojik kurgu ortaya çıkabilmektedir.

Bu durumda sanıyorum daha heyecansız ve sağlamcı etimolojik izahlara dönmek gerekecek. Bu konuda da malzeme çok zengin. Her ne kadar Redhouse sözlüğünde kelimenin kökeni olarak "başta giden" manasına gelen *pṛṣ aheng, pṛṣ aveng, pṛṣveng* kelimelerini veriyorsa da,[3] Steingass'in meşhur Farsça sözlüğünde çok daha çeşitli ihtimaller belirmektedir. Gerçekten de bu kaynağa göre "pezevenk", "deyyus" (kendi karısını satan) veya "aldatılmış/boynuzlu" manalarına gelecek çok sayıdaki kelimenin birkaçı inandırıcı birer köken oluşturabilecek nitelikte gözükmektedir: *Pāzanak/Pazenek* (پازنک),[4] *parwand/pervend* (پروند),[5] *pazhawand/pejevend* (پژوند)...[6] Buna ilaveten etimolojik sözlüğünde Sevan Nişanyan, "pezevenk" kelimesinin Ermenice *poz* (fahişe) ve *avak* (bey, sahip) kelimelerinden oluşan *pozavak* ifadesinden kaynaklanabileceğini söylemektedir.[7]

İtalyan etimolojisini reddetmek mümkünse de Fars veya Ermeni köken konusunda daha fazla araştırmaya ihtiyaç olduğu muhakkaktır. Zaten buradaki amacım ilginç gözüken bir etimolojik kurgunun neden yanlış olduğunu göstererek bu konuda daha dikkatli olunması gerektiğine işaret etmekti. Ele alınması gereken son nokta ise, Bardakçı'nın bu hataya nasıl düştüğü meselesidir. Gazete sütununda bu meseleye tekrar değindiğinde okuyucularına *Milliyet* gazetesinin 6 Nisan 1956, 9 Ocak 1963 ve 6 Mart 1968 tarihli nüshalarına bakmalarını salık vermektedir. Ben de öyle yaptım. Her üç nüshada aynı yazar, aynı sütunda aynı hikâyeyi üç kere aktarmaktaydı. Yazar, dönemin meşhur gazetecilerinden ve "Takvimden Bir Yaprak" başlıklı bir sütunu bulunan Refii Cevad Ulunay (1890-1968) idi; aktardığı hikâye de tam tamına Bardakçı'nın sunduğu etimolojiyi vermekteydi.

Pekiyi, bütün bunlar ne manaya gelir? Refii Cevad Ulunay yanılmaz bir kaynak mıdır? Daha da önemlisi, kendisi bir etimoloji uzmanı mıdır? Andreas Tietze gibi senelerini Osmanlı tarihine, edebiyatına ve Türk filolojisine vakfetmiş bir bilim insanının, eksikleri de olsa, natamam da olsa, başlatmış olduğu bir etimoloji sözlüğünü yerden yere vurup yok mesabesinde sayan birinin Refii Cevad Ulunay'ı bu konuda bir otorite olarak göstermesi nasıl bir mantığa sığar? Belli ki Refii Cevad Bey bir yerlerden duyduğu, hoş ve eğlenceli bulduğu, ama ciddi bir şekilde inceleme ihtiyacı duymadığı veya imkân bulamadığı bu rivayeti aktarmaktan zevk alıyordu; ama bu gazete köşesi sohbetini hiç araştırmadan ciddiye alıp garip bir etimolojik kökenin ispatı sayıp ortaya çıkarmak, ardından da buna itiraz edenleri aşağılamak sanırım çok doğru bir davranış olmasa gerek.

Konuyu bir latifeyle bağlamak isterim. Bundan iki sene önce Tarih Vakfı Yurt Yayınları tarafından yayımlanan René du Parquet ismindeki bir Fransızın İstanbul'da geçirmiş olduğu 1864-1865 yıllarına ait anılarında aynı kelimeyle ilgili hoş bir hikâye yer alıyordu. Bu hikâyeye göre meşhur bir sadrazam, Viyana'da kendine araba yaptırmış ama Frenk usulüne göre arabanın kapılarına boyanacak arma konusunda karar verememişti. Bunu duyan ve gayet nüktedan olan seraskер, "Siz zamanında Harbiye nazırı, sonra da Adliye nazırı olmamış mıydınız?" diye sorup müspet cevap alınca şunu teklif etmiş: "O halde arma olarak bir kılıç ve bir terazi çizdirip, yanına şu deyişi ekletirsiniz: 'Tart ve Yen' ". Buradaki hicvi anlamak için metnin Fransızcasına dönmek gerekiyor: Tart, *pèse*, Yen ise *vainca* olunca, Tart ve Yen sözü, *Pèse et vainca*, yani fonetik olarak "pez-e-ven(k)" halini alıyor...[8]

Pek tabii olarak bu hikâyeyi ciddiye alıp, tabir caizse "sazan gibi atlayıp", gerçekliğini sorgulamaya, 1865'ten önceki seraskerlerin hangilerinin nükteli bilindiğini veya sadrazamların arasında hangilerinin hem Harbiye hem Adliye nezaretinde bulunduğunu araştırmaya, hatta o dönemlerde Harbiye tabirinin kullanılmadığını hatırlatmaya bence gerek yok. İtalyan lisanına gene müracaat edip veciz bir sözü tekrarlayalım: *Se non è vero, è ben trovato*, yani "yalan da olsa, güzel bulunmuş"... Aslında du Parquet'nin aktardığı bu anekdotun Refii Cevad Ulunay'ın etimolojik keşfinden pek bir farkı da yok.

Refii Cevad Ulunay'ın 9 Ocak 1963 tarihli yazısının küpürü.

1 Türkiye ve İstanbul'da uskumru ve çeşitleriyle ilgili mufassal bilgi için bkz. Karekin Devedjian, *Pêche et pêcheries en Turquie*, İstanbul, Imprimerie de l'Administration de la dette publique ottomane, 1926, s. 23-29, ek s. 3.

2 *Trés orde la langue française informatisé*, Atilf, CNRS, http://atilf.atilf.fr/

3 James W. Redhouse, *Türkçeden İngilizce ye Lugat Kitabı, A Turkish and English Lexicon*, İstanbul, H. Matteossian, 1921, s. 447, 464-465.

4 Francis Joseph Steingass, *A Comprehensive Persian-English dictionary, including the Arabic words and phrases to be met with in Persian literature*, London: Routledge & K. Paul, 1892, s. 230.

5 *A.e.*, s. 246.

6 *Aş.*, s. 249.

7 Sevan Nişanyan, *Sözlerin Soyağacı, Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, http://www.nisanyansozluk.com/

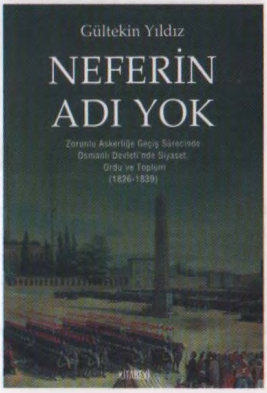
8 René du Parquet, *İstanbul'da Bir Yıl*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008, s. 35-36.

GÜLTEKİN YILDIZ, *NEFERİN ADI YOK*:

ZORUNLU ASKERLİĞE GEÇİŞ SÜRECİNDE OSMANLI DEVLETİ'NDE SİYASET, ORDU VE TOPLUM (1826-1839)

KAHRAMAN ŞAKUL

Yıldız ortaya koyduğu birçok yeni bilgi ve bulgunun yanı sıra (örneğin hakkında çok az şey bilinen Osmanlı tüfek üretimi ve yerli sanayi kurmanın güçlükleri, zorunlu askerlik hizmeti bağlamında şekillenen aşiret politikaları vs.) bizleri II. Mahmud'un ıslahatlarından bu yana süregiden "modernleşme" sürecimizin sosyo-politik sonuçları üzerine yeniden düşünmeye davet ediyor. Kitap günümüzde gündemden düşmeyen ordu-siyaset-iktidar ilişkilerini tarihsel bir düzlemde ele almaya çağırması açısından da değerli bir çalışma.

Tarihçiliğimizde yeniçeriliğin kaldırılması ve devamında Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusunun kurulmasıyla beraber düzenli askerliğe geçiş sosyo-politik açıdan bir ilerleme olarak görülegelmiştir. Bu görüşe göre devamlı surette her türlü ıslahatın önünde engel teşkil eden yeniçerilerin bertaraf edilmesiyle nihayet Osmanlı İmparatorluğu uzun zamandır ihtiyaç duyduğu ıslahatlara girişebilmişti. İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyesi Yard. Doç. Gültekin Yıldız'ın kitabının tezi ise II. Mahmud'un askeri reformlarının siyasi statükoyu korumaya yönelik tepkici bir restorasyon olduğu, yani sosyo-politik açıdan bir ilerleme olmadığıdır. Yazarın ifadesiyle II. Mahmud'un düzenli ve daimi bir orduya geçişi "asgari 'sosyo-politik maliyetle' azami silahlı güç kazanmak" içindi ve dış tehditten çok, yeni mutlakıyetçi idareye muhalefet eden iç "mihrakları" bastırmaya yönelikti. Bu noktada yazara göre yeniçeriler devlet düşmanı ilan edilirken, Bektaşiler de din düşmanı olarak mimlendiler. Nihayetinde, yeniçeriler uzunca bir müddetten beridir yönetici ricalin karşısında bir nevi örgütlü muhalefet rolünü üstlenir olduklarından 1826 senesinde Vaka-yı Hayriye ile ortadan kaldırılışları Sultan Mahmud'un muhalefeti ezip mutlakıyetçiliğinin önünü açması manasına gelmekteydi. Bununla beraber Mahmud'un amacı yeniçeriler, Bektaşiler ve ayanlar gibi kendi ricali haricinde kalan tüm geleneksel siyasi oyuncuları Osmanlı siyaset hayatından silmek olsa da Kavalalı Mehmed Ali Paşa bertaraf edilemeyecekti. (I. Bölüm).

Yazarın bu eleştirel yaklaşımı takdire değerdir ve yerli-yabancı kaynaklara dayalı olarak yer yer farklı disiplinlerden beslenerek desteklenmektedir. Örneğin, II. Bölüm'de, Fransız İhtilali ile yurttaşlardan kurulu zorunlu ordu arasındaki ilişki bağlamında Sultan Mahmud'un zorunlu daimi ordusu ile kurulan yeni düzen arasındaki ilişki ele alınmaktadır. Osmanlı örneğinde zorunlu ordu bir şiddet tekelinin kurulmasını hedeflemişti ve bu durum içeride birçok kesimin tepkisine yol açmıştı. III. Bölüm ise konuyla ilgili çalışmalarda bugüne kadar pek de sorgulanmayan bir meseleye ayrılmıştır. Burada düzenli ordu endüstriyel bir iş rejimi olarak ele alınmakta ve modern talim aracılığıyla askerlerin bedeni üzerinden kurgulanan iktidar masaya yatırılmaktadır. Bu yenilikçi ve disiplinler-arası yaklaşım –Fatih Yeşil'in doktora teziyle birlikte– Osmanlı askeri tarihçiliğinde ilk defa sergilenmektedir (Bkz. Fatih Yeşil, "Nizamı Cedid'den Yeniçeriliğin Kaldırılışına Osmanlı Kara Ordusunda Değişim, 1793-1826", Ankara, Hacettepe Üniversitesi, 2009). Bu yaklaşımda talim, zorunlu orduya asker yetiştirmenin ötesinde itaatkâr bir teba üretme amacına hizmet etmekteydi. Ayrıca yazar burada yeni ordunun Rusya ve Mısır karşısındaki başarısızlıklarına bakarak yeni orduyla asıl maksadın yeni kurulan mutlakıyetçi idareyi desteklemek olduğunu tartışmaktadır. Bu noktada, orduya subay yetiş-

tirecek okulların geç açılması, subay kadrolarının liyakatten çok, saraya sadakat kıstasına uygun insanlarla doldurulması yazarın temel argümanlarıdır ve harplerdeki başarısızlıkları da bu nedenlere bağlamaktadır.

IV. Bölüm ise kitabın temel tezi olan yeni ordunun memleket müdafaasından ziyade içeride yeniye –ve eskiye– oranla daha kısıtlı siyasi katılım öngören otoriter bir rejim tesis etmek için kurulduğu düşüncesini başka açılardan ele almaktadır. Kitabın en ilginç argümanlarından biri burada ulemanın ıslahatlarda üstlendiği rol üzerinedir. Geleneksel tarihyazımımız yeniliklere karşı çıkan 'örümcek kafalı ulema' algısına yaygınlık kazandırmıştı. Yeni ve sorgulayıcı yaklaşımlar ise son 30 senedir aslında tek tip bir ulemadan bahsedilemeyeceği ve üst düzey ulemanın çeşitli askeri reformları meşrulaştırıcı bir rol üstlendiklerini ortaya koyarak ulemaya bir nevi iade-i itibar sağlamıştı. Yıldız ise ıslahatlara sağladıkları dini meşruiyetten dolayı ulemaya ilerici bir rol biçmenin yanlış olacağını ve onların aslında Mahmud'un yeni rejimine hizmet eden ideolojik bir kadro olarak değerlendirilebileceklerini tartışmaktadır.

Öte yandan yazar bu dönemde Batı'dan yapılan teknoloji transferini de yüzyıllardır Avrupa ve Osmanlılar arasında süregelen askeri teknoloji alış-verişinin bir devamı olarak görme eğilimindedir ve bu dönemdeki teknoloji transferinin öncekilere oranla ne gibi niteliksel yenilikler getirdiğini yeterince vurgulamamaktadır. 1826 sonrasında yapılan teknoloji transferinin Batılılaşma olarak sunulmasını Gabor Agoston'un önceki yüzyıllar bağlamında aynı konuyu inceleyen çalışmalarına dayanarak sorgulamaktadır.

Yazarın bu tutumu II. Mahmud'un ıslahatlarını her türlü eleştirellikten uzak bir şekilde övegelen ve her yönüyle yeni/ilerici olarak sunan geleneksel tarihyazımına duyduğu tepkiden kaynaklanmış gözüküyor.

Bu kitap arşiv kaynaklarına dayanarak ortaya koyduğu birçok yeni bilgi ve bulgunun yanı sıra (örneğin hakkında çok az şey bilinen Osmanlı tüfek üretimi ve yerli sanayi kurmanın güçlükleri, zorunlu askerlik hizmeti bağlamında şekillenen aşiret politikaları vs.) bizleri II. Mahmud'un ıslahatlarından bu yana süregiden "modernleşme" sürecimizin sosyo-politik sonuçları üzerine yeniden düşünmeye davet etmesi ve günümüzde de gündemden düşmeyen ordu-siyaset-iktidar ilişkilerini tarihsel bir düzlemde ele almaya çağırması açısından da çok değerli bir çalışmadır.

Gültekin Yıldız ıslahatlara sağladıkları dini meşruiyetten dolayı ulemaya ilerici bir rol biçmenin yanlış olacağını ve onların aslında Mahmud'un yeni rejimine hizmet eden ideolojik bir kadro olarak değerlendirilebileceklerini tartışmaktadır.

KURUMSAL TARİH DOSTU

Bazı işlerin manevi kazancı, maddi kazancından çok daha fazladır. Kurumsal Tarih Dostları küçük bir katkıyla büyük bir kazanç sağlıyor, Türkiye'nin geleceğinin oluşturulmasına destek oluyor.

Dışlayıcı olmayan, gerginlikler üretmeyen, çağdaş-bilimsel bir tarih bilincinin yaygınlaşması için yürüttüğümüz çalışmalarda, Tarih Vakfı'na destek veren Kurumsal Tarih Dostlarımıza ilgileri ve yüreklendirmeleri için sonsuz teşekkürlerimizle...

Tarih Vakfı Kurumsal Tarih Dostu kurum ve şirketlerden öncelikle ilgi ve yüreklendirme, ardından da aylık 500 YTL katkı bekliyor.

Kurumsal Tarih Dostları 1 yıl süreyle, *Toplumsal Tarih* dergisinde 1 sayfa ücretsiz reklam yayınlatabiliyor. *Toplumsal Tarih* dergisi için üçerabonelik ve Tarih Vakfı kitapları için ise %40 indirim hakkı kazanıyor. Ayrıca tüm Kurumsal Tarih Dostları, Tarih Vakfı web sitesinde logosuyla yer alıyor.

Aktif Dağıtım A.Ş.

Bekay Emlak İnş. ve Tic A.Ş.

balparmak

Ekin Fuarcılık Ltd

MUDO

Pulver Kimya A.Ş.

TÜYAP A.Ş.

Visitur Seyahat Acentası

www.tarihvakfi.org.tr

15 YIL TARİH VAKFI

VAKIF MERKEZİ
Zindankapı Değirmen Sokak No: 15 Eminönü 34134 İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00
E tarihdostu@tarihvakfi.org.tr

GÖNÜLLÜLÜK, PROJE VE FON GELİŞTİRME, İLETİŞİM ÇALIŞMALARI MERKEZİ VE İSTANBUL MÜZESİ PROJESİ
Zindankapı Değirmen Sokak No: 15 Eminönü 34134 İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00
E tarihdostu@tarihvakfi.org.tr

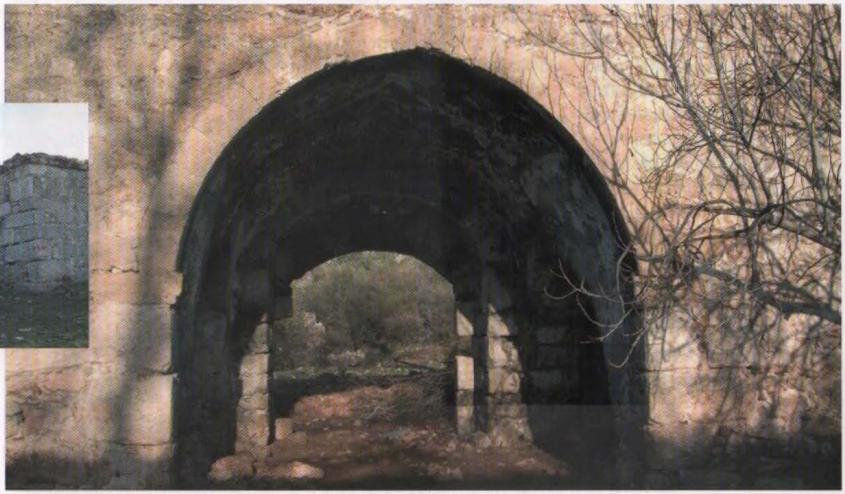
ZAMANA DİRENMEYE ÇALIŞAN BİR 17. YÜZYIL OSMANLI YAPISI

YENİCE HAN

FERHAN BÜYÜKYÖRÜK - ÇAYLAN ULUTAŞ

Eski Antalya-Korkuteli Karayolu üzerinde, Güzle köyünde bulunan ve 17. yüzyıl ikinci yarısı Osmanlı mimarisinin örneklerinden biri olan Yenice Han, günümüzde zaman zaman çobanlar tarafından ahır olarak kullanılmakta, kaçak kazılara maruz kalmaktadır. Dileğimiz, küçük onarımlarla kurtarılabilecek bu hanın kültür hayatına kazandırılmasıdır.

Yenice Han, ön cephe, kuzey köşeden bakış.

Avludan girişe bakış.

Yenice Han; Eski Antalya-Korkuteli Karayolu üzerinde, Güzle köyünde, antik çağlardan beri Pamphylia bölgesini Pisidia ve Phrygia bölgesine bağlayan yolların kesiştiği Yenice Boğazı olarak adlandırılan mevkide yer almaktadır. Termessos (Güllük Dağı) antik kentinin sur duvarlarına yakın bir konumda olup, Termessos Milli Parkı'nın sınırları içerisindedir.

Tipik Osmanlı hanlarının planında, tek katlı, avlulu ve üç kapalı mekânlıdır. Hayvanlar ile insanların bir arada ikameti için uygundur. Dış cephedeki köşelerde, girişi oluşturan kemerlerde, ayaklarda ve pencere kenarlarında, yani sağlam olması istenen yerlerde düzgün kesme taş bloklar, geri kalan yerlerde ise moloz taş kullanılmıştır. Büyük blokların duvarların alt kesimlerinde daha çok kullanıldığı, üstte ise moloz taşların tercih edildiği görülmektedir.

Kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanan yaklaşık kare planlı 23,6 x 28,8 m boyutlarındaki hana basık kemerli, hiçbir süslemesi olmayan basit bir kapıdan girilmektedir. Kitabesi yoktur. Girişin her iki yanında hizmet ya da idari birimlere ait olabileceği düşünülen simetrik iki oda bulunmaktadır. Sivri tonoz örtülü mekânlar orta kısımda birer adet sivri tonoz kaburgası ile desteklenmiştir. Aydınlatma dar yüzlerde yer alan mazgal pencerelerle sağlanmıştır. Zeminde açılan kaçak kazı çukurları ve yoğun toprak dolgu sebebiyle taban bölümü görülememektedir. Bu kısımlarda da giriş ve iç kemerler dışında moloz taş ve harç ile düzensiz bir duvar örgüsü yapıldığı izlenebilmektedir. Sağdaki tonozun girişi moloz taş, harç ve

ahşap hatıl kullanılarak günümüzdeki bir kullanım sebebiyle örülerek daraltılmıştır. İç kısımlar kalın beyaz bir sıva ile sıvanmış, ancak bu sıva çoğu yerde dökülmüştür.

Basık kemerli dış kapıdan sonra çatının eğimine bağlı olarak yüksekçe yuvarlak kemerli bir açıklıktan avluya ulaşılmaktadır. Üç yönden avluyu çevreleyen kapalı mekânların giriş kısımları basık kemerlidir.

Girişin karşısındaki barınak olarak kullanılan kapalı alan ile giriş ve iki yanındaki odalar, kapı açıklığının dışında simetriktir. Sivri tonozla örtülü mekân, eşit aralıklarla dört adet sivri tonoz kaburgası ile sağlamlaştırılmıştır. Aydınlatma için dar yüzlerinde bulunan mazgal pencereler kullanılmıştır. Zemindeki sekiler ve duvardaki hatıl oyuklarından, insanların sekiler üzerine konulan yataklarda, hayvanların ise daha alt kattaki zeminde konakladıkları anlaşılmaktadır.

Avlunun sağında ve solunda yer alan kapalı kısımlar da simetriktir ve kapının karşısında hanın arka duvarına yaslanan diğer kapalı alandan daha kısa boyuttadır. Sivri tonozla örtülü olup, ikişer adet tonoz kaburgası ile desteklenmişlerdir. Uç kısımlardaki dışa açılan duvarlarda ikişer adet mazgal pencereleri bulunmaktadır. Her iki mekân arasındaki tek fark; sağdaki kapalı odanın ortasında, avluya açılan kapının karşısında bulunan ve dışa açılan basık kemerli çıkış kapısıdır. Hayvanların girişi için kullanılmış olabileceği düşünülen bu açıklık, sonradan moloz taş ve harçla düzensiz bir şekilde kapatılmıştır. Duvar örgüsü girişin sağındaki odadaki eklentilere benzediği için bütün bu uygulamaların aynı zamanda yapılmış olduğu söylenebilir.

Kışın insanların ve hayvanların birlikte konakladığı handa, aydınlatma için pencerelerin yanı sıra tavanda oluşturulan açıklıklardan da yararlanılmıştır. Avludaki sıvanmış iki adet çukur ise sonraki dönemlerde su tutma amacıyla yapılmış olmalıdır.

Hanın çatısı oluklu kiremitlerle, dış cepheden iç kısma yükselen bir meyille örtülmüştür.

Yenice Han'ın konumu, tanımı ve inşa tarihi ile ilgili oldukça ilginç birinci el bilgileri Evliya Çelebi'den alıyoruz:

"Menzil-i Yenice Hân: Dâr-ı emândır. Adalya hâkinde bir yalçın kayalı dereli yerde üç kıt'a hândır. Adalya ile İstanaz mâbeyninde vâki' olmuştur. Ayende vü revendeye ârâmgâhdır. Henüz binâ olunur. Ve bir kahvehânesi ve bir kaç nev-binâ dükkânları var.

Ve Adalya kal'asının dizdârı Celeb Ca'fer Ağa hânın mukâbelesinde nev-binâ bir çeşme-i âb-ı zülâl inşâ ederken hakîrin bi'l-bedâhe bu târîhi celi hatt ile tarhî r olunmuşdur. Târîh:

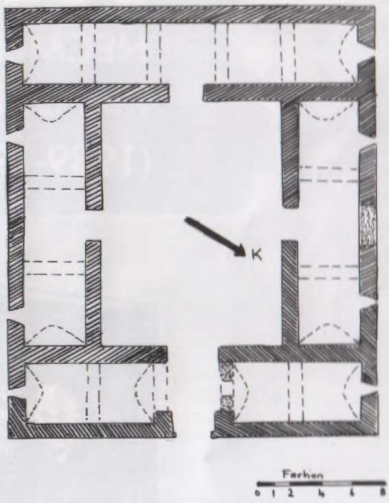
Sâhibü'l-hayra suna mâ-i Kevser
Şâd ola rûh-ı Hüseyn-i Hayder
Evliyâ dedi anın târihin
Şâd lul hurrem ola ayn-ı Ca'fer
Sene 1078"[1]

Evliya Çelebi'nin bu satırlarına göre han onun bölgeyi dolaştığı tarihlerde yeni inşa edilmektedir. Çelebi, hanın karşısına Adalya Kalesi dizdarı Celep Cafer Ağa tarafından yaptırıldığını kaydettiği çeşmeye ise H. 1080 (M. 1669) tarihini düşmüştür.

Yakın zamana kadar Yenice Kahve adıyla yolcuların uğrak yeri olarak kullanılagelen bu alanda birkaç İslami mezar da vardır. Bunlardan birinin mezar taşındaki yazıta göre Menteşe Mutasarrıfı İbrahim Paşa'ya ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu mezarın yazıtı:

"Meskenin dağlar başı sahraya hacet kalmadı
İçtim ecel şerbetini lokmana hacet kalmadı
Hep onuldu yaralarım cerraha hacet kalmadı.1229" şeklindedir.[2]

Yazıttan M. 1813 yılında öldüğü anlaşılan Menteşe Mutasarrıfı İbrahim Paşa'nın, 1812 yılında Tekelioğlu İbrahim Paşa'nın isyanını bastırmak

Yenice Han planı.

üzerine görevlendirildiğini; fakat görevine başlayamadan 1813 yılında öldüğünü Başbakanlık Arşivi belgeleri de doğrulamaktadır.[3] Niçin buraya gömülü olduğu ise şimdilik bilinmemektedir.

Hanın 1940 yılında milli müdafaa için istimlâk edilerek, cephanelik ve karakol olarak kullanıldığı Başbakanlık Arşivi belgelerinden öğrenilmektedir.[4] 1942 yılında 52. Alay Komutanlığı'na tahsis edilmiş ve 1948 yılına kadar askeriye tarafından kullanılmıştır.

Osmanlı mimarisinin örneklerinden biri olan Yenice Han, günümüzde zaman zaman çobanlar tarafından ahır olarak kullanılmakta, kaçak kazılara maruz kalmaktadır. Dileğimiz, küçük onarımlarla kurtarılabilecek bu hanın kültür hayatına kazandırılmasıdır.

FERHAN BÜYÜKYÖRÜK-ÇAYLAN ULUTAŞ
ANTALYA ARKEOLOJİ MÜZESİ

DİPNOTLAR

1 Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-Robert Dankoff, Evliya Çelebi Seyahatnamesi 9. Kitap, YKY İstanbul, s.145; S.Fikri Erten, Antalya Tarihi 3. Kısım, Antalya 1948, s.51.

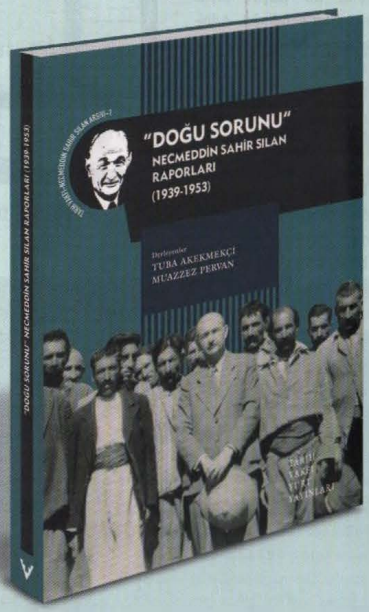
2 S.Fikri Erten, Antalya Tarihi 3. Kısım, Antalya 1948, s.52.

3 Tarih: 29/Z/1229(Hicri), Dosya:277, Gömlek No:16268, Fon Kodu:HAT.

4 Tarih: 30/11/1940 Sayı: 147662/ Dosya: 46-352 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 93.110..6; Tarih: 21/10/1940 Sayı: 145672/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 92.100..7

"DOĞU SORUNU"
NECMEDDİN SAHİR SILAN RAPORLARI (1939-1953)

Derleyenler
TUBA AKEKMEKÇİ
MUAZZEZ PERVAN

ISBN: 978-975-333-242-2
560 sayfa, 32 TL, MART 2010

Necmeddin Sahir Sılan'ın CHP ve DP'ye 1939-1953 yılları arasında sunduğu 13 raporun derlenmesiyle oluşan bu kitap, "Doğu sorunu"nda devletin izlediği toplumsal mühendislik sürecini dönemin yakın bir gözlemcisinin kaleminden yansıtıyor. Ağırlıklı olarak Bingöl ve Tunceli ile ilgili olan bu raporların dokuzu CHP'ye, dördü DP'ye verilmiş.

Raporlar; Tek Parti dönemi siyasetine, bu dönemin siyaset bağlamında kazanımlarına, dar "demokrasi" söyleminde burun kıvıranlara bir ülkede siyasetin nasıl bir süreç içerisinde genişlediğini kanıtlayacak nitelikte. Kuşkusuz raporlar toplumsal mühendislik bağlamında önem taşıyor. Cumhuriyet Türkiye'sinin karşılaştığı en engebeli sorun o günlerde Vilayât-ı Şarkiyye diye tanımlanan bu ulaşılması zor yöreleri, inşa sürecinde olan ulus devletle bütünlemek.

Necmeddin Sahir Sılan, Tek Parti döneminde siyasetin ne olduğunu biliyordu. Tek Parti yönetiminin sınırlarını aşarak seçilmiş olduğu yörede halkla temas kurmuş, "halkın gösterdiği hassasiyet"i gündeme getirmiş. Kimi yöre yöneticilerinin görüşlerini almış, halkla yönetim arasında köprü işlevi görmüş. Raporlarında ise "derinlemesine mülakat" diye nitelediğimiz yöntemi uygulayarak bölge hakkında zengin bir bilgi toplamış. Bugün bile eşine ender rastlanan bir siyaset anlayışını benimseyen Necmeddin Sahir Sılan, arşiviyle de tarih alanına özgün bir katkıda bulunmuş, bizlere dünü bırakmıştır. Bu ilk kitabı, Türkiye'nin dününü aydınlatan ve kolay ulaşılamayacak olan Sılan'ın diğer arşiv malzemeleri izleyecektir.

Zafer Toprak, "Sunuş"

TARİH VAKFI

TARİH VAKFI YURT YAYINLAR
Zindankapı Değirmen Sokak No:15 Eminönü / İstanbu
T (212) 522 02 02 pbx F (212) 513 54 00 E yayın@tarihvakfi.org.t

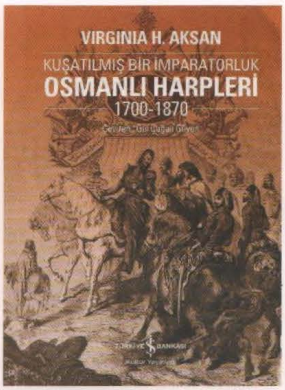
SEKTÖRÜNÜZDE NELER OLUYOR?

Ajans Press güçlü teknolojik altyapısı sayesinde tüm medyayı anında takip eder. Rakiplerinizi inceler, sektörünüzü araştırır, müşterilerinizi analiz eder. Geleceği netleştirmek için size gereken nitelikli bilgiyi sunar. Çünkü liderlik geleceği görmek demektir.

AJANS PRESS

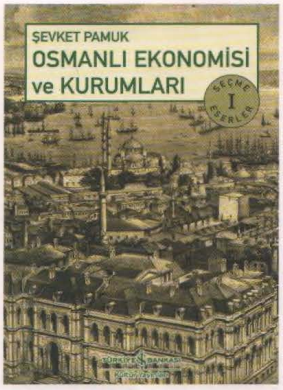
LİDERLER ÖNCE GİDER

İş Bankası Kültür Yayınları'nda tarih...

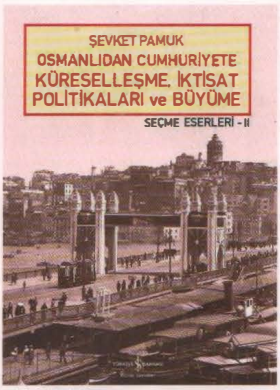
Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870

Virginia H. Aksan Çev: Gül Çağalı Güven
650 Sayfa/ 24 TL

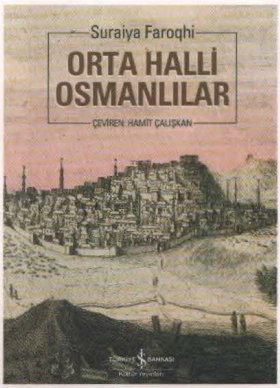
Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları

Şevket Pamuk, Seçme Eserleri I, 3.Baskı
211 Sayfa/ 12 TL

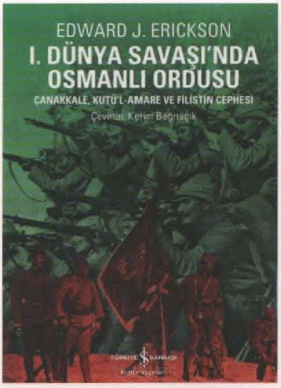
Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikoları ve Büyüme

Şevket Pamuk, Seçme Eserleri II, 2.Baskı
365 Sayfa/ 16 TL

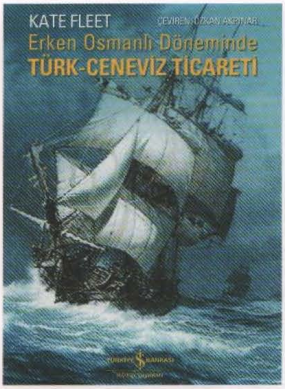
Orta Halli Osmanlılar

Suraiya Faroqhi Çev: Hamit Çalışkan
312 Sayfa/ 19 TL

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu Çanakkale, Kutü'l-Amare ve Filistin Cephesi

Edward J. Erickson Çev: Kerim Bağrıaçık
356 Sayfa/ 18 TL

Erken Osmanlı Döneminde Türk-Ceneviz Ticareti

Kate Fleet Çev: Özkan Akpınar
278 Sayfa/ 18 TL

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları